

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**VYBRANÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU IKSP
V LETECH 2004–2007**

**Základní informace o vybraných výzkumných projektech
Institutu pro kriminologii a sociální prevenci,
dokončených v letech 2004–2007**

Editor: PhDr. Miroslav Scheinost

Tento text neprošel jazykovou korekturou a je určen pro studijní účely

Neprodejné

Praha 2009

Tato publikace je vydána pouze elektronicky.

Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Nám. 14. října 12, P.O.Box 87

150 21 Praha 5

tel.: +420 257 104 404

fax: +420 257 104 403

E-mail: iksp@iksp.justice.cz

www.kriminologie.cz

Publikaci on-line najdete na <http://www.ok.cz/iksp/docs/361.pdf>

ISBN 978-80-7338-086-1

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009

OBSAH

Úvod	4
Obrana proti ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti PhDr. Martin Cejp, CSc. a kol.	5
Trestní politika a její realizace v oblasti trestní justice JUDr. Zdeněk Karabec, CSc. a kol.	26
Výzkum prvovězňených žen PhDr. Alena Marešová, Mgr. Petr Kotulan, PhDr. Milada Martinková, CSc.	36
Špatné zacházení s osobami pokročilého věku – se zvláštním zřetelem k domácímu násilí PhDr. Milada Martinková, CSc., JUDr. Soňa Krejčová, Mgr. Jiří Vlach	49
Zkušenosti obyvatel České republiky s některými delikty – výsledky viktimologického výzkumu PhDr. Milada Martinková, CSc.	56
Vybrané problémy vězeňství se zaměřením na predikci vývoje pachatele PhDr. Karel Netík, CSc., PhDr. Šárka Blatníková	65
Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti PhDr. Karel Netík, CSc., PhDr. Šárka Blatníková	76
Trestný čin loupeže v Praze Mgr. Jan Rozum a kol.	86
Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných Mgr. Jan Rozum, Mgr. Petr Kotulan, PhDr. Jan Tomášek Ph.D.	99
Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie PhDr. Markéta Štěchová, PhDr. Marina Luptáková, JUDr. Bedřiška Kopoldová	110
Možnosti trestní justice v protidrogové politice I. (vývojové aspekty) PhDr. Iva Trávníčková, CSc., JUDr. Petr Zeman, Ph.D.	120
Možnosti trestní justice v protidrogové politice II. (empirická část) PhDr. Iva Trávníčková, CSc., JUDr. Petr Zeman, Ph.D.	126
Mládež v kriminologické perspektivě PhDr. Kazimír Večerka, CSc. a kol.	133
Prevence kriminality na úrovni obcí a krajů PhDr. Kazimír Večerka, CSc., Mgr. Jakub Holas, PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.	138
Vliv vybraných ustanovení velké novely trestního řádu na průběh trestního řízení JUDr. Petr Zeman, Ph.D. a kol.	147

Úvod

Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) předkládá odborné veřejnosti v pořadí již třetí přehled výsledků své výzkumné činnosti, a to za období 2004–2007 (předchozí přehledy vydané v roce 2005 a v roce 2003 zahrnovaly výsledky výzkumné činnosti Institutu za roky 2003–2004 a 1999–2002).

Připomeňme, že IKSP působí již od roku 1960 jako výzkumné kriminologické pracoviště. Provádí výzkumnou a analytickou činnost v oblasti kriminality, justice a bezpečnosti. Je zatím jediným pracovištěm v ČR, které se těmto oblastem systematicky výzkumně věnuje.

IKSP se zabývá především zkoumáním projevů a příčin kriminality a souvisejících sociálně patologických jevů a vyhodnocováním aplikace vybraných institutů trestního práva v praxi. V popředí jeho zájmu jsou též otázky trestní politiky a kontroly zločinnosti z hlediska trestní represe i prevence. IKSP se také zabývá v určitém rozsahu problematikou zacházení s pachateli a dalšími penologickými otázkami.

Současným zřizovatelem a nadřízeným orgánem IKSP je Ministerstvo spravedlnosti ČR.

Výsledky prací IKSP jsou pravidelně publikovány v edici IKSP (v češtině s anglickými souhrny) a dále na webových stránkách IKSP (www.kriminologie.cz). V edici IKSP ročně vychází kolem deseti titulů, jednak z vlastní produkce, jednak překladů zahraničních pramenů.

Výzkumná činnost IKSP v letech 2004–2007 vycházela ze střednědobého plánu činnosti. Plán byl zaměřen na potřeby společnosti v oblasti trestní politiky a z nich vyplývající podněty pro změny v trestním zákonodárství, na formy trestné činnosti představující významná sociální a bezpečnostní rizika pro stát, na vývojové trendy kriminality a s ní souvisejících sociálně patologických jevů, problémy obecné kriminality, kriminality žen, dětí a mládeže, na problematiku pachatelů a obětí trestné činnosti, na možnosti prevence a účinnost preventivních programů a postupů.

Tato tematika byla řešena prostřednictvím konkrétních výzkumných projektů, s jejichž řešením a výsledky seznamujeme v této publikaci. Chceme tak nabídnout odborné veřejnosti rychlé zpřístupnění informací o naší výzkumné činnosti.

Editor

V Praze, duben 2009

Obrana proti ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti

Doba řešení: 2004–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Martin Cejp, CSc.

***Řešitelé: Ing. Vladimír Baloun, JUDr. Simona Diblíková, JUDr. Soňa Krejčová,
PhDr. Marina Luptáková, PhDr. Miroslav Scheinost, Ing. Karla Trdlicová, CSc.***

Některé formy závažné trestné činnosti – zvláště terorismus, organizovaný zločin a ekonomická kriminalita – patří v současnosti k největším světovým bezpečnostním rizikům. Mezinárodní společenství, zejména Organizace spojených národů, Rada Evropy a Evropská Unie, reagují na tento typ ohrožení a iniciují řadu protipatření. V souladu s nimi byly i v České republice, po roce 1990 postupně provedeny zásadní organizační a legislativní změny.

Odhalováním možných zdrojů vzniku a fungování zločinu v konkrétních společenských podmínkách poskytuje kriminologický výzkum podklady pro koncepci trestní a bezpečnostní politiky a zároveň sleduje účinnost opatření zaměřených proti kriminalitě a navrhuje případné změny. Mají-li být navržena skutečně účinná opatření, je nezbytné vycházet z důkladné analýzy příčin: měli bychom vědět, proč je určitý druh trestné činnosti páchán, proč se pachatelé zaměřují právě na tuto činnost, proč ji páchají určitým konkrétním způsobem, proč jsou obětmi určití lidé za určitých podmínek.

Kriminologický výzkum v České republice se na problematiku organizovaného zločinu zaměřil hned na začátku 90. let. V Institutu pro kriminologii a sociální prevenci jsou od roku 1992 každoročně analyzovány základní charakteristiky, týkající se zločineckých skupin a jejich aktivit. V rámci specifických témat se výzkumné úsilí orientovalo na výrobu, pašování a distribuci drog, organizování a provozování prostituce, nelegální migraci, krádeže uměleckých památek, násilnou kriminalitu, vydírání. Podrobně byla zpracována jak analýza organizované trestné činnosti občanů České republiky, tak cizinců. Soustavně je sledováno působení organizovaného zločinu ve finanční oblasti, praní špinavých peněz a úmyslné krácení daní. Pravidelně posuzujeme účinnost právních prostředků, které byly za účelem boje proti organizovanému zločinu ustaveny a aplikovány. Koncem 90. let jsme analyzovali problematiku organizovaného zločinu v České republice v širších společenských souvislostech. V rámci

pokusů o prognózu vybraných druhů kriminality jsme stanovili problémové i rozvojové skutečnosti, které mohou v příštích letech působit v oblasti boje proti organizovanému zločinu.

Ve výzkumu, který se realizoval **v letech 2004–2007** jsme se zaměřili na některé závažné formy trestné činnosti: organizovaný zločin, ekonomickou kriminalitu, terorismus a korupci. Zabývali jsme se rovněž zneužíváním migračních procesů a ohrožením institucí. **Cílem** bylo nejprve analyzovat ohrožující faktory ve vývoji společnosti, a s nimi možné příčiny a důsledky pronikání závažné trestné činnosti do společenských struktur, a poté hledat efektivní opatření proti závažné trestné činnosti.

Pokud se týká konkrétních **výzkumných metod a technik** byly ve výzkumu využity poznatky z odborných publikací a pramenů, sborníky z konferencí, souhrnná data z dotazníkových šetření RE, EU, OSN, specifické právní prostředky, data ze Statistické ročenky kriminality ministerstva spravedlnosti ČR, statistiky ministerstva vnitra a příslušných útvarů Policie ČR, dostupné soudní, případně i vyšetřovací spisy, oficiální dokumenty mezinárodních společenství a dokumenty vlády ČR, i jednotlivých resortů. Dále jsme využili případové studie a expertní šetření, realizovaná prostřednictvím dotazníků nebo formou řízených rozhovorů s pracovníky Policie ČR, kteří přicházejí se závažnou trestnou činností při výkonu své funkce do kontaktu.

□

V rámci řešení úkolu byla značná pozornost věnována problematice **organizovaného zločinu**, jehož výzkumem se soustavně zabýváme od roku 1993. Kromě průběžného sledování tendencí a analýzy konkrétních případů jsme se v letech 2004–2007 zaměřili hlavně na ohrožení, která organizovaný zločin společnosti působí a na opatření, která může společnost proti organizovanému zločinu využít. Chtěli jsme zjistit, jakým způsobem a proč organizovaný zločin jednotlivé součásti společenského systému ohrožuje, zkoumali jsme faktory, které mohou být v jednotlivých oblastech života společnosti ze strany organizovaného zločinu zneužity. U konkrétních ohrožujících faktorů jsme se pokoušeli nalézt možnosti obrany proti jejich působení.

Organizovaný zločin chápeme jako soustavné páčání cílevědomě koordinované závažné trestné činnosti a aktivit tuto činnost podporujících, jehož subjektem jsou zločinecké

skupiny nebo organizace a jehož hlavním cílem je dosahování maximálních nelegálních zisků při minimalizaci rizika.

Podle Zprávy o bezpečnostní situaci (viz) operuje na území ČR asi 75 skupin, které mají celkem 2000 členů. Další údaje o skupinách a jejich činnostech vycházejí z odhadů expertů. Z hlediska stupně organizovanosti byla **necelá polovina plně rozvinutých skupin**. To znamená, že více než polovinu toho, co je za organizovaný zločin považováno, tvoří skupiny s nižším stupněm organizace. Ty jsou sice organizované, ale spíše na horizontální úrovni a převážně nesplňují znaky zločinného spolčení. Do organizovaného zločinu jsou v hojné míře zapojeni **externí spolupracovníci**. Podle odhadů expertů tvoří více než polovinu ze všech členů zločineckých skupin. Externí spolupracovníci zajišťují nejrůznější služby nebo zjišťují informace, realizují kontakty s politickými, ekonomickými špičkami, úřady či se sdělovacími prostředky. Ve větších skupinách působí jako právní či ekonomičtí poradci.

Na organizovaném zločinu se podílejí i **ženy**. Odhad podílu žen ve skupinách činil v období 2000–2006 kolem 15 %. Nejvyšší podíl žen je v oblasti kuplířství a obchodování s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování a v oblasti obchodování s omamnými a psychotropními látkami, ve kterém ženy nejčastěji působí jako dealerky. K významným činnostem, v nichž se ženy v rámci organizovaného zločinu uplatňují, patří i zajišťování organizačního zázemí a managementu zločineckých skupin. Ženy se dosti často podílejí na finanční kriminalitě: praní peněz, korupci, daňových, bankovních, úvěrových, pojišťovacích, celních a daňových podvodech a na zakládání fiktivních firem. Dosti významná je účast žen na zajišťování nelegální migrace. Občas se mezi činnostmi, na kterých se podílejí ženy objevují krádeže a mezi nimi pak zvláště krádeže uměleckých předmětů.

Od roku 1993, kdy ve skupinách organizovaného zločinu na území České republiky pravidelně zjišťujeme podíl domácího a mezinárodního prvku, mírně převažuje mezinárodní prvek nad domácím. Účast českých občanů je však dosti významná. V podstatě hned, po etablování organizovaného zločinu u nás, bylo kolem jedné čtvrtiny ryze českých skupin. Kromě toho řada českých občanů spolupracuje se zahraničními skupinami, hlavně ruskojazyčnými. Z cizinců jsou v organizovaném zločinu na území České republiky nejvíce zastoupeni Ukrajinci, Vietnamci, Albánci, Rusové, Číňané. Za nejsilnější skupinou následují Bulhaři – jejichž podíl klesá – a Rumuni – jejichž podíl stoupá. Na dalším místě jsou Srbové a za nimi Slováci, kteří se po celá 90. léta v rámci organizovaného zločinu na území České

republiky vyskytovali zcela ojediněle na nejspodnějších příčkách a začali se postupně prosazovat až po roce 2000. S odstupem za nimi následují Turci, Nigerijci, Moldavané, Dagestánci, Makedonci, Litevci, Izraelci, do určité míry Čečenci, Bělorusové, Indové. Sem postupně klesli i Poláci, kteří byli ještě do konce 90. let zastoupeni na scéně organizovaného zločinu v České republice dosti silně. Mezi ojediněle se vyskytující národnosti patří: Černohorci, Iráčané, Kazaši, Chorvati, Senegalci, Egypťané, Italové, Pákistánci, Gruzínci, Němci.

V období 1993-2006 patří trvale mezi nejrozšířenější formy činnosti zločineckých skupin krádeže automobilů, organizování prostituce, od roku 1994 výroba, pašování a distribuce drog. K této trojici se občas přibližuje některá z dalších, téměř čtyř desítek činností. Tak v letech 1993–1998 patřily mezi nejrozšířenější činnosti krádeže uměleckých předmětů, v letech 1996 a 1997, 2002 a 2005 daňové, úvěrové, pojistné a směnečné podvody, občas se těsně za nejrozšířenějšími formami objevila značně kolísající korupce. V letech 1998–2004 vylétla mezi nejrozšířenější činnosti organizovaných zločineckých skupin nelegální migrace. Od roku 2005 její podíl začíná klesat. V roce 2006 se mezi rozšířené dostalo praní peněz a padělání, došlo i ke značnému vzestupu počítačové kriminality. Od roku 2005 se významně projevuje i nelegální výroba a pašování alkoholu nebo cigaret.

V období od roku 1990 došlo v charakteru organizovaného zločinu na území České republiky nejen ke kvantitativním, ale i ke **kvalitativním změnám**. Podle názoru expertů se organizovaný zločin rozrostl, stabilizoval a institucionalizoval. Zvýšila se organizovanost, vyskytuje se méně zjevných násilných projevů, více hospodářské trestné činnosti, podvodů, více korupce. Došlo k výraznému nárůstu bohatství u skupin a k rozdělení trhu. Organizovaný zločin má dokonalejší technické prostředky, více využívá internet. Zisky se legalizují v legálním podnikání. V souvislosti s tím působí organizovaný zločin vyšší škody a má horší dopady na ekonomiku. V současnosti organizovaný zločin disponuje dostatečnými kontakty, více prorůstá do státní správy, vyvíjí větší aktivity v ekonomické sféře Vytváří si kontakty v justici, má vliv na média.

V budoucnosti lze podle expertů očekávat další nárůst organizované trestné činnosti. Zejména dojde k výrazně vyššímu nárůstu trestné činnosti páchané pomocí výpočetní techniky, informačních technologií a internetu. Dále lze očekávat tunelování dotací ze státního rozpočtu a prostředků Evropské unie, vyskytnou se sofistikované podvody v oblasti daňové kriminality,

podvody s neodvácením spotřební daně u pohonných hmot, lihu a cigaret. Lze předpokládat spekulace organizovaného zločinu při přístupu České republiky na měnu euro. Uvnitř světa zločinu dojde ke zdokonalování a větší organizovanosti všech struktur, zvýší se profesionalita osob a využití techniky. Samozřejmostí bude využívání internetové komunikace. Zvýší se výnosy a zisky. Charakteristickým rysem bude další nárůst bohatství, moci a vlivu organizovaných zločineckých skupin, snaha etablovat se v legitimním podnikání; snaha o prorůstání a pronikání do oblasti politiky, ekonomiky a dalších oblastí. Lze očekávat expanzi cílevědomého pronikání do státních struktur, obrovské bankovní podvodné transakce; vliv na chod soudů, státních zastupitelství, policie; na obsazování funkcí ve státní správě, zneužívání protekce, korupce. Očekává se rozšiřování působnosti organizovaného zločinu ve sféře komunální politiky. Při přidělování větších veřejných zakázek se bude docházet k pokusům o jejich zmanipulování zejména formou korupčního jednání a klientelismu. Zájemem organizovaných zločineckých skupin bude též snaha utlumit činnost specializovaných složek policie. Bude pokračovat internacionalizace organizovaného zločinu. Dojde k dramatickému nárůstu organizované trestné činnosti občanů Rumunska a Bulharska. Zvýší se napětí mezi skupinami pocházejícími z Asie. Po roce 2010 může dojít k přílivu osob z Číny a Afriky.

Experti odhadují, že v období mezi léty 2010–2015 může po zvýšení podílu organizovaného zločinu na území ČR dojít k jeho stagnaci. Kromě možného přesunu zločineckých aktivit do rozvinutějších zemí Evropské unie může být dalším důvodem stagnace růstu vlivu organizovaného zločinu generační výměna ve společnosti: Lidé s vyšším stupněm vzdělání, ať občané či představitelé státní správy, budou schopni proti organizovanému zločinu účinněji postupovat.

Součástí výzkumu organizovaného zločinu byla rovněž analýza obžalob a zpracování případových studií. Prostřednictvím analýzy obžalob, podaných státním zastupitelstvím k případům zločinného spolčení za léta 1999–2004, jsme chtěli prohloubit dosud získané informace o charakteru, projevech, strukturách a pachatelích organizovaného zločinu v České republice. Kromě toho jsme se zaměřili na to, jak je uplatňováno ustanovení o účasti na zločinném spolčení. Analýza prokázala nespornou organizovanost části trestné činnosti v České republice. Některé případy dokládají vyšší úroveň organizovanosti, rozsáhlejší dělbu práce a v některých případech i náznak existence středních článků řízení. Poměrně rozsáhlý je mezinárodní přesah kriminálních aktivit, objevuje se používání krytí, využívání právní pomoci a spolupráce s oficiálními strukturami, komunikace prostřednictvím mobilních telefonů

s používáním krycích jmen a přezdívek, měnění mobilů a čísel, vytváření legend pro dopadené migranty apod. Mezi žalovanými členy zločineckých společení je vysoký počet cizinců. Pachatelé jsou především mladší lidé, ale ve vedení a jádrech skupin nacházíme spíše osoby nad 30 let věku. Často se jedná o osoby již dříve trestané s tím, že pachatelé již dříve trestaní se objevují spíše na nižším, výkonném stupni organizační struktury. Zločinné společení tvoří často lidé, kteří jsou spojeni příbuzenskými vazbami a opírají se zřejmě o širší rodinné klany.

Na základě výsledků analýzy, která byla zaměřena na to, **jak je uplatňováno ustanovení o účasti na zločinném společení**, lze říci, že frekvence využívání ustanovení o zločinném společení postupně roste. Stále se však používá spíše u jednodušších případů s nižší úrovní organizovanosti a s menším rozsahem trestné činnosti, kdy lze zákonem požadované znaky zločinného společení relativně snáze prokázat. Překvapivý je poměrně malý počet takto stíhaných případů obchodování s drogami. Charakteristické je, že dochází k poměrně vysokému podílu vazebně stíhaných osob (více než 3/4), což svědčí o důvodných obavách z ovlivňování svědků, vyhýbání se stíhání nebo pokračování v trestné činnosti u stíhaných pachatelů. Na druhou stranu je pak žalována necelá polovina vazebně stíhaných osob, což nesvědčí o efektivitě stíhání. Téměř se nevyskytují případy doznání a usvědčující výpovědi obviněných navzájem, což pravděpodobně vyplývá z dodržování vnitřních norem ve skupinách organizovaného zločinu.

Analyzovat **ohrožení společnosti organizovaným zločinem** bylo jedním z hlavních cílů výzkumu. Působení organizovaných zločineckých skupin ochromuje veřejný i soukromý sektor společnosti, znamená i bezprostřední ohrožení bezpečnosti občanů. Ohrožení organizovaným zločinem se netýká pouze území České republiky, ale v globalizovaném světě ohrožuje nadnárodní organizovaný zločin v podstatě celý svět. Na jedné straně představuje tedy nadnárodní organizovaný zločin vnější ohrožení České republiky, na straně druhé se stává i ohrožením vnitřní bezpečnosti. Z hlediska celosvětového může pak i vnitřní situace v oblasti závažné kriminality v České republice být ohrožujícím faktorem pro některé jiné země. Nadnárodní zločinecké skupiny mohou např. naše území používat jako tranzitní, mohou si zde vytvářet předpolí pro expanzi do jiných zemí, mohou se zde pokoušet o legalizaci zisků z trestné činnosti apod.

Podle názoru expertů proniká organizovaný zločin (v roce 2007) zejména do oblasti státní správy, ekonomiky a politiky, do značné míry rovněž do policie a justice, méně již do sdělovacích prostředků a nejméně do samosprávy.

Ekonomiku poškozuje organizovaný zločin zejména tím, že zavádí do ekonomického systému nelegální praktiky. Vytváří trh s nelegálními službami a zbožím. Zavádění zločinných praktik do hospodářského systému vede ke vzniku nestabilního a nedůvěryhodného prostředí, které může znehodnotit snahy o legální podnikání nebo odradit zahraniční investory.

Do státní správy se organizovaný zločin snaží proniknout proto, že potřebuje informace, obstarání dokladů, podporu či krytí svého konání. Korumpováním a zneužíváním kompromituje oficiální instituce a snižuje tak jejich autoritu.

Bossové organizovaného zločinu usilují i o zneužití politiků na mezinárodní, celostátní i regionální úrovni k vědomé či nevědomé podpoře jejich aktivit, k ovlivnění strategického rozhodování tak, aby to pro ně bylo prospěšné, k získávání informací, k zajištění beztrestnosti. Lidé, kteří zastávají významnější politické a rozhodovací funkce mohou být ohroženi agresivními pokusy o uplácení, kompromitování, může jim být vyhrožováno, mohou být vydírání. Politici pak jsou za takovéto situace poškozováni navíc i ztrátou důvěry veřejnosti.

Organizovaný zločin se snaží proniknout do systému justice zejména proto, že má zájem o eliminaci rizika. Pokouší se ovlivňovat již legislativní proces se snahou nastavit zákony tak, aby riziko buď vůbec nevznikalo nebo bylo minimální. V zájmu snížení rizika se pokouší mařit trestní řízení, ovlivňovat svědky, případně umožnit útěk stíhaných nebo odsouzených osob. Organizovaným zločineckým skupinám vyhovuje nedokonalá ochrana svědka.

Organizovaný zločin bezprostředně ohrožuje některé skupiny občanů, zejména ty, kteří zaujímají funkci, kterou hodlá organizovaná skupina využít. Vzhledem k tomu, že organizovaný zločin si chce pravidelně zajišťovat obrovské zisky z poskytování nelegálního zboží a služeb, podílí se na vzniku, šíření a růstu řady patologických jevů ve společnosti.

Organizovaný zločin se pokouší zneužít sdělovací prostředky. Zločinecké skupiny mohou usilovat o to, aby ovlivňovaly veřejné mínění v zájmu něčeho, co je pro ně výhodné, chtějí podporovat postoje, které zpochybňují různá opatření či poctivé úsilí zákonodárců,

státních zástupců, policistů, soudců. Média mohou i nevědomky glorifikovat zlo, zdůrazňovat životní styl, který má ve své podstatě poměrně blízko k neetickým, často i nelegálním praktikám.

Na základě kontaktů ve všech rozhodujících oblastech života společnosti získává organizovaný zločin informace, případně zastání od oficiálních kruhů, aniž by musel sáhnout ke korupci nebo dokonce násilí. Pachatelé organizované trestné činnosti mají pocit jisté nadřazenosti. Spoléhají na to, že díky svému postavení na společenském žebříčku, podpoře vlivných osob a v důsledku nízké výkonnosti orgánů činných v trestním řízení jsou nedotknutelní.

V souladu se snahami mezinárodních společenství byla v České republice zejména v desetiletí 1995–2005 uskutečněna celá řada opatření, která byla namířena proti působení nadnárodního organizovaného zločinu. Kromě analýzy ohrožujících faktorů byla druhým hlavním cílem výzkumu z let 2004–2007 snaha o analýzu **možností obrany proti ohrožením společnosti organizovaným zločinem**. Podle expertů, kteří byli dotazováni v letech 2006 a 2007, lze opatření, která by mohla eliminovat ohrožení české společnosti organizovaným zločinem shrnout následovně.

Základním východiskem pro všechna další opatření je koncepce boje proti organizovanému zločinu, vycházející z analýzy a z jasné vize cílového žádoucího stavu. V koncepci jsou rozvrženy strategické kroky, stanovení aktéři a rozděleny jejich úkoly. Činnost je koordinovaná, průběžně se analyzují úspěchy i nedostatky. Důležitým předpokladem je jasně deklarovaná a skutečně realizovaná politická, materiální i mediální podpora orgánů činných v trestním řízení v boji s organizovaným zločinem – včetně specializovaných útvarů policie. Nezbytné je přijetí opatření proti pronikání organizovaného zločinu do společenského systému, zejména do justice, policie, médií. Zároveň musí být ustaveny mechanismy, které chrání systém a jeho pracovníky, určena pravidla, jak postupovat v případech pokusů o korupci nebo vydírání. Důležitým krokem je posilování morálního vědomí a etických kodexů. Mělo by být jasně odlišeno, kde je veřejný a obecný zájem a kde začíná zájem skupinový a soukromý. Musí se zvýšit osobní zodpovědnost politiků, jmenovaných úředníků, vedoucích pracovníků. Zásadně se musí odloučit policie a justice od politických vlivů.

Nezbytným krokem je novela trestního zákona a trestního řádu, legislativní úprava korupce, přísnější legislativní úprava střetu zájmů, omezení poslanecké imunity, vyšší trestní sazba za organizované vydírání a vraždy, zamezení převodu majetku získaného trestnou činností na rodinné příslušníky, zřízení institutu korunního svědka. Měly by se zpřísnit tresty odnětí svobody u těch trestných činů, kde by bylo prokázáno páčání na poli organizovaného zločinu. Je nutné důsledně trestat spolupracovníky organizovaných zločineckých skupin. Vysoké tresty by měly být pro veřejné činitele, kteří s organizovaným zločinem vědomě spolupracují. Trestní stíhání by mělo ze zákona znamenat pozastavení výkonu veřejné funkce, a to až do pravomocného skončení věci. Na vrchních státních zastupitelstvích musí být posíleny odbory specializované na problematiku organizovaného zločinu. Pro případy organizovaného zločinu by se měla zavést specializovaná soudní řízení – která by řídili soudci s vyšší kvalifikací pro tuto oblast, dostatečně chránění před "vnějšími" vlivy a ohroženími. Je nezbytně nutné zajistit vymahatelnost práva.

V oblasti ekonomiky musí být přijata taková legislativní a správní opatření, která by zabránila prolínání jednotlivých osob, vztahů a zájmů mezi oblastí politiky a ekonomiky. Musí se zamezit tomu, aby se finanční prostředky pocházející ze zločinné činnosti uplatnily v legální ekonomice. Účinným prostředkem boje proti organizovanému zločinu je odčerpávání nelegálních zisků. K tomu by se měly zjednodušit možnosti zabavování majetku usvědčených pachatelů organizované trestné činnosti a více využívat stávajících možností v této oblasti.

Musí se zabránit zneužívání migrační a azylové politiky k pronikání cizinců zapojených ve zločineckých strukturách na naše území. Zejména je nutné omezit vliv zahraničních struktur organizovaného zločinu na území České republiky novými účinnými zákonnými normami ve všech oblastech,

Vzhledem k tomu, že korupční jednání je hlavní formou průniku organizovaného zločinu do státní správy, je nutné provést systémové změny při přidělování veřejných zakázek a nakládání s veřejnými rozpočty. Měly by se najít možnosti pro uplatnění řízené provokace, jako významného preventivního opatření.

V rámci Policie ČR je nutno zajistit optimální počet a zlepšit materiální vybavení speciálních policejních složek. Žádoucí je kvalitnější kamerový systém ve velkých městech, založení evidence DNA. Efektivním nástrojem odhalování a dokumentování trestné činnosti

páchané v rámci zločinného spolčení jsou odposlechy. K vyšší efektivnosti by měla vést užší propojenost jednotlivých složek Policie ČR, podílejících se na boji s organizovaným zločinem, soustavná spolupráce na mezinárodní úrovni, propojení informativních systémů, zakládání mezinárodních týmů.

Významným opatřením je práce s veřejností. Veřejnost musí být informována, že organizovaný zločin škodí celé společnosti, narušuje politický, hospodářský, právní systém, porušuje etické normy, může zničit vše, co lidé svým úsilím vytvořili. Zároveň si občané musí být vědomi, že mají v demokratické společnosti nejen práva, ale i povinnosti. Škola i rodina by měly varovat před nebezpečími spojenými s patologickými formami životního stylu, nabízet možnosti pro aktivní využívání volného času. Hromadné sdělovací prostředky by měly informovat veřejnost nejen o nebezpečnosti organizovaného zločinu, ale i o tom, jak lze účinně proti němu postupovat. Zároveň se musí hledat mechanismy, které by zamezily zneužívání hromadných sdělovacích prostředků ke zkreslování nebo i falšování skutečností.

□

Vzhledem k tomu, že charakteristickým rysem současné kriminality je její internacionalizace, lze předpokládat, že svět zločinu bude hojně využívat globalizační procesy v jejichž rámci jsou propojovány politické koncepce, ekonomické, finanční a komunikační sítě, dochází k snazší prostupnosti státních hranic, rozvoji informačních technologií. Proto jsme se dosti podrobně věnovali problematice migrace a trestné činnosti cizinců.

Nelegální migraci jsme chápali jako nedovolené překračování státní hranice bez platného cestovního dokladu nebo vstupního či pobytového víza, s padělanými nebo pozměněnými cestovními doklady nebo i s platnými cestovními doklady, s úmyslem buď usadit se v rozporu s imigračními a dalšími právními normami daného státu na jeho území nebo jej využít jako tranzitní pro nedovolený přechod do jiného státu.

V této oblasti je nejzávažnějším bezpečnostním rizikem pro Českou republiku kontingent nelegálních migrantů na území našeho státu. Většinu tohoto kontingentu tvoří nelegální migranti ze zemí bývalého Sovětského svazu. Česká republika je z hlediska migrace také zemí tranzitní. Ohrožení plyne i ze skutečnosti, že většina států bývalého SSSR v současnosti postrádá dobře chráněné a striktně vytyčené státní hranice. Území těchto států se stává lehce průchodným, zvláště pro asijské tranzitní migranty.

Vůči nelegálním migrantům je možné vyhlásit „jednorázový generální pardon“ pro nelegály, kteří nespáchali na území ČR závažnou trestnou činnost. K takovéto proceduře se v nedávné době již odhodlaly, například Itálie, Polsko, Portugalsko apod. Naši sousedé, SRN a Rakousko, jejich migrační politiku musí ČR ve své praxi rozhodně zohlednit, však prozatím otázku svých „nelegálů“ taktovým nikdy ve své historii neřešili. Z hlediska vnitřních opatření je v každém případě nezbytné posílit preventivní kontrolní činnost Policie ČR, z hlediska vnějších pak monitorovat migrační situaci na Ukrajině, odkud přichází převážná většina nelegálních migrantů. Vzhledem k tomu, že migrace z Ukrajiny má především ekonomický charakter, je nutné také sledovat vývojové tendence na ukrajinském trhu práce, a též v Ruské federaci, která za příznivé ekonomické situace dokáže absorbovat značnou část migračního potenciálu v tomto regionu.

Kromě kontingentu nelegálních migrantů představují druhou významnou skupinu migrantů ze zemí bývalého Sovětského svazu ruskojazyční podnikatelé – ve své většině z Ukrajiny a Ruské federace. Z této skupiny migrantů – podnikatelů, se často rekrutují pachatelé trestné činnosti na území ČR. V charakteru jejich trestné činnosti se reprodukuje některé tendence, které jsou typické pro stav a vývoj soudobé zločinnosti v jejich mateřské zemi, kde masivní nárůst zločinnosti doprovází bezprecedentní přerozdělení společenského bohatství v procesu fakticky neregulované privatizace. Podle expertních odhadů 90–100 % ruského bankovníctví a 60–80% ostatních sfér podnikání v Rusku - ovládají a kontrolují struktury domácího organizovaného zločinu. Struktury organizovaného zločinu jsou úzce propojeny s rozvětvenou korupční sítí v Rusku, pronikají do státní správy, bezpečnostních složek, prokuratury a snaží se získat politické „přikrytí“ a beztrestnost pro svou protizákonnou činnost. V Rusku roste počet těžkých zločinů –motivovaných vražd, těžkých ublížení na zdraví, loupežných přepadení. Kromě toho každý rok, počínaje druhou polovinou devadesátých let minulého století, se stává nezvěstnými asi 25 tisíc obyvatel. Lze předpokládat, že část z nich byla pravděpodobně zavražděna. Současně se prohlubuje zaostávání sociální kontroly nad rostoucí zločinností ze strany orgánů milice a trestní justice, popřípadě jsou evidentní snahy těchto orgánů, skrýt a neregistrovat trestnou činnost. Nejzávažnější je zjištění, že rychle roste tolerance ruské veřejnosti ke korupci.

Třetím rizikovým faktorem je to, že pro určité kriminální skupiny na Ukrajině se organizace nelegální migrace stala výnosným byznysem. V důsledku toho se nelegálové často ocitají v roli vydíratelných a snadno manipulovatelných obětí tzv. klientských struktur, rekrutujících se z řad jejich krajanů, mnohdy napojených na složky ruskojazyčných představitelů organizovaného zločinu, operujících na teritoriu ČR. Prostřednictvím tzv. sociálního kapitálu dokáží tito „klienti“ zabezpečit vstup a působení ukrajinských nelegálů na pro ně atraktivním českém trhu. Kromě toho si struktury klientelizmu, v jejichž rámci se rozvíjejí pracovní aktivity migrantů, velice často nezákonně přivlastňují finanční prostředky, například daňové odvody, platby sociálního a zdravotního pojištění, určené k tomu, aby se staly příjmovou položkou státního rozpočtu ČR

□

Z hlediska kriminologie chápeme **ekonomickou kriminalitu** zejména jako trestnou činnost páchanou v rámci podnikatelského systému, která tento systém zneužívá ve prospěch pachatelů a tím je současně pro daný systém riziková. **Finanční kriminalita** je pak trestná činnost, namířená proti finančním institucím (banky, investiční fondy, pojišťovny apod.) včetně trestné činnosti, namířené proti státním financím (daňová soustava apod.).

Ekonomická kriminalita má nepochybně svůj boom za sebou; podmínky devadesátých let se již opakovat nemohou, neboť transformace již byla ukončena. Ve výzkumu jsme se proto zaměřili na problematiku konkursů a vyrovnání, neboť jde o dlouhodobou a pro stav právního vědomí v ČR značně rizikovou záležitost.

Konkurzy patří neodmyslitelně k tržní ekonomice – považují se za svého druhu ozdravné opatření. V České republice se však v souvislosti s mimořádně špatnou právní úpravou tohoto jevu stalo konkursní řízení příležitostí k obohacení jednotlivců. Problém a riziko je třeba spatřovat v tom, že u konkursů vstupuje do čistě ekonomických vztahů moc soudní (jeden z pilířů demokracie) a v případě, že soudní moc není na úrovni, ať odborné či morální, dochází k situaci, kdy je podkopáváno právní vědomí. Z celé řady konkursních sporů a jednání vyplývá: nepřípravenost soudců, poměrně značná benevolence při „výběru“ správců konkursních podstat. Procedura konkursu dává nepoctivým správcům konkursních podstat příležitost k obohacení na úkor věřitelů. V tom lze spatřovat značné riziko: nejde totiž jen o firmy, kde věřitelů je podnikající množina – zde určité podnikatelské riziko patří k samotné podstatě podnikání, ale i o firmy z okruhu finančního sektoru (makléřské společnosti,

pojišťovny, hypotéční ústavy), kde věřiteli je i nepodnikající veřejnost. Zkušenosti z řešení krachů podobných institucí napovídají, že by mohla být vyžadována určitá finanční ingerence státu, což by znamenalo rozšíření okruhu obětí na všechny daňové poplatníky.

Obrana proti tomuto ohrožení spočívá výhradně v nastavení takových podmínek, které zabrání užívání nepoctivě nabytého majetku. Apel na morální aspekty, zpřísněný výběr osob (jak v justici, tak u správců) apod. nejsou však v České republice příliš účinné.

Pro nejbližší budoucnost se v oblasti ekonomické kriminality jeví jako problémová oblast související s chystanou reformou zdravotnictví, kam směřují své aktivity podnikatelé, kteří dosud se zdravotnictvím neměli nic společného. Lze soudit (už vzhledem k značným finančním tokům, které ve zdravotnictví existují), že tato oblast může být napadena kriminálním jednáním (období privatizace let devadesátých).

□

Terorismus jsme chápali jako cílevědomé použití organizovaného násilí proti nezúčastněným osobám za účelem dosažení politických, kriminálních nebo jiných cílů. Vycházeli jsme z toho, že terorismus může být buď politický nebo kriminální. Hovořit můžeme rovněž o terorismu psychopatologickém. Politický terorismus má čtyři hlavní druhy: revoluční (levičácký či pravičácký); separatistický; pravicový a náboženský.

Terorismus má své kořeny v existenci národní entity, která buď skutečně je, či se cítí být, ponižována jinou národní entitou. K pocitu národnostního ponížení se může přidat i pocit ponížení náboženského. Druhý faktor vzniku nebezpečné situace je stav ekonomického ponížení, a to skutečného či domnělého a existence samozvané skupinky, která se povýší na jakési mstitele ponížených a utlačovaných mas nebo katalyzátoru, který tyto masy uvede do pohybu. Třetí faktor vzniku teroristické situace je stav, kdy na základě rozhodnutí jakési vyšší moci se napravují historické křivdy, ze kterých již nelze vinit konkrétní osoby, ale v každém případě je řešení prováděno na úkor někoho.

Na území ČR nebyla dosud zaznamenána klasická teroristická akce, kdy násilí je prostředkem k dosažení určitého politického cíle a kladou se podmínky. Stejně tak jsme se zatím nesetkali s násilnou akcí či útokem mezinárodních teroristů. Potenciální riziko ovšem existuje: kromě politické a ekonomické integrace ČR směrem k Evropské unii a NATO,

v poslední době v návaznosti na provázanost naší zahraniční politiky směrem na USA souvisí i s kontakty předlistopadového režimu se státy Blízkého a Středního východu.

Vezmeme-li v úvahu výše zmíněné rizikové faktory pak můžeme konstatovat, že žádná národnostní skupina na našem území nevytváří významnější komunitu. Nejpočetnější skupiny jsou z bývalých socialistických zemí (včetně Vietnamu a zemí bývalého SSSR). To může mít vliv na organizovaný zločin (ruskojazyčné 'mafie'), eventuálně na ekonomickou kriminalitu (trhovci zejména z řad občanů Vietnamu), na terorismus by tyto stavy mít vliv neměly. Česká republika je národnostně homogenním státem (k česko-moravsko-slezské národnosti se hlásí cca 94 % obyvatelstva). Pokud jde o míru chudoby pak existující sociální síť (i když v současné době v souvislosti s reformou veřejných financí poněkud okleštěná) brzdí masivní úpadek domácností do chudoby. Společenským problémem by mohl být, v delší perspektivě, vznik vrstvy nezaměstnaných nezaměstnatelných (generační nezaměstnanost), u níž se zcela vytratí pracovní návyky a je náchylná k extrémním řešením.

Terorismus je pro ČR hrozbou zejména v souvislosti s působením zahraničních subjektů, které jsou proklamovanými cíli ze strany stěžejních nepřátel, a to především z hlediska politického a náboženského (USA a Izrael). Ohroženy jsou však i instituce ČR (i v zahraničí), které se dle možností podílejí na podpoře mezinárodních politických, ekonomických a vojenských opatření k eliminaci rizik zejména v arabských a balkánských státech. Dále hrozí nebezpečí přenesení lokálních střetů (Turecko, Egypt) do zahraničí.

Z forem terorismu, které by mohly České republice hrozit lze hypoteticky vít v úvahu zaprvé informační terorismus, kdy militantní skupina se může "vládat" do důležitých počítačových sítí armády či policie a alespoň z části je vyřadit z provozu; za druhé mediální terorismus, který může za jistých okolností přispívat k vydírání vlád zemí, tím, že sdělovací prostředky věnují až nezdravě velkou pozornost civilním obětem odvetných útoků, za třetí ozbrojený terorismus, využívající inteligentní zbraně nové generace, které nejsou příliš drahé ani rozměrné a mohou způsobit rozsáhlé škody, dálkově ovládané střely, zbraně hromadného ničení radioaktivní materiál, chemické či biologické zbraně (smrtící bakterie a viry), za čtvrté psychopatický terorismus bez politických požadavků.

Co se však v ČR projevuje, je **extremismus**, který ale k terorismu (zejména tzv. pravicovému) může sklouznout: projevy otevřeného rasismu či civilizačního střetu naruby (pocit ohrožení islámisty se může zvrhnout v útoky na Araby a osoby jiné pleti, přičemž rasa nebude podstatná).

Možnosti obrany proti rizikům plynoucím z terorismu jsou komplikované. Není dost dobře možné kvůli několika málo psychopatickým jedincům (sebevražda je bezesporu psychopatický projev) bombardovat sídla oficiálních představitelů jiného národa, či cíleně zabít představitele, byť i extremistické skupiny cizího národa a roztáčet tak další a další kolo násilí. Těžko se porazí terorismus tím, že se bombarduje území státu, na jehož území tyto nepříliš početné skupiny operují. Takto se pouze vyvolá dojem, že jde o válku Západu proti náboženství a tyto skupiny naopak získávají prestiž a autoritu. Snad jedinou schůdnou cestou je infiltrace dovnitř těchto skupin a cílená likvidace vůdců. Podobně problematická je totální blokáda oblasti (kromě humanitárních dodávek potravin, vody a léků) tak, aby do takovéto oblasti nemohl být dodáván zneuzitelný materiál (zbraně, chemikálie, nebezpečný materiál včetně štěpného, přístroje, stroje apod.).

Pro Českou republiku je jedinou skutečnou obranou proti riziku terorismu zapojení do mezinárodních struktur jak politických, tak obranných (a samozřejmě výzvědných). Dalším momentem by měla být česká aktivní účast na mezinárodní platformě, která by (ve smyslu výše popsaném) likvidovala pocit ponížení národů, národností a náboženství.

□

Závažné formy **korupce** narušují existující ekonomické prostředí ve smyslu poskytnutí neadekvátní ekonomické výhody. Nejčastěji se vyskytují u tzv. státních (veřejných) zakázek; stát je stále nejspolehlivějším zákazníkem a na daném teritoriu i největším odběratelem. Navíc stát poskytuje nejrůznější záruky za vývoz a v neposlední řadě udílí tzv. licence k vývozu (to se týká zejména vojenských materiálů). V této oblasti je existence transparentního a rovného ekonomického prostředí pro jednotlivé subjekty trhu nezbytná.

Politická korupce, která bezesporu existovala v 90. letech je na ústupu a přešla do podoby lobbyingu. Kdy se poslanci snaží získat výhody pro 'své' regiony, pro firmy, s nimiž jsou tak či tak spojeni.

Korupcí nesporně je **korupce ekonomická**. Jde zejména o systém přidělování dotací, subvencí a státních (veřejných) zakázek. Kupní smlouvy (či jiné obdobné smlouvy) v této oblasti vždy zahrnují kupujícího a prodávajícího. Oba mají mnoho možností v kterémkoli stadiu smlouvy proces zkorumpovat. Buď se zařídí, aby byla smlouva v oblasti státních zakázek udělena požadované straně na základě přímého jednání a bez jakékoli konkurence, nebo o vypsání veřejné soutěže ví pouze malé množství lidí, přičemž vybraný uchazeč je informován přímo; konkurence může být omezena i vytvořením nesprávných či nadbytečných kritérií pro předběžnou kvalifikaci. K nejzávažnější a nejrozsáhlejší korupci může dojít až po uzavření smlouvy, tedy v průběhu její realizační fáze; nakupující totiž může: záměrně přehlížet požadavky na splnění standardů kvality, kvantity či jiné standardy definované smlouvou; odvést dodané zboží za účelem opětovného prodeje a požadovat další osobní výhody (výlety, školné pro děti, dary).

Opatření proti zmíněným případům korupčního jednání spočívají v aplikaci různých prostředků. Jde hlavně o zákon o střetu zájmů, zveřejňování výsledků výběrových řízení a podobných obchodních soutěží, bezhotovostní platby, majetková přiznání volených zastupitelů, státních úředníků všech stupňů (zejména s rozhodovací pravomocí), majetková přiznání členů rodin výše zmíněných kategorií, zřizování různých protikorupčních linek.

Vládní zakázky by měly být ekonomické: cílem by měl být co největší užitek (kvalita, množství) za danou cenu či nejnižší cena za přijatelnou kvalitu zboží či služeb. Rozhodnutí o uzavření smlouvy by mělo být spravedlivá a nestranná: veřejné prostředky by neměly být využívány k poskytnutí výhod, standardy a specifikace nesmí být diskriminační, dodavatelé by měli být vybíráni na základě svých kvalifikací a přednosti jejich nabídek; stejnou pozornost si zasluhují i termíny nabídek, důvěrnost informací apod. Celý proces by měl být transparentní - požadavky, pravidla a rozhodovací kritéria by měla být snadno přístupná všem potenciálním dodavatelům, informováním nelépe prostřednictvím vyhlášení veřejné soutěže. Vyhlášení by mělo být veřejné; a všechna rozhodnutí by měla být důsledně zaznamenána.

Výchozím bodem by mělo být posílení **právního rámce**, počínaje změnou protikorupčního zákona tak, aby disponoval skutečnou autoritou a umožňoval účinné sankce. Dalším právním požadavkem je smysluplný a konzistentní rámec stanovující základní principy a postupy, které se musí při udělování zakázek dodržovat; nejlépe pak přijetím jednotného

kodexu pro uzavírání státních zakázek, který by obsahoval základní principy a byl by doplněn podrobnějšími pravidly a regulacemi realizačních komisí.

Kromě právního rámce je další možnou obranou proti korupci systém otevřených transparentních procedur a způsobů realizace samotného zakázkového procesu.

□

Součástí analýzy, týkající se ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti a obrany proti těmto ohrožením, byla i problematika **institucí jako obětí závažné trestné činnosti**. Za instituce jsme považovali organizace (orientované na zisk i neziskové), které poskytují svou činnost veřejnosti nebo na veřejnosti, a které mají charakter právnických osob. Mohou mít také charakter profesních skupin nebo občanských sdružení. Institucemi svého druhu jsou legální společenské struktury (vláda jako celek a jednotlivá ministerstva), komunální zastupitelství (krajská, městská a obecní zastupitelství), politické strany a jejich prostřednictvím instituce zastupitelské demokracie (poslanecká sněmovna, senát), soudy a další orgány činné v trestním řízení (policie, státní zastupitelství, advokátní komora), instituce typu veřejnoprávních institucí. Ve specifických případech lze zvažovat i další instituce, např. sportovní kluby a svazy, odbory, profesní svazy, zájmová občanská sdružení, neziskové organizace vyvíjející společensky prospěšnou činnost apod.

Pro instituce jako oběti závažné trestné činnosti je charakteristická existence významného vnímání přesahu jejich poškození do širšího okruhu nebo do vyšší úrovně (např. skutečnost vyloupení pobočky banky představuje ohrožení bezpečnosti této konkrétní pobočky, a právě přítomných klientů, skutečnost „vytunelování“ pobočky banky představuje ohrožení bezpečnosti bankovního systému a všech klientů). Poškození institucí závažnou trestnou činností může být bezprostřední (poškození, ke kterému došlo na majetku nebo na fungování instituce apod.) nebo zprostředkované (ztráta důvěry v instituci, rozpad jejích struktur, ukončení existence apod.). Instituce jsou poškozovány i tím, že se zločinecké struktury mohou usazovat v legálních strukturách. Hlavní ohrožení vyplývají z přesahu napadení do dalších segmentů společnosti i tím, že vedou k nápodobě, ke společenské nejistotě, k prohlubování stavu prožívanému jako rozšiřující se prostor nezákonnosti.

Účinnou **obranu proti těmto ohrožením** lze založit na eliminování a znemožnění realizace typické trojice faktorů ovlivňujících spáchání trestného činu spojeného s napadením

institute zevnitř, a to zaprvé příležitosti, za druhé motivu, a za třetí racionalizace. Ochrannou bariérou je neposkytování příležitosti, budování zdravé motivace a sounáležitosti a jasné definování poškozujícího jednání. Jako funkční se ukazuje i používání složitých modelů analýzy dat, které jsou z velkého počtu transakcí schopny identifikovat ty, které modelově odpovídají dříve zjištěným způsobům spáchání konkrétní trestné činnosti (např. nelegálního odčerpávání adresných fondů nebo legalizace výnosů z trestné činnosti).

□

Podstatná část obrany proti závažným formám trestné činnosti spočívá na **využívání právních nástrojů**. Ve výzkumu jsme shrnuli předpisy týkající se všech sledovaných oblastí, včetně aktuálních mezinárodních norem.

Problematiku **globalizace a migrace** ovlivňuje v České republice vedle zákona č. 325/1999 Sb. o azylu a zákona č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců podmínky příchodu a pobytu cizinců řada dalších právních předpisů. Tyto normy buď přímo regulují určité specifické aspekty migrace, nebo přímo či nepřímo spoluurčují širší ekonomické a sociální podmínky života cizinců na území ČR. K první kategorii patří zejména zákony, které určují podmínky vstupu cizinců na český trh práce, ke druhé např. zákony o zdravotním pojištění, o sociální podpoře a péči nebo zákon o nabývání a pozbývání státního občanství.

Podstatný je rovněž zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti. Kromě vnitrostátních právních předpisů je oblast pracovní migrace upravena i bilaterálními mezinárodními smlouvami upravujícími oblast sociálního zabezpečení a zaměstnávání a také multilaterálními úmluvami v oblasti lidských práv, postavení uprchlíků a sociálních práv jimiž je Česká republika vázána.

Otázky vízové politiky jsou upraveny Nařízením Rady (ES) č. 539/2001. Strategie České republiky byla v hlavních rysech definována Pozičním dokumentem ČR ke kapitole 24. „Spolupráce v oblasti justice a vnitřních věcí - Schengenský acquis“, a dále rozvinuta usnesením vlády ČR z 25. 7. 2001 č. 798/D a usnesením vlády ČR z 7. 11. 2001 č. 1167D

Mezinárodním dokumentem v boji **proti terorismu** je Mezinárodní úmluva o potlačování financování terorismu uzavřená na půdě Organizace Spojených národů (2000). Tato Úmluva zavádí novou skutkovou podstatu trestného činu financování terorismu. Součástí

úmluvy je 9 mnohostranných smluv uzavřených jako opatření k boji proti terorismu. Pokud jde o evropská opatření proti terorismu, jsou přijímána jak na půdě Rady Evropy, tak Evropské Unie. Z regionálních úmluv zaměřených na boj proti terorismu má pro Českou republiku největší význam Evropská úmluva o potlačování terorismu (1977), která byla přijata Radou Evropy. Významné opatření v boji proti terorismu jsou Směrnice Výboru ministrů Rady Evropy o lidských právech a boji proti terorismu. Mimotrestním opatřením proti financování terorismu je zákon č. 98/2000 Sb., o provádění mezinárodních sankcí k udržování mezinárodního míru a bezpečnosti a zákon č. 48/2000 Sb., o opatřeních ve vztahu k afghánskému hnutí Talibán.

Nejdůležitějšími mezinárodními dokumenty **proti korupci** jsou dokumenty OSN a Rady Evropy. Organizace spojených národů přijala Úmluvu proti korupci, Rada Evropy přijala Trestněprávní úmluvu o korupci. K významným mezinárodním dokumentům patří i Úmluva OECD proti podplácení zahraničních veřejných činitelů v mezinárodních podnikatelských transakcích. Náš trestní zákon postihuje korupci v hlavě třetí a třetím oddílu, který je nazván úplatkářství. Jedná se o pět ustanovení: první ustanovení postihuje přijímání úplatku, druhé postihuje podplácení, třetí kriminalizuje nepřímé úplatkářství. Ve čtvrtém ustanovení je definován úplatek a uvedeny osoby, kterými se rozumí veřejný činitel. Poslední ustanovení se týká účinné lítosti. Do oblasti trestního práva týkajících se korupce zasahují především dvě mezinárodní úmluvy, a to: Úmluva o boji proti podplácení zahraničních veřejných činitelů v mezinárodních podnikatelských transakcích a Trestněprávní úmluva proti korupci.

V oblasti **organizovaného zločinu** bylo přijato několik mezinárodních instrumentů. Česká republika podepsala a ratifikovala Úmluvu OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami (1988), Úmluvu o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu (1990), Akční plán EU o boji s organizovaným zločinem (1998), Úmluvu Rady Evropy o praní, vyhledávání, zadržování a zabavování zisků ze zločinu (1995). Dodatkovými mezinárodně právními instrumenty k Úmluvě OSN proti nadnárodnímu organizovanému zločinu jsou tři Protokoly: Protokol proti obchodování s lidmi, zvláště ženami a dětmi, Protokol proti pašování přistěhovalců, Protokol proti nedovolené výrobě střelných zbraní a obchodu s nimi.

V oblasti **ekonomické kriminality** jsme se zaměřili na zkoumání finanční kriminality, tj. protiprávních operací na peněžním a kapitálovém trhu, se specifickým zaměřením na útoky

proti veřejným rozpočtům, dále na analýzu české trestněprávní úpravy ekonomické trestné činnosti včetně popisu ekonomických zájmů, které chrání stát prostřednictvím trestního práva a konečně na zpracování přehledu mezinárodních norem a doporučení, příp. dalších pramenů týkajících se ekonomické, resp. finanční kriminality (směrnice a doporučení Rady Evropy, prameny OSN a Evropské Unie, případně dalších mezinárodních organizací s činností zaměřenou na potírání hospodářské a finanční kriminality.)

Z významných dokumentů orgánů Evropské unie, Rady Evropy a také Organizace Spojených národů, zabývajících se trestněprávní ochranou ekonomiky, bojem proti ekonomické kriminalitě a problematikou související s ekonomikou, je namístě jmenovat: Úmluvu EU o ochraně finančních zájmů Evropských společenství, Rámcové rozhodnutí Rady EU o potírání podvodů a padělání bezhotovostních platebních prostředků, Rámcové rozhodnutí Rady EU o ochraně životního prostředí trestním právem, Rámcové rozhodnutí Rady EU o praní špinavých peněz, identifikaci, vysledování, zmrazení, zadržení a zabavení prostředků a výnosů z trestné činnosti, Úmluvu o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu (1990).

Na základě výzkumu jsme došli k závěru, že je nutná kvalitní právní úprava této oblasti nejen trestněprávní, ale i mimotrestní. Ukázalo se, že novelizace trestního zákona reagovaly na aktuální potřeby změn vyvolané dynamikou ekonomické kriminality. Dalším činitelem úspěšného boje s těmito kriminálními aktivitami je potřebná odborná znalost ekonomického klimatu a je třeba dále prohlubovat specializaci a odbornou znalost orgánů činných v trestním řízení. Z hlediska trestního řízení se při analýze stíhaných případů ukázala jako významná úloha soudních znalců, kteří dokonce ve složitých případech ekonomické kriminality vystupují v roli těch, kteří rozhodují o tom, jak bude daný případ kvalifikován a zda ho lze vůbec posuzovat jako trestnou činnost. Jako úskalí v této oblasti je možné spatřovat mnohdy neopatrnost a nedůslednost firem při zaměstnávání osob a nedostatečnou kontrolu v řadě institucí a organizací, což umožňuje šíření těchto aktivit. Rovněž možnost majitelů společností s ručením omezeným zakládat nové společnosti, aniž by byly vyrovnány závazky společnosti předchozí.

Obecně se potvrdilo, že porušování netrestních norem upravujících pravidla hospodářského života je relativně časté a současně nedostatečně kontrolované a sankcionované

a že je nutné vyvíjet úsilí proti ekonomické kriminalitě nejen na národní úrovni, ale k jejímu účinnějšímu postihu i na úrovni mezinárodní.

Vzhledem k tomu, že lze předpokládat, že organizovaný zločin bude na území České republiky působit i nadále, a že se bude spolu s měnícími se podmínkami života měnit, je nezbytné, abychom se i v příštích letech věnovali výzkumu na tomto poli. Hlavním cílem dalšího výzkumu bude teoretický rozbor, konceptuální a definiční vymezení, stanovení charakteristických rysů, nalézání příčin vzniku a šíření organizovaného zločinu, sledování vývojových trendů, týkajících se charakteru organizovaných zločineckých skupin a výskytu nelegálních forem činností na území České republiky, analýza působení organizovaného zločinu v současné společnosti, včetně důsledků tohoto působení, vytipování hlavních kvantitativních i kvalitativních změn a naznačení možných scénářů dalšího vývoje.

Trestní politika a její realizace v oblasti trestní justice

Doba řešení: 2004–2007

Odpovědný řešitel: JUDr. Zdeněk Karabec, CSc.

*Řešitelé: JUDr. Simona Diblíková, JUDr. Soňa Krejčová, JUDr. Václav Nečada,
Mgr. Hana Přesličková, PhDr. Markéta Štěchová, Mgr. Jiří Vlach, JUDr. Petr Zeman, Ph.D.*

Institut pro kriminologii a sociální prevenci jako teoretické, analytické a výzkumné pracoviště, provedl výzkum „Trestní politika a její realizace v oblasti trestní justice“, jehož výsledky jsou obsahem této studie.

Výzkum byl realizován formou dílčích výzkumných úkolů (sondy, analýzy a studie) k vybraným tématům, která zahrnovala širší okruh trestně politické problematiky.

Výzkum byl proveden relevantními metodami, zejména analýzou dokumentů, dotazníkovým šetřením, dílčím výzkumem veřejného mínění, analýzou statistických dat a rozhovory s experty (interview). Jednotlivé dílčí úkoly byly řešeny i na základě studia příslušné odborné literatury.

Cílem výzkumu bylo zjištění hlavních charakteristik trestní politiky v České republice v období od r. 1990 do r. 2005 se zřetelem na tvorbu a realizaci zásadních trestně politických opatření ve vybraných oblastech a na poznání faktorů ovlivňujících tvorbu a realizaci trestní politiky v uvedeném období.

Vzhledem k harmonogramu výzkumu byly analyzovány též některé dokumenty a právní předpisy publikované v roce 2006; k dokumentům z pozdějšího období bylo možno přihlédnout jen v ojedinělých případech.

Každý stát svou trestní politikou deklaruje zejména úroveň ochrany základních lidských a občanských práv a svobod, kterou je ochoten a schopen reálně zabezpečit. Trestní politika státu je konkretizována především v jeho trestní legislativě hmotně právní i procesní, v systému a uspořádání orgánů a institucí zajišťujících uplatňování trestněprávních norem i v praktické činnosti těchto subjektů.

Výzkum vycházel z definice, že „trestní politika, jako součást obecné politiky, formuluje cíle a prostředky společenské kontroly kriminality pomocí trestního práva“. Byly identifikovány tyto základní definiční prvky trestní politiky:

- souvislost s obecnou politikou,
- zaměření na kriminalitu i na další sociálně patologické jevy,
- souvislost s trestní legislativou a systémem trestní justice,
- využívání prostředků trestního práva,

V České republice, jako demokratickém státě, jsou zákonodárné orgány periodicky voleny, a tím je založena jejich legitimita i obecná odpovědnost za vytváření trestní politiky. Legitimita exekutivních orgánů je dána (kromě toho, že působí na základě zákona a v rámci zákonem vymezených kompetencí) i tím, že jejich činnost je kontrolovatelná a transparentní.

V demokratickém státě se uznává i legitimita působení dalších subjektů na tvorbu trestní politiky, pokud vyvíjejí aktivity podložené odbornou (nebo morální, náboženskou apod.) autoritou. Může jít o různé nevládní organizace i jednotlivce. V podmínkách České republiky lze v současné době pocítovat vliv nevládních organizací (NGO - Non Government Organization) na trestní politiku jako nikoliv zanedbatelný. Je to dáno zřejmě tím, že NGO se zaměřily na různé souvislosti ochrany lidských práv a svobod a že dokázaly pro svou činnost získat prostředky i ze zahraničí, odkud také čerpaly určitou inspiraci pro své aktivity. Podařilo se tak postupně překonat nedůvěru k jejich aktivitám ze strany státních orgánů a působení nevládních organizací začalo být chápáno jako organická součást občanské společnosti. Jejich přínos pro tvorbu trestní politiky lze obecně spatřovat v tom, že nabízejí mnohdy nekonvenční pohled na společensky škodlivé jevy, na jejich příčiny i na možnosti prevence, a v tom, že často disponují informacemi a údaji o výskytu těchto jevů, které jsou exekutivním orgánům jen obtížně dostupné (např. údaje o domácím násilí, o obchodování s lidmi apod.).

Samostatnou kategorií představuje tisk, televize, rozhlas a další media působící na široký okruh lidí a mnohdy rozhodujícím způsobem ovlivňující veřejné mínění ve státě. A tlak veřejného mínění, např. růst represivních nálad ve společnosti v důsledku strachu z kriminality, může značně ovlivňovat zákonodárce při schvalování legislativních záměrů a koncepcí v trestní oblasti. Nelze samozřejmě ani vyloučit okolnost, že intenzivní medializace některých projednávaných trestních věcí může přímo nebo nepřímo ovlivnit rozhodování soudu. I když je soudce při svém rozhodování vázán zákonem, jeho hodnocení předložených důkazů, osoby pachatele a souvisejících okolností reflektuje tak či onak i jeho mravní, světonázorové, charakterové aj. dispozice, což vytváří potenciální prostor i pro vliv médií na jeho rozhodování,

Jako hromadný sociální jev má kriminalita nepochybně i značný politický potenciál v tom smyslu, že problematika jejího omezování a kontroly, i činnost policie a efektivnost

justičního systému při potlačování zločinnosti a zacházení s pachateli a představy o vhodnosti řešení koncepčních i aktuálních problémů v této oblasti, se stávají součástí programů politických stran. Formulování trestní politiky se tak stává i předmětem politického soupeření.

Významnou komponentou trestní politiky je hodnocení její účinnosti. Kritéria účinnosti však nejsou jednoznačná, neboť v etiologii zločinnosti se uplatňuje řada různých faktorů. Kromě obvyklého indikátoru účinnosti, jakým je růst a pokles zločinnosti (zjišťování dynamiky a struktury kriminality), je nutno zvažovat i výskyt recidivy (efektivnost zacházení s pachateli), výši nákladů na boj se zločinností (rozpočtové náklady na činnost policie, soudů, na vězeňství, na odškodňování obětí aj.), je nutno přihlížet i k tomu, jaká je akceptace konkrétních trestně politických opatření veřejností. Podle aktuálního průzkumu veřejného mínění v ČR, z celkového počtu 1004 respondentů na otázku, zda si myslí, že jsou informováni o opatřeních, která jsou v České republice prováděna k omezování kriminality, pouze 6,2 % odpovědělo jednoznačně kladně, 22,9 % uvedlo, že jsou částečně informováni, 39,1 % uvedlo, že mají spíše nedostatek informací a 25,6 % jednoznačně postrádá informace o opatřeních k omezování kriminality (6,3 % uvedlo, že neví nebo otázku neumí posoudit). Uvedené výsledky naznačují, že občané ČR nemají dostatek informací o prováděných opatřeních proti zločinnosti v naší společnosti, což může mít značný vliv na jejich akceptaci trestní politiky státu, na jejich vztah k policii i k trestní justici obecně. To, co lidé o trestní politice vědí a jak to, co znají, hodnotí, určuje rovněž úroveň jejich právního vědomí.

Empirické zkoumání trestní politiky bylo zaměřeno zejména do následujících oblastí:

- na identifikaci hlavních pramenů trestní politiky a na jejich obsah,
- na způsob tvorby (mechanismus formování) trestní politiky,
- na identifikaci konstant trestní politiky,
- na obsah, formu a účinnost aktuálních trestně politických opatření.

Každá z těchto oblastí má svá specifika, kterým bylo třeba přizpůsobit výběr a aplikaci použitých metod výzkumu. Těžiště metodologického přístupu spočívalo v obsahové analýze vybraných dokumentů z oblasti trestního práva, a zákonodárné činnosti v oblasti kontroly a prevence kriminality.

K jednotlivým oblastem lze uvést ve stručnosti následující:

Identifikace hlavních pramenů trestní politiky nečinila v rámci výzkumu problémy. Je zřejmé, že v nejobecnější rovině je základem této politiky Ústava, Listina základních práv a svobod, platné zákony a další normativní akty a na ně navazující opatření exekutivních orgánů.

Tato opatření mají obvykle podobu různých koncepčních, plánovacích a organizačních dokumentů, často schvalovaných formou vládního usnesení, ve kterých jsou ukládány jednotlivým členům vlády a vedoucím ústředních správních úřadů konkrétní úkoly k realizaci trestně politických záměrů (např. usnesením vlády ČR č. 125 ze dne 17. 2. 1999 byl schválen Vládní program boje proti korupci, usnesením vlády ČR č. 1044 ze dne 23. října 2000 byla aktualizována Koncepce boje s organizovaným zločinem , přijatá vládou na základě programového prohlášení v roce 1996 aj.) Tato zásadní opatření mívají různá označení, jako např. Národní plány boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí, Bezpečnostní strategie České republiky, Koncepce rozvoje vězeňství v ČR, Koncepce boje s kriminalitou páchanou na životním prostředí, Zásady reformy soudnictví, Koncepce stabilizace justice atd.

Mezi tyto dokumenty patří i rozborové a analytické materiály orgánů činných v trestním řízení, např. Zprávy o situaci v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti (každoročně zpracovávány Ministerstvem vnitra z podkladů poskytnutých ostatními ústředními orgány), rozborové materiály Nejvyššího státního zastupitelství, Nejvyššího soudu aj.

Důležitými prameny trestní politiky jsou samozřejmě rozhodnutí obecných soudů všech stupňů i nálezy Ústavního soudu, a to nejen pokud jde o praktickou aplikační rovinu, ale i pokud jde o ovlivňování postojů veřejnosti k právu a zákonnosti.

Obsahová analýza uvedených pramenů poskytla informace o konkrétních tématech trestní politiky, o úrovni poznání etiologie a fenomenologie jevu, k jehož potlačení jsou jednotlivá trestně politická opatření směřována, a z obsahové analýzy vyplynuly i poznatky o jejich účinnosti.

V rámci výzkumu byly analyzovány hlavní trestně politické dokumenty z těchto oblastí:

- Vězeňství
- Reforma justice
- Bezpečnostní situace
- Organizovaný zločin
- Drogová kriminalita
- Korupce
- Extremismus
- Nelegální migrace
- Integrace cizinců
- Obchodování s lidmi a komerční sexuální zneužívání dětí
- Ochrana životního prostředí
- Prevence kriminality

Při analýze uvedených vybraných témat trestní politiky byl při výzkumu v zásadě dodržován tento postup: charakteristika tématu (historie dané problematiky v kontextu trestní

politiky), charakteristika analyzovaných dokumentů, popis hlavních trestně politických problémů u daného tématu (deskripce strategií a cílů), dílčí shrnutí (vliv analyzovaných dokumentů na praktickou trestní politiku, příp. výsledky této politiky v oblasti daného tématu apod.).

Významnou součástí trestní politiky v České republice jsou snahy o reformu justice. Problémy související s organizací a výkonem soudnictví mají nepochybně své kořeny v totalitním období, některé jeho nedostatky však byly umocněny (nebo se nově objevily) až po roce 1990. Přechod na tržní hospodářství, demokratizace politického a veřejného života, garance občanských práv a svobod, přijetí do Rady Evropy, příprava na vstup do EU, přistoupení k významným mezinárodním úmluvám a další a další faktory vyvolaly potřebu mnohdy překotně přijímaných nových právních norem, s jejichž aplikací při soudním rozhodování se justiční systém jen obtížně vyrovnává. K tomu přistoupilo složité a časově náročné řešení různých restitučních nároků, i odstraňování a náprava křivd v rehabilitačních řízeních. Na tuto situaci nebyl justiční systém připraven – personálně, organizačně ani materiálně. Kvantitativní řešení (značný nárůst soudcovských míst, výrazné zvýšení rozpočtových prostředků pro justici) nebylo dostatečně účinné. Reforma justice začala být proto všeobecně považována za nezbytnou.

Trestní politika každého státu se výrazně realizuje také v rámci trestního řízení. Trestní řízení se koná o skutku, který byl spáchán v minulosti mimo bezprostřední vnímání orgánů, které trestní řízení vedou. Uvedené orgány si proto musejí příslušný skutek rekonstruovat prostřednictvím procesu dokazování. Významným aspektem tohoto procesu je neustálý střet dvou protichůdných požadavků, na účinný postup orgánů činných v trestním řízení a na ochranu práv a svobod člověka. Nepřiměřené omezování práv a svobod jednotlivců ve prospěch činnosti orgánů činných v trestním řízení může velmi snadno vést k závažnému zkreslení výsledků dokazování, oslabuje veřejnou kontrolu uvedených orgánů a paradoxně tedy může potlačovat pocit bezpečí a svobody ve společnosti.

Trestní politika je mimo jiné hledáním kompromisu mezi oběma uvedenými požadavky. Skutečný poměr mezi těmito dvěma požadavky, projevující se v příslušné právní úpravě i v justiční praxi, je proto důležitým ukazatelem trestní politiky daného státu. V historickém vývoji lze vysledovat jistou dynamiku řešení vzájemného vztahu těchto zčásti protikladných hodnot. Jejich správné vyvážení je velmi složitým problémem trestní politiky, legislativy, ale též policejní a justiční praxe.

Podle čl. 41 Ústavy České republiky (úst. zák. č. 1/1993 Sb.) se oficiální legislativní iniciativy, resp. návrhy zákonů podávají Poslanecké sněmovně. Tyto oficiální legislativní

iniciativy přísluší poslancům, skupinám poslanců, Senátu, vládě nebo zastupitelstvu vyššího územního samosprávného celku. Velice záleží na podstatě takových legislativních iniciativ, jejich zásadách, obsahu, ale také na kvalitě odborné i formální. Legislativní návrhy a iniciativy by měly především adekvátně a pružně reagovat na společenské potřeby v oblasti kontroly kriminality, vycházejí přitom pečlivě z odborné znalosti a praktické zkušenosti. Zároveň by jejich navrhovatelé měli dbát na stabilitu právního řádu a respektovat systém a základní zásady, na nichž je trestní právo založeno. Takové zázemí by měla legislativě vytvářet a poskytovat zřetelně vyjádřená a koncepčně pojatá trestní politika.

Z provedeného výzkumu vyplynulo, že ve sledovaném období bylo podáno samostatných legislativních návrhů směřujících přímo ke změně trestního zákona celkově 53, z nichž 15 bylo vládních návrhů, 35 poslaneckých a 3 senátní. Pokud jde o změnu trestního řádu, jednalo se celkově o 24 návrhů, z nich 15 vládních, 9 poslaneckých, senátní nebyl podán žádný.

Pokud jde o úspěšnost legislativních návrhů podle navrhovatele, čísla hovoří takto: ze 15 vládních návrhů na změnu trestního zákona bylo přijato 10, z 35 poslaneckých návrhů bylo přijato 13 a 1 senátní návrh. Celkově tedy bylo schváleno 24 návrhů zákonů, které přímo novelizovaly trestní zákon. Trestní řád byl pak novelizován 16 přímými novelami, z toho ve 13 případech šlo o vládní návrh a ve 3 případech o poslanecký. (je třeba poznamenat, že ohledně návrhů zákonů se jedná o přibližné počty, neboť úplné přehledy nejsou k dispozici).

Jak je patrné z výše provedeného srovnání, úspěšnost poslaneckých návrhů je nižší než 50 %, resp. je pouze okolo jedné třetiny. Z toho lze dovodit, že ovlivňování trestní politiky prostřednictvím zákonodárné iniciativy spočívá především v rukou vlády ČR. Vládní návrhy bývají většinou obsáhlejší, a navrhuje rozsáhlejší změny. Platné trestní kodexy v České republice, tj. trestní zákon a trestní řád, byly v období od listopadu 1989 do roku 2006 mnohokrát novelizovány a prošly velmi rozsáhlými změnami. Šlo nejen o změny dílčí, reagující povětšinou na aktuální potřeby a požadavky, ale především o změny zásadního koncepčního charakteru, představované takovými instituty hmotného a procesního trestního práva, jakými jsou alternativní trest, probace, odklon, zločinné spolčení, evropský zatýkací rozkaz a další. Došlo k vytvoření mnoha nových skutkových podstat trestných činů a byla provedena řada velmi významných změn v trestním řádu. Všechny tyto změny jsou výrazem trestní politiky státu v tomto složitém dějinném období.

Současně s novelami stávajícího trestního zákona a trestního řádu probíhaly práce i na přípravě nových trestních kodexů, v první řadě trestního zákona. Ukazuje se však, že jde o úkol nadmíru složitý. Nová kodifikace by měla shrnout a završit dosavadní úsilí o zásadní reformu

trestního práva hmotného i trestního procesu a vytvořit v České republice funkční a po dostatečně dlouhou dobu stabilní trestní zákon a trestní řád, respektující všechny základní principy demokratické společnosti.

Na aktuální a veřejnost interesující otázky se samozřejmě snaží reagovat i politické strany ve svých programech. Protože problematika zločinnosti je v různých souvislostech stále ve středu pozornosti občanů, stává se kriminalita (a zejména opatření k její kontrole a omezování) i politickou otázkou *sui generis*.

Trestní politika je vždy součástí předvolebních kampaní a programů politických stran, někdy je dokonce celá strategie získání voličů postavena na radikálních heslech a názorech na boj s kriminalitou. Problematika bezpečnosti občanů, snižování a důsledné postihování kriminality, zprůhlednění a zrychlení činnosti justice a možná řešení se prosazují mezi předními argumenty, kterými jsou voliči přesvědčováni. Některé návrhy jsou více či méně kontroverzní nebo populistické a pravidelně se objevují v různých stranických materiálech. Jedná se např. o otázky prevence kriminality, snížení hranice trestní odpovědnosti, o ideu „3x a dost“, o zakotvení nových trestných činů (euthanasie, klonování lidí), o otázky výše trestů za násilné trestné činy, o represii drogové kriminality (nulová tolerance k dealerům a překupníkům, nerozlišovat mezi „měkkými“ a „tvrdými“ drogami aj.), o opětovné zavedení trestu smrti, o boj proti korupci a ekonomické kriminalitě a další. Politici představitelé rovněž kladou důraz na začlenění názorů veřejnosti nebo alespoň jejich reflexe do vývoje trestní politiky. Tyto názory však mohou být nejen citovány, ale i manipulovány.

Výzkum trestní politiky a její realizace v oblastní trestní justice byl koncipován jako sonda do tematiky, která se v ČR po pádu totalitního režimu dynamicky strukturuje a vyvíjí v souvislosti s vytvářením právního státu, změnami v právním řádu a formováním jeho orgánů a institucí.

To vyvolává řadu zásadních otázek o charakteru naší trestní politiky v uplynulém období, o její konzistenci, komplexnosti, efektivnosti, o mechanismu její tvorby, o subjektech, které trestní politiku koncipují a realizují apod.

Zkoumání trestní politiky jsme založili především na studiu (analýze) dokumentů, ve kterých je trestní politika naší společnosti vyjádřena, neboť takové písemné materiály představují důležité *prameny trestní politiky*. Výběr těchto pramenů byl proveden tak, aby zobrazoval trestní politiku v nejdůležitějších výsečích společenské reality, dotýkajících se zároveň oblasti trestní justice.

Bylo samozřejmě nezbytné vymezit samotný *pojem trestní politiky*, aby byl zřejmý gnoseologický základ našeho přístupu. Přiklonili jsme se k takovému teoretickému vymezení,

kteří akcentuje souvislost (a podmíněnost) opatření přijímaných ke kontrole a omezování kriminality s obecnou politikou. Tento přístup umožnil analyzovat (a lépe poznat) *mechanismus tvorby trestní politiky* a roli některých subjektů, které se přitom angažují.

Tam, kde to jednotlivé analyzované prameny umožňovaly, pokusili jsme se také zachytit vývoj trestní politiky a její proměny v čase, resp. změny ve směřování jednotlivých trestně politických opatření.

Jednotlivé vybrané okruhy trestní politiky, na které se výzkum zaměřil, jsou pojednány v samostatných partiích závěrečné zprávy z výzkumu a uzavřeny vždy dílčím shrnutím, které charakterizuje v dané oblasti prameny trestní politiky a zaměření hlavních trestně politických opatření, nebo jsou zde uvedeny shrnující poznatky k danému tématu.

Z tohoto pestrého obrazce lze na základě našeho výzkumu akcentovat zejména následující poznatky:

- Trestní politika našeho státu po pádu totalitního režimu se již od počátku 90. let začala výrazně orientovat na odstranění ideologických bariér a systémových i personálních překážek, které bránily vytváření právního státu založeného na demokratických principech a ochraně individuálních práv a svobod občanů.
- Trestní politika byla tedy zprvu charakterizována reformním úsilím ve všech oblastech činnosti zákonodárných i exekutivních orgánů. Záhy se však ukázalo, že tyto reformní snahy v oblasti trestní politiky nemohou být rychle a snadno završeny, a z řady důvodů bylo možno v činnosti orgánů policie a justice a v oblasti trestní legislativy postupovat jen dílčími kroky. Některá zásadní trestně politická opatření, zejména nová kodifikace trestního práva hmotného a procesního a nezbytná reforma justice nebyly dosud v potřebném rozsahu realizovány.
- Na druhé straně ovšem nelze nevidět, že plynutí času umožnilo některé původní představy korigovat a že jednotlivá trestně politická opatření se stala postupně promyšlenější, komplexnější a snad i účinnější, např. pokud jde o kontrolu kriminality (tedy represí i prevenci), o ochranu práv a svobod občanů (včetně ochrany jejich života, zdraví a majetku), činnost orgánů policie, státního zastupitelství, soudů i vězeňství.
- Postupně se vytrýbila formální i obsahová úroveň materiálů, ve kterých byla trestně politická opatření koncipována. Analýza vybraných dokumentů (pramenů trestní politiky), kterými jsme se při našem výzkumu zabývali ukazuje, že navrhovaná trestně politická opatření jsou většinou odborně fundovaná (mnohdy vycházejí i z kriminologických výzkumů, nebo takové výzkumy předpokládají či navrhuji), systémově konzistentní, realizovatelná a jejich

plnění je kontrolovatelné. Zásadní trestně politické dokumenty jsou schvalovány na úrovni vlády a projednávány i v příslušných parlamentních či jiných zastupitelských orgánech.

- Pro trestní politiku ČR je charakteristická výrazná účast nevládních organizací na její tvorbě i kontrole. České nevládní organizace, mnohdy navazující na činnost mezinárodních organizací působících na základě různých nadačních zdrojů, si postupně získaly potřebnou odbornou autoritu. Jsou schopny poskytovat cenné informace o fenomenologii a výskytu různých jevů a dávat účelné podněty k trestně politickým opatřením. Představují také žádoucí korektiv činnosti státních orgánů, např. v oblasti ochrany lidských práv.

- I když jde nepochybně o obecný jev, že trestní politika ve všech zemích je podřízena obecně politickým zájmům a cílům (platí, že „kriminalita je politikum“), v České republice je tato podřízenost zvláště výrazná. To má své příčiny patrně v samotné povaze našeho politického života, kdy v zájmu politického úspěchu jednotlivých politických stran a uskupení jsou nastolovány problémy a prosazována řešení, která mají zajistit především volební úspěch daného politického subjektu. To platí ve značné míře i o řešení trestně politických problémů. Trestní politika v naší společnosti je významným polem politického soupeření; to s sebou ovšem nese nemalé riziko populismu.

- Vážným problémem je určitá diskontinuita některých zásadních trestně politických řešení, která je způsobována personálními obměnami na klíkových pozicích ve státních orgánech v důsledku úspěchu či neúspěchu jednotlivých politických stran při volbách do Parlamentu. To často přináší nejen změny věcných priorit, ale i časové prodlevy v důsledku nezbytné postupné orientace v nové problematice.

- Na formování trestní politiky má významný podíl i iniciativa členů zákonodárných orgánů. Výsledky individuálních poslaneckých legislativních aktivit však nejsou jednoznačné. Jejich motivace vyplývá někdy pouze z individuální zkušenosti s kriminalitou nebo trestní justicí, nebo z populistické snahy rychle reagovat na konkrétní případy znepokojující veřejnost, a návrhy jsou proto často vládou odmítány jako nesystémové. Daleko významnější vliv zákonodárců na formování trestní politiky se proto projevuje při projednávání vládních předloh v jednotlivých výborech nebo v plénu Poslanecké sněmovny. Stanoviska poslanců k vládním návrhům jsou často založena nejen na věcných (odborných) argumentech, ale vycházejí i z politické podpory nebo naopak z opozičních postojů k předkladatelům legislativních návrhů. Bylo žádoucí dosáhnout v zákonodárných orgánech větší korektnosti a solidárnosti při projednávání a schvalování zásadních trestně politických opatření, například v zájmu efektivního omezování kriminality, zlepšování práce orgánů policie a justice apod.

- Nutno konstatovat, že informovanost občanů o trestní politice v naší společnosti je na nízké úrovni a dlouhodobě přetrvává nesoulad mezi trestně politickou praxí a představami občanů.
- Vliv médií na utváření veřejného mínění o trestně politických opatřeních je značný. Vnímání problematiky zločinnosti a činnosti policie a trestní justice je ve veřejnosti v podstatné míře ovlivňováno informacemi předkládanými médii. Tisk, rozhlas a zejména televize způsobem svého zpravodajství někdy vyvolávají tlak veřejného mínění, který může působit na průběh a výsledek trestního řízení.
- České republice nelze vytknout, že by v oblasti trestní politiky nereflekovala závazky a požadavky, které vyplývají z mezinárodních úmluv a dohod, kterými je jako signatářský stát vázána (jinou záležitostí je ovšem fakt, že Česká republika po slavnostním podpisu některých úmluv otálí s jejich ratifikací). Respektování těchto mezinárodních dokumentů je zřejmé i při řešení specifických legislativních problémů souvisejících například s garancemi lidských práv a svobod při procesní úpravě dokazování v trestním řízení, nebo při novelizaci konkrétních ustanovení trestního zákona.
- Komparace vývoje trestního práva V České republice a Slovenské republice potvrzuje tezi o souvislosti trestní politiky v širším pojetí s obecnou politikou. I když v obou republikách existoval po desetiletí stejný právní řád, stačilo několik málo let, aby se i v této oblasti začaly objevovat podstatné odlišnosti. Pro hlubší pochopení trestní politiky každé společnosti je proto žádoucí zaměřovat se i na sociologické charakteristiky dané pospolitostí.
- Za konstantu trestní politiky České republiky jako demokratického právního státu je třeba považovat respektování a garantování základních lidských práv a svobod.

Souhrnně lze dodat jako závěrečnou poznámku, že trestní politika v České republice se někdy míjí s poznatky kriminologie o fenomenologii, etiologii a prevenci kriminality.

Výzkum prvovězněných žen
Sonda do problematiky žen v ČR
v posledních cca 10 letech poprvé trestně stíhaných a poprvé vězněných

Doba řešení: 2005–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Alena Marešová

Řešitelé: Mgr. Petr Kotulan, PhDr. Milada Martinková, CSc.

Již v počátku devadesátých let bylo zjevné, že tak jak došlo k radikálním změnám ve výskytu kriminálních jevů v ČR, ke změnám struktury kriminality a skladby pachatelů, musí dojít ke změnám i v dílčích složkách kriminality - mj. v kriminalitě žen. Očekávali jsme, vzhledem k výraznému nárůstu majetkové kriminality, též nárůst kriminality žen, protože mezi pachateli některých druhů právě majetkové a hospodářské kriminality byly ženy zastoupeny vždy relativně silně.

Dalším jevem, který se měl výrazně odrazit v úrovni ženské kriminality byl výrazný nástup dekriminizačních a depenalizačních snah v trestním právu a vyhlášení rozsáhlých amnestií. Předpokládali jsme, že realizace těchto snah bude mít za následek zjevný pokles počtu trestně stíhaných a vězněných žen, protože především depenalizační opatření se obvykle týkají, kromě mladistvých pachatelů, právě trestně stíhaných žen.

Očekávané změny se však těžko daly blíže kvantitativně prognózovat. Proto až zhruba po více než deseti letech bylo možno provést alespoň povrchní analýzu dopadu uvedených změn, a to s využitím statistik orgánů činných v trestním řízení a současně poodkrýt některé příčiny současné kriminality žen.

Projekt výzkumu prvovězněných žen navázal na výzkumný úkol řešený stejným týmem pracovníků IKSP v letech 2002–2004, který byl věnován kriminologickým aspektům trestné činnosti prvopachatelů a prvovězněných – mužů. Výzkum prvovězněných žen se tak měl stal další etapou zkoumající pachatele trestné činnosti, kteří se kriminálního jednání dopustili poprvé po roce 1990: konkrétně žen, které se dopustily trestného činu poprvé, a to tak závažného, že byly za něj odsouzeny k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nebo se opakovaně dopustily stejné trestné činnosti, třeba i méně závažné (recidivovaly), a byly proto též uvězněny.

Období po roce 1990 je charakteristické neustálým nárůstem počtu trestně stíhaných žen a zvyšováním jejich podílu mezi známými pachateli evidované kriminality a tím pádem i stálým zvyšováním počtu soudy pravomocně odsouzených žen.

Souvislou řadu srovnatelných statistických údajů o podílu žen na kriminalitě v ČR v letech 1971 (od počátku počítačového zpracování statistických dat) bylo možno sestavit jen z údajů justiční statistiky, a to o počtu českými soudy pravomocně odsouzených žen. Do roku 1990 to jsou počty žen odsouzených za trestné činy a přečiny, později jen za trestné činy. Z analýzy statistických údajů bylo zjevné, že obrovský rozkmit v počtu odsouzených osob a zvláště odsouzených žen v jednotlivých letech by bylo pro seriózní interpretaci nutno podrobněji analyzovat s přihlédnutím k dobovým změnám v trestní legislativě, uskutečněným amnestiím, konfrontovat se společenskými problémy v tu dobu se vyskytujícími, či s problémy v soudnictví atd. Při letmém nahlédnutí tyto údaje měly jen malou vypovídací hodnotu. Obdobně to platilo i pro údaje o kriminalitě žen zpracovávané Policií ČR.

Srovnání dat ze statistických analýz trestní justice i policie ukázalo, že statistické údaje zřídka mohou popsat sociální jevy hlouběji, jsou spíše využitelné jako argumenty nebo jako podněty pro diskusi při hledání příčin některých sociálních jevů. V tomto případě kriminality žen. Z analýz statistických řad bylo možno sice vyvodit závěr, že u kriminality žen došlo v posledních letech k významným změnám, které pokračují i v současnosti a v hrubých obrysech je lze popsat, včetně současného stavu a podílu žen na celkové evidované kriminalitě, avšak pro hlubší pohled na kriminalitu žen to nestačilo. A to i proto, že kriminalita žen více než kriminalita mužů závisí na aktuálním společenském klimatu a na jeho proměnách.

Proto jsme si jako cíle budoucího výzkumu určili:

- zpracování statistik, analýz a příp. dalších materiálů ze zpráv Ministerstva vnitra ČR a Ministerstva spravedlnosti ČR (včetně zpráv Nejvyššího státního zastupitelství ČR) o trestné činnosti žen po roce 1990 a srovnání s obdobnými poznatky z doby před rokem 1990,
- zpracování kriminologické analýzy a syntézy poznatků o kriminalitě žen po roce 1990,
- provedení výzkumu k zjištění základních příčin a podmínek trestné činnosti vybraných prvovězňených žen. Kritériem pro výběr byl první nepodmíněný výkon trestu a pobyt ve věznici po dobu provádění výzkumného šetření.

Předmětem výzkumu se měly stát ženy – pachatelky kriminálních skutků, t. č. poprvé vězněné v českých věznicích, konkrétně ve věznicích Řepy (Ruzyně) a Světlá nad Sázavou.

V letech 2005–2007 pak bylo pracovníky IKSP (Marešovou, Kotulanem a Martinkovou) výzkumné šetření prvovězněných žen realizováno. Ze získaných poznatků byla v minulém roce zpracována studie IKSP “Výzkum prvovězněných žen“ (Sonda do problematiky žen v ČR v posledních cca 10 letech poprvé trestně stíhaných a poprvé vězněných)“.

Respondenty v těchto šetřeních, konkrétněji respondentkami, byly ženy – pachatelky trestných činů, které byly za tyto trestné činy odsouzeny a uvězněny. Při výběru odsouzených žen byly upřednostněny ženy – prvopachatelky, tj. takové, které spáchaly trestný čin poprvé. Vyšetřeno bylo celkem 159 vězněných žen, z toho u 109 bylo provedeno i šetření soudních rozhodnutí.

Pod pojmem **osoby prvně trestně stíhané či prvopachatelé/prvopachatelky** se v této studii, stejně jako v předchozí studii věnované prvostíhaným, prvotrestaným a prvovězněným mužům, vždy rozuměli policií evidovaní pachatelé kriminálních činů (tzv. známí pachatelé), kteří se poprvé dopustili především úmyslného trestného činu, jinak řečeno, kteří byli **poprvé trestně stíháni a vyšetřováni policií pro úmyslný trestný čin a kteří neměli záznam v trestním rejstříku**. Z hlediska statistiky Policie ČR to jsou pachatelé/pachatelky, kteří jsou policisty ve formuláři o známém pachateli v položce Kriminální hledisko označeni variantou 3 - “nevykazuje nic z uvedeného“, přičemž jako varianta 1 je uvedeno, že „pachatel již byl v minulosti vyšetřován“, jako varianta 2 - „byl již v minulosti trestán“, varianta 4 - „je zvlášť nebezpečný recidivista“. Nelze však vyloučit, že se mezi takto označenými pachateli/pachatelkami nacházejí osoby, které se dopustily činu hodnoceného jako přestupek, nedbalostního porušení zákona (nehodnoceného jako trestný čin) či latentního trestného činu (orgány činnými v trestním řízení neevidovaného apod.). Od pravomocného rozhodnutí soudu o jejich potrestání se z nich stávají **osoby prvotrestané**, též označované jako **prvotrestaní/prvotrestané**.

Pod pojmem **osoby prvovězněné či prvověznění/prvovězněné** se rozumí osoby **poprvé vykonávající nepodmíněný trest odnětí svobody v českém vězení** (dále též označeného jako VTOS) za trestný čin (úmyslný nebo nedbalostní), v našem souboru - jen za úmyslný trestný čin. Mezi nimi se nacházejí jak ženy současně poprvé trestně stíhané (tj. prvopachatelky), tak i ženy prvotrestané (poprvé za trestný čin trestané - odsouzené, které však již mohly být opakovaně trestně stíhané avšak bez potrestání - např. zločin jim nebyl dokázán, dostaly milost před udělením trestu apod.). Také ženy sice poprvé odsouzené k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, ale opětovně trestně stíhané, které však byly za předchozí provinění odsouzeny k jinému než nepodmíněnému trestu odnětí svobody (např.

podmíněnému trestu odnětí svobody, peněžitému trestu). Pokud jde o kombinaci prvopachatelek současně prvovězňených, jedná se zejména o pachatelky závažnějších forem kriminality, protože prvopachatelky bývají za porušení zákona menší závažnosti (především trestné činy majetkového charakteru) poprvé sankcionovány zpravidla tzv. alternativními tresty, nikoliv nepodmíněným trestem odnětí svobody, nebo u nich jsou aplikovány alternativní postupy.

Cílem výzkumu bylo zmapovat problematiku žen, které se poprvé dopustily kriminálního činu, příp. žen, které byly poprvé uvězněny za kriminální čin. Chtěli jsme poznat osobu a osobnost žen-pachatelek, které jsou teprve na počátku své potenciální kriminální kariéry, motivaci jejich kriminálního jednání a další souvislosti, ale současně i možné problémy při zkoumání právě takové kategorie pachatelů a připravit tak dostatek poznatků pro pozdější založení rozsáhlého kriminologického výzkumu.

Dosud lze v ČR o důvodech prvního spáchání trestného činu, motivaci jeho pachatele, podmínkách a příčinách jeho provedení, o vlivu vnějších a osobnostních faktorů na jeho vznik atd. usuzovat jen z jednotlivých kazuistik a sdělení věnovaných jiným tématům v odborném tisku (především z publikací vydávaných Policií ČR a Policejní akademií ČR). Monografie k tomuto tématu nebyly zpracovány, a tak nelze nikde čerpat jinými kriminology, kriminalisty apod. získané zobecněné poznatky ani podněty k diskusi o této kategorii pachatelů. O ženách-pachatelkách to platí dvojnásobně.¹ Také ve standardních statistických sestavách policie o těchto kategoriích pachatelů nebyla až do roku 2003 nikde ani zmínka. Proto výběr metod a technik použitých v sondě byl ovlivněn především již uskutečněnými výzkumy jiných kategorií pachatelů: recidivistů, dlouhodobě vězněných osob, mladistvých apod.

Baterie použitá v šetření se skládala z těchto metod a technik:

- 1) Anamnestického dotazníku**, jenž měl být vyplňován s každou jednotlivou respondentkou vychovatelkami proškolenými v jeho užití. Skutečnost pak byla jiná jak ve Světlé nad Sázavou, tak i v Ruzyni-Řepích – blíže jsou příčiny změn popsány ve studii.
- 2) Analýzy pravomocných soudních rozhodnutí** respondentek. Ta mohla být provedena jen u respondentek z věznice ve Světlé. Ruzyň nám odmítla do pravomocných soudních rozhodnutí i jen nahlédnout.
- 3) Analýzy znaleckých posudků na jednotlivé vězněné odsouzené.** Znalecké posudky byly analyzovány jen ve Světlé nad Sázavou, a to pracovníci věznice.

¹ Ve stejnou dobu jako náš výzkum probíhal v IKSP ještě jeden výzkum věnovaný ženám. Konkrétně pracovníci IKSP Š. Blatníková, K. Netík a S. Diblíková uskutečnili výzkum a zpracovali studii „Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti (psychologické a kriminologické aspekty), IKSP 2007, 115 s.

- 4) Zjištění představ odsouzených o své vlastní budoucnosti s využitím speciálního dotazníku.** Dotazník na zjištění představ odsouzených o vlastní budoucnosti a o životě po propuštění z VTOS („Test smyslu života“) byl upraveným dotazníkem bývalého Výzkumného ústavu penologického, užívaným v 80.tých letech minulého století. Prezentován byl skupinově v obou věznicích.
- 5) Analýzy důvodů zdržení se trestného činu.** Bylo zjišťováno speciálním dotazníkem – modifikovanou verzí dotazníku bývalého Výzkumného ústavu penologického. Dotazník byl prezentován skupinově.
- 6) Zmapování vědomostí personálu o specifikách VTOS a zacházení s prvovězněnými odsouzenými pomocí polostandardizovaného rozhovoru** podle speciálně k tomuto účelu zkonstruovaného schématu. Rozhovor se nekonal. Dotazník byl rozdán vybraným vychovatelkám ve Světlé k individuálnímu vyplnění.
- 7) Syntézy získaných poznatků.**

Sběr statistických dat k řešenému úkolu byl proveden:

- a) Zpracováním dat z nestandardních statistických sestav vyžádaných na OSŘI (Odboru systémového řízení a informatiky Policejního prezidia ČR) v letech 1991–2006. Každoročně (Marešovou od roku 1992) vyžadované statistické údaje se týkaly vyšetřovaných osob – prvně stíhaných v členění podle paragrafů jimi spáchaných trestných činů, pohlaví a věkových skupin pachatelů.
- b) Zpracováním údajů z ročenek Vězeňské služby ČR v letech 1995–2005 týkajících se složení odsouzených podle pohlaví a počtu předchozích odsouzení. Počty vězněných žen jsou uvedeny včetně roku 2007.
- c) Zpracováním dat ze standardních statistických sestav Policie ČR a statistických údajů z trestních agend soudů a státních zastupitelství, ročenek MSp, a to včetně údajů roku 2007.
- d) Zpracováním nestandardních statistických sestav navržených dr. Kulíškem (OSŘI) zaměřených na členění stíhaných a vyšetřovaných osob a zvláště žen, dle opakování výskytu mezi policií stíhanými osobami v letech 1994–2006, jež současně obsahovaly údaje v různých kombinacích, a to jak o prvopachatelích/prvopachatelkách, tak i o tzv. nové recidivě.

Získanými statistickými údaji jsme podpořili obecně známý předpoklad, že prvopachatelky tvoří relativně malý podíl mezi policií trestně stíhanými osobami. Nejčastěji jsou tyto ženy stíhány z pohledu policejní takticko-statistické klasifikace za hospodářskou trestnou činnost a následně majetkovou trestnou činnost. Z pohledu členění trestných činů podle hlav trestního

zákona jsou stíhány především za majetkovou trestnou činnost a následně za hospodářskou a násilnou trestnou činnost.

Ve skladbě vězněných žen v českých věznicích výrazně převažují ženy poprvé vězněné. Opakovaně vězněné ženy tvoří (alespoň v letech 2004 a 2005 tvořily) necelých 40 % ze všech vězněných žen. Mezi provězněnými ženami pak největší skupinu představují ženy poprvé odsouzené.

Obecně platí, že počet uvězněných žen se stále zvyšuje. Je to v souladu jednak se zvyšováním počtu trestně stíhaných a pravomocně odsouzených žen, jednak se zvyšováním závažnosti jimi páchané trestné činnosti - podvody jsou „oceňovány“ zpravidla přísnějšími trestními sankcemi než krádeže. K 31.12.1992 bylo např. celkem vězněno 268 odsouzených žen (převážně ve věznici Pardubice) a 215 obviněných žen. K 31. 12. 2005 to bylo již 741 vězněných odsouzených žen a 163 vězněných obviněných žen. (K 31. 12. 2007 bylo vězněno 855 odsouzených a 144 obviněných žen.)

V roce 1992 byly nejčastěji vězněny zlodějky (ženy odsouzené k nepodmíněnému trestu odnětí svobody za krádeže) - cca třetina ze všech vězněných žen. Značná část vězněných žen byla odsouzena za trestné činy zanedbání povinné výživy a loupeže. 36 žen bylo vězněno za vraždu. Za podvod bylo vězněno 26 žen.

V roce 2005² byly ženy též nejčastěji vězněny za krádeže - cca 50 % ze všech odsouzených žen vězněných k 31. 12. 2005 (tj. z 741 ženy), následovaly však trestné činy podvodu - více než 25 % žen. Za vraždu bylo vězněno 107 žen (14 % ze všech vězněných žen). Za loupež bylo vězněno 92 žen, včetně 2 mladistvých. Z vězněných žen bylo odsouzeno 32 žen za ohrožení mravní výchovy mládeže, 29 za úmyslné ublížení na zdraví, za zanedbání povinné výživy (obvykle v souběhu s jiným trestným činem) celkem 69 žen.

Pokud jde o věkové složení, tak:

- Mezi obviněnými vězněnými ženami převažovaly ženy ve věku od 21 do 50 let – představovaly 70 %, nejvíce žen bylo ve věkové skupině 30 až 40 let.
- Mezi odsouzenými vězněnými ženami též převažovaly ženy ve věku 21 až 50 let – představovaly dokonce 87 %, nejvíce žen bylo ve věkové skupině 30 až 40 let.

Podle délek ženám uložených trestů nepodmíněného odnětí svobody u žen vězněných v roce 2005 převládaly tresty do 1 roku – takové tresty byly uloženy 44 % z nich.

² Zdroj dat: Ročenka vězeňské služby České republiky 2005, vydávaná Vězeňskou službou ČR, generálním ředitelstvím, odborem správním, v Praze, v březnu 2006, v dalších ročenkách vydávaných jen v elektronické podobě již srovnatelné údaje o trestné činnosti vězněných žen chybí.

Z žen vězněných k 31.12.2007 (tj. 999 žen) bylo 144 obviněných – tj. cca 14 %. Z toho více než třetina byla ve věku do 30 let včetně 1 mladistvé.

Ostatní ženy byly odsouzené – tj. 855 žen. Z toho cca 60 % vykonávalo trest ve věznici Světlá nad Sázavou, 26 % v Opavě, ostatní v Ruzyni a několik v dalších vazebních věznicích: Brně, Hradci Králové, Liberci, Plzni aj.

Poznatky získané provedeným šetřením byly pro studii doplněny o širší pohled na problematiku ženské kriminality a o informace o ženách v posledních letech v ČR vězných. Tam, kde to bylo možné, byly výsledky šetření vězněných žen srovnány s výsledky obdobného výzkumného šetření provedeného u vězněných mužů v letech 2002–2005.

Pokud jde o vyčlenění poznatků o respondentkách starších 40 let, tak se od poznatků o ostatních prvovězněných ženách (mladších 40 let) příliš nelišily – soudy pak byly vůči nim ještě mírnější než vůči mladším ženám přesto, že jimi páchaná trestná činnost byla s ohledem na následky (vraždy a pokusy o ně a vysoké škody způsobené podvody a zpronevěrami) závažnější.

Součástí sondy byl i odkaz na poznatky získané jinými výzkumy vězněných žen provedenými zhruba ve stejném časovém období jako výzkumné šetření prvovězněných

Výsledky šetření o vybraných vězněných ženách byly doplněny o výsledky dotazníku k problematice prvovězněných žen vyplněným zaměstnankyněmi věznice Světlá nad Sázavou pracujícími s vězněnými ženami. Otázky v tomto dotazníku byly zaměřeny na informace i o opětovně vězněných ženách a o jejich odlišnostech od prvovězněných žen.

Získané informace lze zestručnit takto:

Zastoupení žen mezi každoročně odsouzenými i vězněnými osobami v ČR je velmi nízké (u odsouzených činí okolo 10 % a u vězněných okolo 5 %). Značnou část mezi vězněnými ženami tvoří provovězněné a prvotrestané ženy. V našem vzorku bylo 42 % prvotrestaných žen a zbývajících 58 % představovaly ženy již dříve odsouzené, ale kterým byl uložen trest nespojený s odnětím svobody. Trestná činnost respondentek zahrnovala zejména čtyři oblasti protispolečenského jednání: trestné činy proti majetku (podvody a krádeže), trestné činy násilné – především loupeže páchané ve spolupachatelství, dále následovaly vraždy a nedovolená manipulace s omamnými a psychotropními látkami. U vražd byl zjištěn zvlášť surový nebo trýznivý způsob jejich provedení. U loupeží pak zcela neplatilo, že jsou především pouliční kriminalitou – polovina z nich byla předem připravena. Značný byl počet poškozených různými formami útoku šetřených žen (obětí) – celkem to bylo 225 fyzických osob. Polovina z nich byly ženy. Byly mezi nimi i malé děti, lidé staří a lidé v důsledku nemoci bezmocní a cizí státní příslušníci.

Závažnosti spáchaných trestných činů odpovídaly uložené tresty. Nepodmíněné tresty odnětí svobody byly pětina šetřených žen uloženy za spáchání velmi závažných trestných činů. Délka uložených nepodmíněných trestů se pohybovala od 4 měsíců do 15 roků. Poměrně často bylo soudy využíváno oprávnění mimořádného snížení trestu odnětí svobody a u téměř 40 % žen soudy využily možnost zařadit odsouzené ženy do věznice s mírnějším režimem.

Necelá polovina šetřených žen svoji trestnou činnost doznala zcela nebo zčásti – bylo to méně než u srovnatelného vzorku mužů z předchozího výzkumu. Tomu odpovídalo i naše další zjištění, že ženy se při páchaní trestné činnosti podstatně více než muži zajímají o postoje svých blízkých k jejich osobě a obávají se, že by vzájemné vztahy s nimi mohly být trestným činem negativně ovlivněny. Proto trestnou činnost spíše nepřiznávají nebo jen zčásti a hledají polehčující okolnosti pro její spáchání.

Ze závěrů znaleckých posudků (obsahují psychiatrickou a psychologickou charakteristiku osobnosti vězněné ženy) vyplynuly následující poznatky, zpracované do tabulky:

(Zpracování závěrů z posudků jednotlivých respondentek pro výzkum dozorovala psycholožka věznice Světlá nad Sázavou Mgr. A. Jahodová).

Charakteristika ženy	Ženy se závislostí – počty s vyjmenovanou charakteristikou-	Procenta N=32	Ostatní ženy - počty s vyjmenovanou charakteristikou-	Procenta N=81
Psychosociálně zralá	0		27	33
Psychosociálně nezralá	19	59	30	37
Spíše extrovertní	21	66	24	30
Spíše introvertní	12	37,5	24	30
IQ podprůměr	12	37,5	19	23
IQ průměr	20	62,5	31	38
IQ průměr při horní hranici	0		7	9
IQ nadprůměr	0		1	
Bez psychopatologického nálezu	30	94	80	99
Výrazná porucha osobnosti	2	6	1	
Adaptabilní	4	12,5	13	16
Frustrační tolerance – snížená	16	50	22	27
Frustrační tolerance – dobrá	7	22	23	28
Frustrační tolerance- vysoká	1	3	0	

Emočně labilní	12	37,5	10	12
Naivní až infantilní	7	22	8	10
Možnost agrese při zátěži	15	47	11	13,5
Snadno ovlivnitelná	12	37,5	15	18,5
Submisivní	6	19	12	15
Aktivní	6	19	19	23
Samostatná	2	6	19	23
Nezdrženlivá	5	16	8	10
Kritická	3	9	6	7
Nedůvěřivá	8	25	7	9

Členění tabulky do dvou sloupců podle drogové závislosti jsme provedli proto, že u žen, které byly před nástupem do věznice drogově závislé byly k dispozici podrobnější charakteristiky a zdravotnická dokumentace. A také proto, že užívání drog může mít vliv na některé osobnostní faktory žen a v souhrnu pak výrazně ovlivnit charakteristiky celé skupiny. Např. srov. vysoké zastoupení žen extrovertních, se sníženou frustrační tolerancí, emočně labilních, agresivních při zátěži a snadno ovlivnitelných mezi respondentkami s drogami v anamnéze.

Základními výstupy v našem šetření byly: **úroveň inteligence (IQ), sociální zralost, poruchy osobnosti a úroveň emocí.**

Protože zkoumané psychiatrické a psychologické posudky respondentek byly zpracovávány různými osobami – znalci a specialisty – a různým způsobem s užitím nestejného pojmosloví, nelze bylo vždy dohledat u všech žen osobnostní charakteristiky podle stejných kritérií. Výsledek je uveden v tabulce. Procento u jednotlivých položek je počítáno z celkového počtu žen ve skupině, a to i v případech, že u části žen nebyly hodnocené charakteristiky v nálezů zmíněny. Proto podíly (procenta) u protilehlých pojmů tvoří 100 %. Např. sociálně zralá – sociálně nezralá a další. Vymýšlet a dopočítávat nepotvrzené jsme nechtěli.

Závěr ze získaných poznatků uvedených v tabulce zní: **Většina respondentek neměla psychologický nález mimo normu.** Ženy dříve drogově závislé se lišily od ostatních respondentek. V obou skupinách převažovaly ženy s průměrným a podprůměrným IQ. Mezi ženami bez drog v anamnéze se vyskytlo i několik žen s inteligenčním kvociemem při horní hranici průměru a jedna s nadprůměrným IQ. Mezi bývalými uživatelkami drog nebyla žádná s charakteristikou sociálně zralá, na rozdíl od ostatních žen, u kterých se vyskytoval zhruba stejný podíl žen označených jako sociálně zralé a sociálně nezralé. Také v charakteristikách zaměřených na poruchy osobnosti, frustrační toleranci, agresi, ovlivnitelnost bylo zastoupení žen – bývalých uživatelky drog podstatně větší než u ostatních respondentek.

Pokud jde o poznatky ze zdravotnické dokumentace námi zkoumaných vězňených žen, tak původně jsme očekávali informace o psychických poruchách respondentek doplněné o informace o užívání návykových látek před nástupem výkonu trestu odnětí svobody. Po vyhodnocení jsme byli překvapeni, že mimo zdravotní klasifikace potřebné pro případné pracovní zařazení odsouzené, se tyto poznatky týkaly jen užívání drog.

Podle výsledků mělo 32 žen ze Světlé ve zdravotnické dokumentaci záznamy o zneužívání návykových látek včetně alkoholu – tj. 30 % ze všech žen z této skupiny. Z toho u 4 žen se jednalo jen o zneužívání alkoholu (denní, abuzus) a u 2 žen o zneužívání jak alkoholu, tak i drog. Za drogovou trestnou činnost (podle §§ 187 až 188a tr. zák.) bylo stíháno „jen“ 11 žen ze skupiny respondentek ze Světlé – tj. necelých 10 %.

U většiny respondentek byl v dokumentaci uveden věk prvního užití drog. Z následné analýzy vyplynulo, že nejdříve začaly užívat pervitin dvě respondentky, a to v 11 letech. Nejvíce uživatelé návykových látek začalo s jejich více méně pravidelným užíváním v 16 letech – téměř polovina ze skupiny. Ale 3 ženy začaly užívat pravidelně drogy až ve věku nad 30 let.

Tab.

Užívaná látka	Počet respondentek
Toluen	3
Marihuana	3
Pervitin*- pravidelně denně až 1x týdně	20
Pervitin – jednorázová zkušenost a epizody	4
Heroin*	13

- *Několik respondentek užívalo jak pervitin, tak i heroin současně. Proto počty v tabulce jsou vyšší.*

Léčeno bylo jen málo žen: celkem 11, tj. cca třetina z těch, co drogy užívaly. Léčba byla prováděna převážně ambulantně. A pravděpodobně byla uskutečněna až v souvislosti s jejich trestním stíháním. U dvou respondentek byl při léčení užíván subutex. I když některé ženy začínaly užívat drogy různým způsobem (kouřením, šňupáním aj.), v dalších fázích většinou přešly na nitrožilní užití. Dle záznamů 15 žen z našeho vzorku před výkonem trestu odnětí svobody užívalo drogy nitrožilně. Především ty, jejichž drogou byl heroin, následovalo nitrožilní užívání pervitinu. Dvě ženy užívaly pervitin šňupáním. Toluen ženy čichaly, marihuanu kouřily. V dokumentaci nebylo vůbec uvedeno užívání tanečních drog, i když některé ženy v rozhovoru jejich užití uváděly. Avšak jen jako náhodné.

Některé ženy, které měly uvedeno v dokumentaci delší užívání drog, před nástupem trestu odnětí svobody již abstinovaly. Celkem to bylo 9 žen, tj. téměř třetina z těch, co měly

záznam ve zdravotní dokumentaci. Z toho 5 žen neužívalo drogy 2 měsíce před nástupem VTOS. U dvou žen to byla doba delší 5 měsíců a u dvou žen to byla doba delší 2 let.

Překvapivá (ve vztahu k vězněným ženám a jejich užívání drog před uvězněním) byla pro nás v tomto výzkumu následující zjištění:

- vysoké zastoupení žen zneužívajících drogy a nízké zastoupení žen zneužívajících alkohol v našem náhodně vybraném vzorku vězněných žen,
- malý počet uživatelů marihuany,
- častá kombinace pervitinu a heroinu (nejsme „odborníci na drogy“),
- výjimečný výskyt léčby žen, které pravidelně a dlouhodobě užívaly návykové látky.

Až v průběhu rozhovoru jsme si uvědomili, že jsme se měli současně zajímat o to, kdo zprostředkoval první požití drogy, případně zda v tu dobu byl přítel ženy nebo někdo z nejbližšího okolí ženy uživatelem návykových látek. Avšak, protože mapování drogové scény nebylo prvotním záměrem šetření a ani jsme nečekali takový výsledek analýzy zdravotní dokumentace, spíše jsme očekávali více nálezů psychiatrického charakteru, tak jen upozorňujeme případné další výzkumníky na tuto možnost. Odpovědi na takové otázky by byly dobrým dokreslením příčin užívání návykových látek i zpřesněním představ o současných pachatelkách obecné kriminality.

Původně plánovaný polostandardizovaný rozhovor s experty z věznic pro ženy se neuskutečnil. Schéma polostandardizovaného rozhovoru bylo nakonec využito jako dotazník a vyplněno 7 pracovníci věznice Světlá nad Sázavou. Výběr byl ponechán na vězeňské psychologce. Jejich účast na výzkumu měla být dobrovolná, avšak z písemného projevu dvou z nich se zdá, že to tak nebylo. Nabízeli jsme provedení rozhovoru s výchovnými pracovníci, avšak nakonec nám byl umožněn rozhovor jen se 3 odbornými pracovníky věznice.

V době sběru výzkumných dat bylo ve věznici Světlá nad Sázavou zaměstnáno celkem 107 pracovníků/příslušníků, z toho 30 žen a 83 občanských zaměstnanců, z toho bylo 50 žen. Z celkem 190 všech zaměstnanců bylo téměř 90 % pracovníky VS ČR po dobu necelých pěti let, tj. od doby zřízení ženské věznice ve městě. Převažovali pracovníci s úplným středoškolským vzděláním. Vysokoškolské vzdělání mělo 18 pracovníků a 15 pracovníc. Podle profesního složení bylo 25 pracovníků vedeno jako vzdělávací a výchovní pracovníci, 102 jako strážníci a dozorcí, a 4 jako specialisté. Pokud jde o věkové složení, tak mezi ženami převažovaly pracovníce ve věku mezi 41–45 lety a nad 50 let. Mezi muži pracovníci ve věku od 31 do 40

let – tj. osoby s již zavedenými způsoby chování a bohatými životními zkušenostmi a vytvořenými názory a postoji.

Výsledky (originály jejich odpovědí na jednotlivé body schéma jsou přístupné u autorů studie) dosti výrazně ukázaly problémy sběru údajů o vězeňské problematice v terénu věznic. Po rozhovoru s vězeňskými pracovníky na místě jsme byli plni optimismu z jejich přístupu k výzkumu. Byli jsme přesvědčeni, že sebrané údaje po vyhodnocení nám přiblíží současný výkon trestu prvovězněných žen a umožní porovnání s již provedeným výzkumem prvovězněných mužů. Podstatné rozdíly v přístupu vězeňských pracovníků v různých věznicích k prováděnému šetření jsme nepředpokládali. A to máme bohaté zkušenosti nejen z penologických výzkumů, ale i vězeňského terénu. Byla to zjevně chyba a příště se jí pokusíme vyvarovat.

První přečtení reakcí pracovníků ze Světlé na naše schéma nás téměř vyděsilo. Použitelných konkrétních odpovědí bylo málo. Přístup pracovníků věznice k šetření jejich názorů se jevil jako prokazatelně odmítavý a to přesto, že nám v průběhu přípravného ani následného rozhovoru nebyly žádné výhrady sděleny. A připomínky jsou námi, bez ohledu na to, zda jsou k našim názorům vstřícné či odmítavé, vždy vyžadovány a dále v týmu rozdiskutovávány.

Odpovědi personálu na schéma-dotazník měly písemnou podobu. Nebyli jsme přítomni instrukci k metodě a podle dodaných materiálů to bylo pojednáno spíše jako nechtěně anonymní vyplnění dotazníku vybranými pracovníci věznice Světlá. Z písemného projevu lze vyvodit a dosti spolehlivě dokladovat následující závěry: k vyplnění metody přistupovaly (byly to asi jen ženy) spíše bez osobního zaujetí, a proto značná část odpovědí byla zúžena do frází a kolektivního názoru. Zpracování nemohlo trvat déle než 10 minut. Nedá se to srovnat s odpověďmi pracovníků z mužských věznic, kde odpovídali převážně muži, vybraní jako experti na problematiku vězeňství. (Byla tam i jedna žena, jejíž odpovědi se od „mužských“ nelišily.) V předchozím šetření žádné problémy při zpracování výsledků nevznikly, proto otázky a body zůstaly i pro další výzkum nezměněny. Je pravdou, že mimo Světlou byly názory expertů zjišťovány přímo námi, a to řízeným rozhovorem podle stejného schéma jako byl prezentován „dotazník“ ve Světlé. Byl formální přístup projevem určité izolovanosti pracovníků ve Světlé? Z výsledků analýzy odpovědí pracovníků věznice ve Světlé vyplynulo, že mezi nimi převládá menší sdílení tradičních, ale i netradičních, přístupů k vězeňské problematice než v ostatních věznicích. Schéma rozhovoru užitá jako dotazník sice mělo k dokonalosti daleko, ale rozdíl v přístupu k problematice byl nepřehlédnutelný, a to i v rámci věznice.

Vyvodili jsme však z této zkušenosti závěr, že výzkum, ve kterém by jako respondenti byli pracovníci věznic, by pro pochopení problematiky výkonu trestu odnětí svobody byl stejně důležitý a možná důležitější než výzkumy mapující jen vězněné osoby. Že rozdíly ovlivňující účinnost VTOS jsou dány nejen složením vězňů, ale i stavem a úrovní personálu atd. Je to takový malý „by-product“ našeho výzkumného šetření.

Špatné zacházení s osobami pokročilého věku – se zvláštním zřetelem k domácímu násilí.

Doba řešení: 2004–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Milada Martinková, CSc.

Řešitelé: JUDr. Soňa Krejčová, Mgr. Jiří Vlach

Výzkum se zaměřil na dnes často se podle předpokladů vyskytující jev špatného zacházení se seniory. Kladl si za cíl přispět v České republice k mapování výskytu jednotlivých forem špatného zacházení se seniory v rodinách jejich příbuznými, a to pohledem sociálních pracovníků, kteří poskytují služby starým osobám v soukromí jejich domovů. Dále si práce kladla za cíl přispět rozbořem zkušeností a názorů sociálních terénních pracovníků k zjištění některých skutečností vedoucích členy rodiny k ubližování seniorům a k popisu některých skutečností ovlivňujících zveřejňování tohoto sociálně závadového jevu v naší republice. Práce rovněž měla za cíl přinést informace o policií evidované kriminalitě na osobách pokročilého věku v ČR (o obětech seniorského věku a pachatelích trestné činnosti vůči seniorům) v období let 1997–2007, včetně podrobnějších údajů k § 215a) trestního zákona /týrání osoby ve společně obývaném bytě či domě/. Pozornost v práci byla věnována i národním a mezinárodním dokumentům zabývajícím se ochranou seniorů. Práce se zabývala i právními normami v ČR, které mohou sloužit k postihu špatného zacházení se staršími osobami v rámci domácího násilí. V rámci kasuistik bylo pro ilustraci uvedeno a doloženo několik případů špatného nakládání s osobami pokročilého věku v rodině, které vyšetřovala Policie ČR nebo je řešily soudy v hlavním městě naší republiky.

První část publikace se zaměřila na jev špatného zacházení se starými lidmi v obecnější rovině, a to z hlediska jeho vymezení, dělení na jednotlivé druhy, byl zmíněn předpokládaný výskyt, bylo upozorněno na latenci jevu. Povšimli jsme si souhrnného pojmu EAN (Elder Abuse and Neglect). Zvláštní pozornost byla věnována mimo jiné také z hlediska praxe často nelehce na první pohled zachytitelným a obtížně doložitelným, ale často se pravděpodobně vyskytujícím, jevům jako je finanční/materiální zneužívání seniorů příbuznými (a nejen jimi) nebo zanedbávání starších osob v rodině. Pozornost byla věnována i vymezení

pojmu stáří. Část první kapitoly byla orientována rovněž na jev špatného zacházení se starými lidmi v kontextu současného vnímání obyvatel České republiky problematiky stáří.

V kapitole týkající se právních aspektů špatného zacházení se starými lidmi jsme věnovali pozornost jednak zásadním mezinárodním a národním dokumentům týkajícím se seniorů a jejich ochrany (např. Evropské sociální chartě, Vídeňskému mezinárodnímu akčnímu plánu stárnutí, Zásadám OSN pro seniory, Montrealské deklaraci, Mezinárodnímu akčnímu plánu pro problematiku stárnutí (Madrid), Chartě práv a svobod starších občanů, Národnímu programu přípravy na stáří na období let 2003–2007 (Česká republika), Národnímu programu přípravy na stáří na období let 2008–2012 (Česká republika). Část kapitoly se zabývala českou legislativou a opatřeními v postupu proti domácímu násilí páchanému na seniorech.

Součástí práce byla, jak již bylo uvedeno výše, i terénní sonda zaměřená na zjištění výskytu špatného zacházení se seniory ze strany příbuzných (členů rodiny) v České republice a na popis některých dalších skutečností souvisejících s výskytem tohoto jevu. Sonda ukázala dále uvedené skutečnosti.

(Tyto skutečnosti jsme zjistili v roce 2006 v rámci anonymní dotazníkové akce. O špatném zacházení se seniory vypovíдало 58 sociálních pracovníků z Prahy a Středočeského kraje, kteří poskytují služby seniorům v soukromí jejich domovů. Ti informovali o případech ubližování seniorům, se kterými se setkali v období „posledních pěti let“ /2000–2005/. Tito sociální pracovníci sdělili své poznatky o 83 seniorech /o 26 mužích a 57 ženách/. Za seniory byly považovány osoby obou pohlaví ve věku 65 a více let.)

- Nejméně tři čtvrtiny z 83 seniorů, kterým někdo v rodině ubližoval, trpěly od svých příbuzných více druhů špatného zacházení najednou (73,5 %, 61 osob).

- Mezi nejčastější špatná zacházení s uvedenými 83 starými lidmi v rodině patřilo psychické ubližování, které se vyskytlo u více jak dvou třetin z nich (69,9 %, 58 osob). Téměř plná polovina zkoumaných 83 seniorů byla sociálními pracovníky označena za takové, jejichž finanční zdroje a další majetek zneužíval někdo z příbuzenstva (49,4 %, 41 osob). Fyzické ubližování se vyskytlo u téměř pětiny z 83 analyzovaných seniorů (19,3 %, 16 osob; 6 mužů, 10 žen). Zanedbávání (ve smyslu neprovádění hygieny, nedostatečného oblékání apod.) zažilo 38,6 % z uvedených 83 seniorů (32 osob). Jedna seniorka byla také obětí opakovaného sexuálního zneužívání (1,2 %).

- Fyzického násilí se dopustily vůči uvedeným 16 starším jedincům v polovině případů osoby ženské pohlaví a v druhé polovině osoby mužského pohlaví. K téměř polovině případů fyzického násilí došlo mezi manželem/kou či druhem/družkou (u 7 seniorů, 43,8 %). Minimálně ve 4 případech fyzického napadání tělesně ubližovaly seniorovi jeho dospělé děti, a to jak dcery, tak synové (25,0 %). Zbývající případy fyzického násilí měli na svědomí jiní příbuzní seniora než výše jmenovaní, případně výše jmenovaní spolu s dalšími příbuznými (31,2 %, u 5 seniorů). Téměř všechny případy fyzického násilí se odehrávaly opakovaně (u 14 seniorů), intenzitu násilí jsme nezjišťovali.

- Více jak třetině z 83 zkoumaných seniorů (38,6 %, 32 osobám) ubližovala v rodině více než jedna osoba.

- Nejméně 69,9 % z 83 sledovaných seniorů se stalo obětmi špatného zacházení opakovaně (58 osob). Přesnější frekvence ubližování nebyla zjišťována.

- S více jak třetinou seniorů špatně nakládaly jen osoby mužského pohlaví (36,1 %, s 30 osobami), 43,4 % seniorů ubližovaly jen osoby ženského pohlaví (36 osobám). Vůči asi pětina starých osob se nechovali dobře v rodině jedinci obou pohlaví, tj. muži i ženy (20,5 %, vůči 17 seniorům).

- Pokud jsme se blíže zajímali o příbuzenský vztah jedinců, kteří se podíleli na ubližování seniorovi či seniorce, tak samostatně dcery ubližovaly téměř pětina sledovaných starých osob (19,3 %, 16 osobám), samostatně synové 16,9 % seniorů (14 osobám). Podíl synů a dcer na ubližování byl ale ve skutečnosti ještě vyšší, protože dospělé děti seniorů byly zjištěny jako ubližovatelé v kombinaci s dalšími příbuznými. Např. současně syn/dcera seniora a vnuk/vnučka ubližovali nejméně 7 seniorům (8,4 % případů). Dosti často bylo také konstatováno ubližování seniorovi ze strany manžela/manželky (16,9 %, 14 osob). Nezanedbatelně se na trápení seniorů podle výpovědi sociálních pracovníků podíleli i zeťové a snachy (minimálně u 6 starších osob, 7,2 %). Na ubližování měli podíl také již výše jmenovaní příbuzní současně s dalšími příbuznými (např. se sourozenci seniora, synovci, neteřemi a některými dalšími), ale jejich výskyt nebyl až tak častý.

- Sociální pracovníci označili ubližující osoby zhruba pětině seniorů za jedince spíše s podprůměrnou životní úrovní (21,7 %, 18 osobám), příbuzné špatně nakládající s další asi pětinou seniorů (20,5 %, se 17 jedinci) naopak označili za spíše s životním standardem nadprůměrným. Ubližující osoby 41,0 % seniorů (34 osobám) byly označeny za jedince s životní úrovní průměrnou. U 16,8 % seniorů se sociální pracovníci k danému tématu nevyjádřili (u 14 osob).

- Asi polovina seniorů žila s ubližující osobou/osobami ve společném bytě nebo domě (54,2 %, 45 osob), 8,4 % z nich žilo ve společném domě, ale obývalo svůj byt (7 osob). Zhruba třetina starých osob, kterým někdo z rodiny ubližoval, žila sama (32,6 %, 27 osob). 4 senioři žili jinak než výše uvedenými způsoby (4, 8 %).

- Evidentní znaky fyzicky násilného chování vůči seniorovi ze strany členů rodiny (škrábance, otoky, případně zlomeniny apod.) zaregistrovali sociální pracovníci spíše ojediněle, s výjimkou podezřelých podlitin. Často naopak zmiňovali nedobré zacházení se starou osobou způsobené spíše pasivním charakterem jednání rodinných příslušníků (nadměrnou zanedbanost /25,3 %, 21 seniorů/, dehydrataci /9,6 %, 8 seniorů/, podvýživu /10,8 %, 9 seniorů/) nebo špatné chování se k osobě pokročilého věku bezprostředně zasahující spíše oblast psychickou než fyzickou (nekomunikování s ní – 39,8 %, 33 seniorů/, její držení v psychické nebo fyzické izolaci (první 28,9 %, 24 seniorů, druhé 22,9 %, 19 seniorů).

- U 38,6 % starých osob ubližující příbuzní čerpali jejich peníze na hotovosti (obvykle odebírali seniorovi celý důchod či jeho části) (u 32 seniorů). V tomtéž množství případů ubližující příbuzní využívali byt či dům seniora, obvykle formou seniořem neschváleného pobytu v bytě s nepřispíváním na nájem. (Zkoumaní senioři byli z hlavního města ČR Prahy a okolí /Středočeský kraj/.) U 18,1 % seniorů (u 15 jednotlivců) bylo ze strany špatně nakládajícího příbuzného zaznamenáno využívání nějakého jiného majetku seniorů než výše uvedeného (např. seniořem nedovoleným rozprodáváním jeho nejrůznějších věcí či zařízení jeho bytu).

Podle názoru sociálních pracovníků ubližování seniorům v rodině ve sledovaných 83 případech velmi často souviselo jednak se snahou členů rodiny vyžít seniorovy finanční zdroje a jeho majetek (viz údaje v předcházejícím odstavci) a dále velmi často souviselo s tím, že rodina seniora byla charakteristická dlouhodobě špatnými rodinnými vztahy a celkovým

nezájmem o osud seniora. Ostatní důvody byly sociálními pracovníky uváděny poněkud méně často než již zmíněné.

Konkrétně: u 28,9 % z 83 zkoumaných seniorů se na špatném zacházení s nimi v rodině podílel celkový nezájem blízkých členů rodiny a dalších příbuzných o jejich osud (u 24 osob) a asi u téhož množství i dlouhodobé špatné rodinné vztahy (26,5 %, u 22 osob). Dále zde sehrálo roli zneužívání alkoholu příbuznými (16,9 %, u 14 seniorů), užívání drog jiných než alkoholových blízkými osobami (2,4 %, u 2 seniorů), rovněž duševní choroba příbuzných (4,8 %, u 4 seniorů). Na druhou stranu u 13 seniorů se na nedobré zacházení s ním v rodině také podílelo vyčerpání a přepracovanost členů rodiny při péči o starou osobu (15,7 %), u 9 seniorů mělo vliv selhání nervů pečovatele při pečovatelských aktivitách o starého příbuzného (10,8 % případů), u 5 seniorů byl patrný vliv nedostatku životního prostoru v bytech při soužití více generací (6,0 % případů).

- Veřejnost se dozvěděla, a to buď na základě upozornění samotných sociálních pracovníků nebo z oznámení někoho jiného, minimálně o 27,7 % z 83 zde zkoumaných ubližování starším osobám (o 23 případech).

- Nejčastěji se dozvěděli o špatném zacházení se seniorem v rodině lékaři (o 27,7 %, o 23 seniorech), dále linky důvěry a jiné poradny (psychologické, právní aj.) a speciální poradna pro domácí násilí DONA (po 15,7 %, po 13 seniorech). Policie se dozvěděla o 4 případech ubližování seniorovi (4,8 %). Sociálnímu či zdravotnímu (případně jinému) odboru městského/místního úřadu, Bílému kruhu bezpečí bylo nahlášeno po 4 případech ubližování seniorovi (po 4,8 %). (Jak se s informací o zlém zacházení se seniorem v rodině výše uvedenými subjekty dále naložilo, nebylo předmětem našeho zkoumání).

- Pokud nebyly případy špatného zacházení se seniorem v rodině nahlášeny sociálními pracovníky policii, zajímalo nás, proč k tomu nedošlo. Mezi nejčastějšími důvody, které se spolupodílely na tom, že k oznámení případů policii nedošlo, bylo také přání seniora jeho případ nezveřejňovat. Přálo si to 41,0 % z 83 zkoumaných seniorů (34 osob).

Dále jsme např. také zjistili:

- Podle názoru 65,0 % z 20 sociálních pracovníků na vedoucích pozicích výskyt ubližování seniorům jejich příbuznými v rodině dnes (r. 2006), oproti období zhruba před pěti lety, zůstává

zhruba stejný, tj. ani se nezvyšuje ani se nesnižuje. Jen 15,0 % sociálních pracovníků považovalo tendenci výskytu za zvyšující se (3 osoby), zbývající se nevyjádřili.

- Mezi oběťmi trestné činnosti kvalifikované jako týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě (§ 215a tr. zák.) bylo zaevidováno policií v ČR během období června 2004 až prosince 2007 (tedy během asi 3,5letého období, kdy je zákon v platnosti) 189 osob ve věku 60 a více let. Mezi těmito 189 oběťmi bylo 10,0 % mužů (19 osob) a 90,0 % žen (170 osob). Oběti ve věku 70 let a více let zde tvořily 47,1 % (89 osob), oběti ve věku 60–69 let 52,9 % (100 osob). V důsledku diskutovaného trestného činu u jedné oběti bylo policisty konstatováno úmrtí (ta byla ve věkové kategorii 70–79 let) a 38,6 % jeho obětí bylo zraněno (73 osob). Mezi 73 zraněnými bylo 61,7 % jednotlivců ve věku mezi 60–69 let (45 osob), dvě osoby byly starší 90 let (2,7 %). Ve zbývajících případech, a to po 17,8 % (po 13 osobách), se jednalo o jedince ve věkové kategorii 70–79 let a 80–89 let.

- Policií zaevidované oběti trestného činu týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě (§ 215a/ tr. zák.) ve věku 60 a více let tvořily 8,1 % všech policií zaznamenaných obětí tohoto trestného činu během zhruba 3,5letého období (červen 2004–prosinec 2007).

- Za výše uvedené tři a půlleté období bylo stíháno 165 jednotlivců za trestnou činnost spáchanou na seniorech kvalifikovanou jako týrání osoby ve společně obývaném bytě nebo domě (§ 215a/ tr. zák.). Mezi 165 stíhanými jedinci bylo 86,7 % mužů (143 osob) a 13,3 % žen (22 osob). 90,9 % stíhaných bylo ve věku 30 a více let (150 osob).

Mezi těmito 165 stíhanými jedinci byly především, a to z více jak čtyř pětín, osoby ve věku od 30 do 69 let (83,6 %, 138 osob). Tyto osoby byly přibližně stejně zastoupené v jednotlivých sledovaných věkových kategoriích. Starší a mladší věkové skupiny osob než výše uvedené věkové rozpětí, nebyly mezi stíhanými pachateli zastoupeny příliš často (celkem 16,4 %, 27 osob). Asi napůl tuto sumu 27 jedinců tvořily osoby mladší 30 let a starší 70 let. Mezi stíhanými muži byli hlavně jedinci ve věkových kategoriích od 30–69 let, mezi stíhanými ženami se jednalo hlavně o osoby ve věkových kategoriích 30–59 let.

Mezi výše uvedenými 165 stíhanými osobami za trestný čin týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě (§ 215a tr. zák.) byla policií zaznamenána více jak třetina recidivistů (38,8 %, 64 osob). Naznačuje to, že jen menší část stíhaných jedinců za uvedenou trestnou činnost se dostala již dříve do konfliktu se zákonem. Zbývající pachatelé byli z hlediska porušování zákona bezúhonní občané (61,2 %, 101 osob).

- Z policejních údajů vyplynulo, že počty policisty zaevidovaných obětí trestného činu týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě (§ 215a tr. zák.) se každoročně v ČR zvyšují, a to nejen celkově, ale i u osob ve věkové kategorii nad 60 let. Lze to však v současnosti asi připsat na vrub spíše dnešní přece jen větší citlivosti společnosti i policie k tomuto jevu než jen vyššímu faktickému výskytu takového druhu ubližování.

Práce přispěla k rozšíření poznatků o špatném nakládání se starými lidmi v ČR a upozornila na závažnost tohoto sociálně nežádoucího jevu. Provedená výzkumná sonda obohatila a doplnila svými aktuálními poznatky údaje získané z několika málo dřívějších výzkumů provedených na téma špatného zacházení se seniory na území našeho státu. Zatím v České republice chybí výzkum týkající se špatného zacházení se starými lidmi, a to nejen v rámci domácího násilí, provedený na reprezentativním souboru osob.

Lze konstatovat, že dosud se tématu špatného zacházení se seniory nevěnuje v České republice náležitá pozornost a zdá se, že společnost jako celek není zatím dostatečně připravena a vyladěna na důsledné řešení tohoto závadového jednání. Některé pokroky však již lze zaznamenat, viz např. úkoly plánované Národním programem přípravy na stáří na období let 2008–2012.

Zkušenosti obyvatel České republiky s některými delikty – výsledky viktimologického výzkumu

Doba řešení: 2006

Odpovědný řešitel: PhDr. Milada Martinková, CSc.

Výzkum viktimizace obyvatel České republiky byl proveden v roce 2006. Výzkum se zabýval viktimizací obyvatelstva 12 delikty³. Respondenti o viktimizaci delikty sami vypovídali, a to zpětně a/ za uplynulých pět let (2002–2006) a b/ za období 12 měsíců před dotazováním (období listopad 2005–listopad 2006). Pokud byl respondent viktimizován ve sledovaných obdobích deliktem vícekrát, vypovídal o posledním z nich. Dva z uvedených deliktů byly sledovány zpětně jen za jeden rok (úplatkářství, podvod na spotřebiteli). Výzkum zjišťoval rovněž některé zkušenosti respondentů s kriminalitou obecněji. Při výzkumu byl použit obdobný dotazník jako při mezinárodních výzkumech viktimizace /ICVS/. (Dotazník byl se souhlasem mezinárodního koordinátora výzkumu poněkud upraven pro potřeby našeho prostředí.) Výzkum byl realizován na souboru 3 082 respondentů starších 15 let na území celé České republiky. Soubor respondentů byl získán stratifikovaným vícestupňovým výběrem a byl reprezentativní v ukazatelích: věk, pohlaví, velikost místa bydliště, vzdělání, vyšší územně správní celek (kraj). Šetření v terénu provedla profesionální firma a sběr dat financoval Republikový výbor pro prevenci kriminality. Dotazování bylo provedeno metodou face to face.

O viktimizaci obyvatel naší republiky deseti ve výzkumu sledovanými delikty v rozmezí pětiletého období (2002–2006) lze říci následující (viz tabulka č. 1). Obětí krádeže osobní věci /kterou měl jedinec při sobě nebo na sobě/ se stal více jak každý třetí občan naší republiky (35,8 %). Obětí krádeže věci z auta se stal téměř každý třetí majitel tohoto dopravního prostředku v ČR (30,8 %). 40,4 % majitelů/uživatelů rodinných rekreačních chat/chalup bylo obětmi vloupání do těchto objektů. Více jak každý čtvrtý majitel/uživatel jízdního kola v naší republice se stal obětí jeho krádeže (26,4 %). Zhruba každý desátý majitel/uživatel automobilu byl obětí

³ Jednalo se konkrétně a/ o delikty, které se mohly stát jak respondentovi osobně, tak i někomu z jeho rodiny - krádež automobilu, krádež věci z auta, krádež motocyklu, skútru, mopedu, krádež jízdního kola, vloupání do obydlí, vloupání do chaty nebo chalupy, b/ o delikty, které se staly respondentovi osobně - loupežné přepadení, krádež osobní věci (kterou měl jedinec při sobě nebo na sobě), fyzické napadení/vyhrožování fyzickým násilím, podvod na spotřebiteli, úplatkářství a sexuálně motivované delikty.

krádeže tohoto dopravního prostředku (9,4 %). Více jak každý desátý občan ČR se stal obětí vloupání do obydlí (13,1 %) a více jak každý desátý občan byl obětí fyzického napadení/vyhrožování fyzickým násilím (13,7 %). Také více jak každý desátý majitel motocyklu, mopedu, skútru se stal v ČR obětí jeho krádeže (12,0 %). Okolo čtyř procent respondentů, potažmo obyvatel ČR, se stalo obětmi loupežného přepadení a zhruba totéž množství jedinců bylo obětmi sexuálního deliktu (v prvním případě 4,3 %, v druhém 4,6 %).

Tabulka č.1

Počty obětí sledovaných deliktů mezi respondenty z ČR během pěti let (2002-2006). *Oběti vypovídaly o posledním deliktu, pokud k incidentu došlo v uvedených letech vícekrát. N=3 082, z nich majitelé/uživatelé aut n=2 361^{a/}, majitelé/uživatelé motocyklů apod. n=460^{b/}, majitelé/uživatelé jízdních kol n=2 444^{c/}, majitelé/uživatelé chat/chalup n=690^{d/}.*

Delikty:	Abs.	% obětí z 3082 respondentů (nebo z majitelů/uživatelů dopravních prostředků, chat/ chalup)
Krádež auta	221	9,4 ^{a/}
Krádež věci z auta	728	30,8 ^{a/}
Krádež mopedu, skútru, motocyklu	55	12,0 ^{b/}
Krádež jízdního kola	644	26,4 ^{c/}
Vloupání do chat/chalup	279	40,4 ^{d/}
Vloupání do obydlí	403	13,1
Loupežné přepadení	132	4,3
Krádež osobního majetku	1 104	35,8
Sexuální delikty	142	4,6
Fyzické napadení/vyhrožování	423	13,7

Některé oběti výše uvedených 10 deliktů byly viktimizovány těmito incidenty i vícekrát. Během období jednoho roku (období listopad 2005–listopad 2006) opakovanou viktimizaci tím samým deliktem (vícekrát než jednou) nejčastěji zažily oběti sexuálně motivovaných incidentů, a to více jak polovina z nich (56,3 %, 36 osob), dále více jak čtvrtina obětí krádeže věcí z aut (27,9 %, 77 osob) a vloupání do chaty/chalupy (28,2 %, 22 osob). Opakované poškození stejným deliktem během jednoho roku pak zažila také téměř čtvrtina obětí vloupání do obydlí (23,4 %, 29 osob) a pětina obětí krádeže osobního majetku (20,2 %, 111 osob). Opakovanou viktimizaci rovněž zažila zhruba desetina obětí krádeže auta a krádeže kola (v prvním případě 11,9 % /8 osob/, v druhém 11,8 % /26 osob/). Dále také zhruba desetina obětí loupežného přepadení byla během sledovaných 12 měsíců viktimizována loupeží vícekrát

(9,1 %, 4 osoby). Z osob okradených o motocykl, moped či skútr se stalo během jednoho roku opakovaně obětí 15,0 % poškozených (3 osoby).

Téměř dvě třetiny z 3082 respondentů, potažmo obyvatel ČR, se staly v letech 2002–2006 oběťmi nejméně jednoho z 10 sledovaných deliktů (do zpracování zde nebyly zahrnuty podvod na spotřebiteli a úplatkářství) (63,5 %, 1958 osob). Poškozeno jedním z 10 uvedených deliktů bylo 26,1 % respondentů (804 osob), dvěma 14,4 % (445 osob), třemi 15,7 % (485 osob) a čtyřmi a více 7,3 % (224 osob).

U deliktů, které se staly respondentovi osobně (loupež, krádež osobní věci, napadení/ vyhržování, sexuální delikt), se viktimizace více incidenty týkala signifikantně častěji osob patřících mezi jedince ve věku do 30 let, tedy spíše osob mladších. U deliktů, které se staly nejen osloveným jedincům osobně, ale i členům jejich rodiny, se poškození více delikty týkalo signifikantně častěji osob mezi jedinci staršími (nad 30 let) než mladšími.

Obětí podvodu na spotřebiteli byl během období 12 měsíců (listopad 2005–listopad 2006) více jak každý třetí respondent, potažmo obyvatel ČR (36,4 %, 1123 osob). Minimálně téměř každý desátý občan se dostal v uvedeném období do styku s úplatkářstvím (9,1 %, 281 osob).

Téměř čtvrtina obětí loupeže (23,5 %, 31 osob) a zhruba desetina obětí sexuálních deliktů (10,6 %, 15 osob) i obětí fyzického napadení/ vyhržování (12,8 %, 54 osob) byly napadeny ozbrojenými pachateli (např. nožem, střelnou zbraní apod.).

Nízká míra nahlášení deliktu policii poškozenými osobami - u deliktů, které byly sledovány během pětiletého období - byla zjištěna nejen u sexuálně motivovaných deliktů (nahlásilo je jen 21,8 % obětí), fyzického napadení/vyhržování fyzickým násilím (26,5 %), ale také u krádeže osobního majetku (38,7 %). Častěji se potom policie dozvídala od obětí, a to zhruba z 65 %, o krádežích jízdních kol (64,3 %), krádežích věcí z aut (63,2 %) a o loupežných přepadeních (65,2 %). Nejvyšší míra nahlášenosti deliktu policii poškozenými osobami, téměř 90%, byla zjištěna u krádeží motocyklu, skútru, mopedu (89,1 %), dále u krádeží automobilu (87,8 %) a v poněkud menší míře potom u vloupání do chat/chalup (83,9 %) a vloupání do obydlí (76,7 %).

*

Pokud jde o dva delikty, jejichž výskyt byl sledován jen během období jednoho roku, podvod na spotřebiteli ohlásilo policii pouze 3,3 % jeho obětí, úplatkářství 5,0 % osob, které uvedly, že se s tímto jevem setkaly.

Mezi nejčastější důvody nenahlášení obětmi policii, že se delikt stal (a to jak u obětí deliktů, které se mohly stát **nejen** respondentovi⁴, tak u obětí deliktů, které ohrozily **pouze** samotného respondenta⁵), patřila skutečnost, že poškození jedinci nevěřili ve vyřešení jejich případu policií - „policie s tím stejně nic neudělá“. U všech tří z tohoto pohledu zkoumaných deliktů, které se mohly stát **nejen** respondentovi, ale i členům jeho rodiny, si to myslelo více jak 40 % obětí, které se na policii neobrátili a u všech tří zkoumaných deliktů, které se staly **pouze** respondentovi, sdílela tento názor asi třetina takovýchto obětí každého z incidentů.

*

U obou druhů deliktů pak dále v popředí častých pohnutek obětí nehlásit událost policii stálo, ale to již ne tak výrazně jako předcházející důvod, také jejich mínění, že byl nedostatek důkazů (18,9 % – 34,6 % obětí, které se na policii neobrátili). Poněkud méně často však byl tento důvod uváděn obětmi deliktů, které poškodily **pouze** samotného respondenta.

*

U deliktů, kterými mohl být poškozen **nejen** sám respondent, ale i členové jeho rodiny, pak navíc sehrál značnou roli v neoznámení události policii i dojem postižených, že nešlo o nic závažného. Uvedlo to zhruba 30 % obětí, které policii neinformovaly, u každého ze zkoumaných tří incidentů. Oběti loupeže, fyzického napadení/ vyhrůžování a sexuálně motivovaných deliktů, které policii nic nesdělily, tento důvod uváděly výrazně méně často.

U deliktů, které se mohly stát **jen** respondentovi osobně, měla dosti významný vliv na neohlášení policii - vedle výše uvedených hlavních pohnutek, a to že policie s případem stejně nic neudělá a že byl nedostatek důkazů - i skutečnost, že poškození incident vyřešili sami v rámci svých možností, protože mnohdy pachatele znali. Tento důvod uvedla zhruba čtvrtina obětí napadení/vyhrůžování a asi pětina obětí loupeže a sexuálních incidentů, které se na policii neobrátili. Navíc u zhruba čtvrtiny obětí sexuálních deliktů a napadení/vyhrůžování, které policii neinformovaly, hrál nezanedbatelnou roli v neinformování policie i názor, že událost, která se jim stala, nebyla záležitostí pro policii, a tudíž nebylo zapotřebí volat policii. U všech tří sledovaných deliktů, které se mohly stát **jen** respondentovi osobně (na rozdíl od deliktů,

⁴ Krádež věci z auta, vloupání do obydlí, vloupání do chaty/chalupy

⁵ Loupežné přepadení, sexuální delikt, fyzické napadení/vyhrůžování fyzickým násilím

kteře se mohly stát nejen respondentovi, ale i členům jeho rodiny), neohlášení incidentu policii ovlivnil významně i strach z odvety pachatele. Tento důvod byl nejzřetelnější u obětí sexuálních deliktů, protože ho uvedla téměř čtvrtina z těch obětí, které policii o deliktu neinformovaly. Současne zhruba desetina obětí sexuálně motivovaného deliktu, která se na policii neobrátila, také přiznala v daných souvislostech i obavy z policie (11,1 %).

Nejnižší míru spokojenosti s prací policistů po nahlášení deliktu (byla sledovaná u šesti zkoumaných incidentů), a to zhruba čtvrtinovou, uváděly oběti sexuálně motivovaných deliktů (25,8 %). Dále byla s prací policie spokojena jen asi třetina obětí loupežného přepadení, které se na policii obrátily (34,9 %) a 42,0 % takovýchto obětí krádeže věci z auta. S prací police byla pak spokojena zhruba polovina obětí vloupání do obydlí (51,1 %), obětí vloupání do chat/chalup (53,4 %) a obětí fyzického napadení/vyhrožování tělesným násilím (47,3 %), které policii o spáchání deliktu informovaly.

Důvody nespokojenosti obětí s prací policie byly sledovány u šesti stejných deliktů jako u důvodů nenahlášení deliktů policii (krádež věci z auta, vloupání do obydlí, vloupání do chaty/chalupy, loupežné přepadení, sexuální delikty, fyzické napadení/vyhrožování fyzickým napadením).

Jako nejčastější důvod nespokojenosti s prací policie oběti krádeže věci z auta, vloupání do obydlí, vloupání do chat/chalup a oběti loupeže uváděly skutečnost, že policisté *nešli pachatele* (sdělilo to okolo dvou třetin obětí těchto deliktů, které se na policii obrátily a nebyly s její prací spokojeny) a dále to, že policisté *nešli ukradený majetek* (u deliktů, které se týkaly **nejen** respondenta⁶ to uvedlo okolo 60 % zmíněných obětí a tento důvod uvedlo zhruba 46 % obětí loupeže, které neuspokojila práce policie po nahlášení incidentu).

*

Vedle toho značné množství obětí všech šesti v daných souvislostech zkoumaných výše uvedených deliktů byla toho mínění, že *policisté* v jejich případě *neudělali vše, co mohli*. Myslela si to zhruba polovina obětí loupeže, vloupání do obydlí a vloupání do chat/chalup, zhruba třetina obětí sexuálně motivovaných incidentů a asi třetina obětí krádeže věci z auta, které se na policii obrátily a nebyly s její prací spokojeny. Názor, že policie se dostatečně

⁶ Krádež věci z auta, vloupání do obydlí, vloupání do chaty/chalupy.

neangažovala, byl patrný dokonce u 70 % obětí fyzického napadení/vyhrožování, které vyjádřily nespokojenost s tím, jak si policie počínala po oznámení incidentu.

*

Dále potom u tří sledovaných deliktů, které se staly **výhradně** respondentovi⁷ /na rozdíl od deliktů, které se mohly stát jak respondentovi, tak členům jeho rodiny/, se mezi čtenějšími důvody nespokojenosti obětí s prací policie jevíly takové skutečnosti, které mohly případně způsobovat i sekundární viktimizaci poškozených osob. Jednalo se konkrétně o skutečnost, že *policii* podle názoru obětí jejich *problém nezajímal* (27,1 % až 34,0 % obětí, které nebyly po nahlášení deliktu policií spokojeny s její prací), a potom to, že *policisté se k obětím*, podle výpovědi samotných poškozených osob, *nechovali dobře*. Naposledy uvedený důvod uváděly dosti často jak po oznámení deliktu s prací policie nespokojené oběti sexuálních deliktů (55,6 %, 10 osob), tak také takovéto oběti tělesného napadení/ vyhrožování (34,0 %, 16 osob) a oběti loupeže (22,9 %, 11 osob).

Míra nahlášení deliktů policií oběťmi nebyla ovlivněna mírou výskytu policií evidované trestné činnosti v kraji, ve kterém incidenty postižení respondenti žili. Oběti tudíž delikty ohlašovaly policii bez ohledu na to, v jak příliš evidovanou kriminalitou zatížených oblastech žily.

Bylo zjištěno, že čím oběti považovaly sledované delikty za subjektivně závažnější, tím častěji je policii oznamovaly. Týkalo se to všech deseti zkoumaných sociálně nežádoucích jevů (do zpracování této problematiky nebylo zařazeno úplatkářství a podvod na spotřebiteli).

K tomu, že se respondenti stali oběťmi některého ze sledovaných 12 deliktů nejčastěji přispěla velikost místa jejich bydliště a jejich věk. Konkrétně jsme zjistili:

Mezi jedinci žijícími ve větších městech /s více jak 20 tisíci obyvateli/ (a zde potom ve zvýšené míře mezi jedinci bydlícími ve velkoměstech) bylo signifikantně více obětí *krádeže auta*, *krádeže věci z auta*, *krádeže motocyklů*, *krádeže jízdních kol*, *vloupání do bydlí*, *loupeží*, *krádeží osobních věcí*, *klamání spotřebitele* než ve městech a obcích s méně jak 20 tisíci obyvateli.

*

⁷ Loupežné přepadení, sexuální delikt, fyzické napadení/vyhrožování fyzickým násilím.

Nebyly zjištěny signifikantní rozdíly ve výskytu obětí sexuálně motivovaných incidentů, fyzického napadení/vyhrožování, úplatkářství, vloupání do chat/chalup mezi respondenty s různě velkým místem bydliště.

*

Obětí *krádeže auta, krádeže věci z auta, vloupání do bydlí, vloupání do chat/chalup, podvodu na spotřebiteli* bylo signifikantně více mezi osobami vyššího věku (nad 30 let) než věku nižšího (do 30 let). Totéž se týkalo i osob, které se setkaly s *úplatkářstvím*. Mezi dotázanými mladších věkových ročníků (do 30 let) bylo, jak se dalo očekávat, signifikantně více obětí *sexuálně motivovaných deliktů* než mezi staršími osobami. Totéž platilo o osobách, které někdo *okradl o osobní věci* a o osobách, které někdo *fyzicky napadl nebo jim tělesným násilím vyhrožoval*.

*

Mezi mladšími a staršími respondenty (do 30 let, nad 30 let) bylo obdobné množství nejen obětí loupežných přepadení, ale i obětí krádeže kol a krádeže motocyklů. Signifikantní rozdíly nebyly zjištěny.

*

Mezi ženami bylo signifikantně více obětí než mezi muži *sexuálně motivovaných deliktů a podvodů na spotřebiteli*. Mezi muži bylo signifikantně více obětí než mezi ženami *fyzického napadení/vyhrožování fyzickým násilím a krádeže věci z aut*. Rovněž signifikantně více jedinců mezi muži, než mezi ženami se setkalo s *požadavkem úplatku* či s jeho očekáváním.

*

Poškozené ženy i muži byli zastoupeni mezi jedinci obou pohlaví v obdobné míře u loupeže, krádeže osobních věcí, krádeže auta, krádeže jízdního kola, krádež motocyklu, vloupání do obydlí, vloupání do chat/chalup. Statisticky významné rozdíly nebyly zjištěny.

*

Statisticky významné rozdíly ve výskytu obětí mezi respondenty s různou úrovní vzdělání byly zaznamenány u *vloupání do obydlí, krádeže věci z auta, krádeže osobní věci, podvodu na spotřebiteli, úplatkářství*. Ve všech případech se větší výskyt viktimizace týkal osob vzdělanějších (tj. alespoň s maturitou) než osob s nižším dosaženým vzděláním (bez maturity).

*

Mezi respondenty s různými stupni vzdělání (tj. minimálně s maturitou, bez maturity) nebyly signifikantní rozdíly ve výskytu obětí loupeže, fyzického napadení/vyhrožování, sexuálních deliktů, krádeže auta, krádeže motocyklu, krádeže jízdního kola, vloupání do chaty/chalupy.

Pokud jde o delikty, které se staly výhradně osobně respondentům, tak mezi nejčastější oběti *fyzického napadení/vyhrožování* patřily mladší osoby mužského pohlaví, mezi oběti *sexuálně motivovaných incidentů* podle očekávání patřily mladší ženy - u obou deliktů bez ohledu na velikost místa bydliště a vzdělání napadených osob. Mezi oběťmi *krádeže osobních věcí* se objevily především mladší osoby (do 30 let věku) bez rozdílu pohlaví, s vyšším vzděláním /tj. alespoň s maturitou/ a bydlící ve větších městech (nad 20 tisíc obyvatel). Oběťmi *loupežných přepadení* se staly hlavně osoby s bydlištěm ve větších městech (nad 20 tisíc obyvatel) bez ohledu na pohlaví, věk či vzdělání.

Podle názoru 47,0 % z 3082 dotázaných osob policie do nějaké míry zvládala kontrolu kriminality v místě jejich bydliště (tj. 42,6 % respondentů mělo za to, že dost dobře, 4,4 % že velmi dobře). Téměř 40 % respondentů se klonilo k názoru, že policii se kriminalitu v místě jejich bydliště nedaří držet pod kontrolou (39,3 % osob; 31,8 % respondentů se domnívalo, že kriminalitu policie kontroluje dost špatně, 7,5 % velmi špatně). 13,7 % respondentů se k dotazu o kontrole kriminality policií v místě, kde bydlelo, nevyjádřilo (423 osob). V čím menších obcích a městech respondenti žili, tím hodnotili kontrolu kriminality policií v místě svého bydliště jako úspěšnější a naopak. Zjištěné závislosti byly statisticky významné.

K obavám z kriminality se respondenti vyjádřili následovně. Téměř plná polovina dotázaných osob se cítila po setmění v místě svého bydliště do nějaké míry bezpečně (49,1 % respondentů; 42,5 % dost bezpečně, 6,6 % velmi bezpečně). 46,7 % při výzkumu oslovených osob se do nějaké míry po setmění v místě bydliště necítilo bezpečně (39,1 % se cítilo trochu nebezpečně, 7,6 % velmi nebezpečně). 4,2 % dotázaných osob se k otázce nevyjádřilo (130 osob). Čím byla menší obec či město, ve kterých respondenti žili, tím větší měli dotázaní jedinci pocit bezpečí, když se sami po setmění pohybovali v místě svého bydliště. Zjištěné závislosti byly statisticky významné.

Obavy z vloupání do svých obydlí v následujících 12 měsících vyjádřila minimálně čtvrtina oslovených osob (25,7 %) (vloupání je velmi pravděpodobné a pravděpodobné).

Nejméně 39,8 % dotázaných, potažmo obyvatel ČR, přišlo do styku s problémy týkajícími se zneužívání drog (např. viděli někoho na veřejných prostranstvích prodávat drogy, užívat drogy nebo objevili stříkačky použité a odhozené narkomany apod.) (1 25 osob). Čím větší bylo

místo bydliště respondentů, tím více bylo mezi nimi jedinců, kteří se s následky a průvodními jevy zneužívání drog setkali. Zjištěné závislosti byly statisticky významné.

Mezi 3 082 v ČR dotázanými bylo minimálně 8,6 % jedinců (264 osob), v jejichž rodině byla vlastněna nějaká střelná zbraň. Ochranu před kriminalitou jako důvod vlastnictví střelné zbraně uvedlo 14,8 % jejích majitelů (39 osob).

Z výše uvedených údajů je zřejmé, že informace získané při viktimologických výzkumech od obětí různých deliktů přináší aktuální informace nejen širší odborné veřejnosti, ale i samotné policii, o zkoumaných oblastech kriminality tak, jak je zažívá samotné obyvatelstvo, a doplňují tak informace, které eviduje policie ve svých statistikách. Z výše uvedeného je také patrné, že při výzkumu získaná data rovněž dávají policii zpětnou vazbu o tom, jak obyvatelstvo hodnotí a vnímá práci policie, a to i v souvislosti s jednotlivými delikty, které jedince poškozují. Současně při opakovaných šetřeních stejnou metodikou mohou viktimologické výzkumy policii poskytovat i alternativní údaje o kriminalitě ve státě či jeho regionech dokonce v časových řadách. Dávají i velmi cenné informace o vývoji kriminality (včetně té latentní) a s ní spojených jevů. Přináší i aktuální podklady pro aktivity policie v oblasti prevence a další podněty pro celkové vylepšování práce policie.

Vybrané problémy vězeňství se zaměřením na predikci vývoje pachatele

Doba řešení: 2004–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Karel Netík, CSc.

Řešitelé: PhDr. Šárka Blatníková

Práce na úkolu „Vybrané problémy vězeňství se zaměřením na predikci vývoje pachatele“ započaly v roce 2004, kdy byl předložen projekt, hlavní úkoly dle stanoveného harmonogramu pak probíhaly v letech 2005–2007. V roce 2008 byla publikována závěrečná zpráva. Řešitelský tým byl sestaven z pracovníků Institutu (PhDr. Šárka Blatníková a PhDr. Karel Netík, CSc.). Poznatky z výzkumného úkolu měly mj. přispět k možnostem při posuzování pachatele s ohledem na případné (potenciální) opakování kriminálního jednání v budoucnu.

Výzkum byl zaměřen na oblast predikce vývoje pachatele a předmětem výzkumu se tak stala osobnost pachatele a její vývoj z hlediska rizika opakování kriminálního chování. Cílem bylo shromáždit a analyzovat odborné zdroje a instrumenty používané v zahraničí i u nás k predikci kriminální recidivy, analyzovat jednotlivé proměnné užívané k predikci kriminálního chování a na základě výstupů z dosud realizovaných výzkumů i obsáhlé kriminologické literatury vybrat faktory, které jsou za recidivu kriminálního chování odpovědné. Dalším cílem výzkumné studie bylo navrhnout instrument, který poskytne s určitou mírou přesnosti predikci budoucího kriminálního chování ve smyslu – „selhání/neselhání“.

Realizace výzkumného úkolu se uskutečnila formou dvou vzájemně souvisejících a propojených studií. První přináší širší teoretický vstup do problematiky vývoje kriminálního chování, přehled přístupů k problematice predikce recidivy a posuzování pachatele, zahrnuté jsou informace o kriminální kariéře pachatele či rizikových faktorech, které se jako proměnné (prediktory⁸) objevují v užívaných predikčních instrumentech.

⁸ Prediktory delikventního/kriminálního chování, tj. znaky pravděpodobného ukazatele budoucího kriminálního chování posuzované osoby.

Druhou část tvoří vlastní empirické šetření, které směřuje k předběžné verzi predikčního instrumentu. Pro výběr vhodných prediktorů do instrumentu byl shromážděn soubor osob, které byly propuštěny z výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody. Sledované období jejich případného opětovného odsouzení (selhání=recidiva), jejich kriminální kariéry, obsáhlo období šesti let. Byly provedeny analýzy nutné k formulování instrumentu s konečným výběrem relevantních položek (signifikantní rozdíly mezi podsoubory v jednotlivých proměnných a vzájemné vztahy mezi prediktory). Výstupem se pak stala pracovní verze instrumentu využitelná k predikci recidivy pachatele (predikce opětovného odsouzení), která je založena na statických faktorech. Informace, poznatky a výstupy jsou určeny pro pracovníky v oblasti kriminologie, justice, forenzní psychologie či penologie.

K realizaci výzkumného záměru byly využity následující metody a techniky: studium a obsahová analýza odborných materiálů a literatury (forenzně psychologické a kriminologické zdroje), studium dokumentů - analýza soudních spisů; analýza opisů rejstříku trestů (informace o kriminální kariéře, předchozích odsouzením a trestech zkoumaných osob) a použity techniky deskriptivní statistiky, testování hypotéz a redukce dat. Použity nástroje operačního systému Windows - programy Excel, Access a SPSS 16.0.

Charakter zkoumaného problému.

Opětovné kriminální jednání (re-offending) či kriminální recidiva je definováno několika způsoby, ale většinou jde o prokázání dalšího trestného činu nebo o oficiálně zaznamenanou sankci za další trestný čin, který byl spáchán během určitého následného období.

Adekvátní posouzení osobnosti pachatele, stanovení odpovídajícího trestu, případně volba účinného postpenitenciárního působení předpokládá i orientaci v pachatelově minulosti. Kriminální kariéry pachatele jsou ve své podstatě založené na kriminální historii, jejíž význam v predikci recidivy je prokázáný. Analýza kriminální minulosti pachatele tak umožní charakterizovat osobnost pachatele na pozadí spáchaných trestných činů. Nejspolehlivějším východiskem pro predikci kriminálního chování osoby (pachatele) v budoucnosti, je jeho chování v minulosti. Proto významnější instrumenty k posouzení rizika recidivy mají většinu prediktorů právě v podobě proměnných, které hodnotí kriminální historii.

Mezi důležité ukazatele zde patří jejich četnost (i jejich trvání), stejnorodý či nestejnorodý charakter kriminálního jednání, stupeň nebezpečnosti trestných činů a jejich případná gradace,

kauzální souvislost mezi jednotlivými trestnými činy, uložené tresty a institucionalizované opatření (ochranný dohled, ochranné léčení, postpenitenciární péče), která měla zamezit další trestné činnosti. Všechny tyto proměnné odkrývají kriminální kariéru jedince s charakteristickými objektivními znaky intenzity jeho kriminálního chování i zaměření jeho společenské nepřizpůsobivosti.

Základní myšlenka, která je společná různým predikčním systémům, je abstrahovat informace o určitém počtu faktorů, které mohou mít nějaký vztah ke kriminálnímu chování - ke kriminální recidivě. Při výběru těchto proměnných se vychází zejména z výsledků dřívějších výzkumů příčin jevu, tedy empiricky podložených skutečností i z teoretické odborné literatury. Většina autorů zdůrazňuje, že i při použití nejdokonalějších metodik nelze formulovat jednoznačně „dobrou nebo špatnou“ prognózu, ale je možné se vyjádřit k jisté pravděpodobnosti dalšího vývoje chování (např. k selhání posuzovaného jedince po propuštění z výkonu trestu). Neexistují univerzální prognostické systémy. Jejich objektivita závisí jednak na teoretických-kriminologických východiskách (hlavně na výzkumu jednotlivých rizikových faktorů), jednak na kriminální populaci, na které byly vypracované i na situaci v jaké byly použity a k jakému účelu.

Statické a dynamické rizikové faktory užívané při predikci kriminální jednání

Rizikové faktory užívané k predikci kriminálního chování je možné rozdělovat na „statické“ a „dynamické.“ Statické rizikové faktory jsou konstantní a neměnné, případně se mění pouze v jednom směru, např. se zvyšuje věk či se mění kriminální historie (např. roste počet trestných činů, kterých se osoba dopustí). Patří mezi silné prediktory, ale nejsou přístupné programům zacházení. Dynamické rizikové faktory (kriminogenní potřeby) naopak představují vlastnosti či aktuální situaci pachatele. Mezi silné (významné) prediktory kriminální recidivy patří kriminální postoje pachatele, antisociální/kriminální společníci (vazby a kontakty), ztráta zaměstnání či abúzus návykových látek.⁹ Tyto proměnné jsou přístupné intervenci, je možné je modifikovat, a proto jsou slibnými cíli korektivního zacházení. Změny v rámci jednotlivých faktorů lze „měřit“; i když takové ohodnocení může být obtížné. I to může být důvodem, proč

⁹ Blanchette, K., Brown, S.: The Assessment and treatment of Women Offenders. John Wiley and Sons, Chichester 2006.

existuje mnohem více prediktivních posuzovacích nástrojů, které spoléhají na statické prediktory než těch, které kombinují statické a dynamické proměnné.

Vývoj metod posuzování pachatele

Obecně existují dva typy instrumentů k posouzení pachatele (offender assessment), dva hlavní způsoby sloučení statických a dynamických kritérií pro potřeby rozhodování. První jsou založené na klinickém úsudku¹⁰ a druhý tvoří instrumenty vycházející ze statistické praxe (kvantitativní způsob¹¹).

Statistické predikční modely umožňují předvídat budoucí události, stavy nebo chování na základě matematických operací s dostupnými informacemi z minulosti, testovanými v současnosti. Velká část výzkumu se zaměřuje na predikci pachatelova budoucího chování, např. pravděpodobnosti opětovného soudního projednávání pachatele, spáchání nového trestného činu, selhání v období zkušební doby, při podmíněném propuštění anebo útěků z nápravného zařízení. Na statistickém přístupu je založena většina instrumentů užívaných trestní justicí k posouzení rizika opětovného odsouzení pachatele a patří aktuálně k nejvíce preferovaným metodám odhadu pravděpodobnosti budoucího kriminálního chování. Opírají se o poznatky výzkumů kriminální, a zvláště pak recidivující populace. Pomocí moderních statistických procedur jsou identifikovány takové životní okolnosti a projevy chování, které jsou typické pro osoby opakovaně páchající trestnou činností. Tyto příznačné charakteristiky jsou označovány jako prediktory s určitou výpovědní silou a významné rozdíly mezi oběma podsoubory.

Osoby podsouboru recidivujících (opětovné odsouzení ve sledovaném období) ve srovnání s osobami podsouboru „bez recidivy“ vysoce významně častěji patřily mezi osoby s „multirecidivou“ (tři a odsouzení-záznamů), vysoce významně častěji byly odsouzeny za „krádež v souběhu s porušováním domovní svobody“ (§ 247 tr. z. a § 238 tr. z. - proměnná pracovní nazvaná „krádež vloupání“) a vysoce významně častěji „pracují“ se spolupachateli („spolupachatelství v kriminální anamnéze“). Významně častěji bývají odsouzeni také za maření výkonu úředního rozhodnutí (proměnná „porušení uložené povinnosti.“). Jejich sloučením vznikají různé posuzovací nástroje. Vývoj statistických instrumentů k posouzení

¹⁰ Klinická metoda spoléhá zejména na profesionální úsudek, který je založen na neformálních, subjektivních technikách. Obecně neexistují žádná striktně předem definovaná pravidla určující, které informace užít, jak by měly být měřeny, jaké informační zdroje využít, ani jak by informace měly být kombinovány či váženy.

¹¹ Kvantitativní přístup je založen na statistických vztazích a zahrnuje formální, objektivní procedury, jež kombinují a váží faktory, které poskytnou skóre a doporučení pro rozhodování.

rizika recidivy pachatele se datuje k práci Burgesse¹², který ve dvacátých letech min. století užíval nezatižený lineární aditivní model pro formulaci prediktivního modelu. Tento přístup dále rozvíjeli manželé Glueckovi při svém „klasickém“ longitudinálním sledování delikventních osob. Svého vrcholu tento směr dosáhl v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století několika nástroji, které byly praxí dobře akceptované. Jde o instrumenty: Base Score Expectancy¹³, Salient Factor Score užívaný ve Spojených státech¹⁴ a Statistical Index on Recidivism (dnes také jako General Statistical Information on Recidivism) v Kanadě¹⁵. Ve Velké Británii je od devadesátých let užívána statistická predikční tabulka pro posouzení kriminální recidivy - Offender Group Reconviction Score¹⁶. Tyto instrumenty poskytly významná metodologická zlepšení (vzhledem ke klinickým metodám) a přinesly metodám predikce významnější roli ve vývoji strategie.

Sestavení predikčního instrumentu – vybraná sdělení z empirické části

I přesto, že zaměření pouze na statické proměnné může přehlédnout významné faktory v kriminálním jednání pachatele, jsou data vztahující se k počátku, trvání, závažnosti, změnám v závažnosti a informace o případných modelech ukončení kriminální aktivity bezpodmínečně potřebné k popsání a „měření“ kriminálních kariér. Prakticky využitelné nástroje tedy musí být založeny na statisticky silných metodách.

Hlavním cílem výzkumu IKSP bylo vytvořit využitelný nástroj k predikci kriminální recidivy. Navržený instrument operuje pouze s tzv. statickými daty, tj. prakticky neměnnými informacemi z kriminální anamnézy posuzovaného jedince. Uživatelem takového instrumentu proto velmi pravděpodobně nebudou instituce zaměřené primárně na změnu chování posuzované osoby.

¹² Burgess, E. W.: Factors determining success or failure on parole. In: A. A. Bruce, E. W. Burgess, A. J. Arn (Eds.): The working of the intermediate sentence law and the parole system in Illinois Springfield, In: State Board Parole 1928, str. 205–249; cit. podle: <http://www.crim.umontreal.ca/cours/cr1600/revue/leblanc1.pdf> (staženo květen 2006).

¹³ P. B. Hoffman, H. M. Goldstein: Do Experience Tables Matter? The Journal of Criminal Law and Criminology, 64, 3, 1973, str. 339–347.

¹⁴ blíže např.: Hoffman, P.B.: Screening for risk: A revised salient factor score (SFS 81). Journal of Criminal Justice, 11, 1983, p. 539–547; Hoffman, P.B., Beck, J.L.: Recidivism among released federal prisoners: Salient factor score and five-year follow-up. Criminal Justice and Behaviour, 12(4), 1985, str. 501–507; Hoffman, P. B.: Twenty years of operational use of a risk prediction instrument: The United States Parole Commission's Salient Factor Score. Journal of Criminal Justice, 22, 1994, str. 477–494.

¹⁵ Nuffield, J.: Parole decision-making in Canada. Ottawa: Solicitor General of Canada 1982.

¹⁶ Taylor, R.: Predicting reconvictions for sexual and violent offences using the revised offender group reconviction scale. Home Office Research Findings No. 104. London 1999.

Při sestavení nástroje jsme vycházeli z předpokladu, že snadná administrace a vyhodnocování je dáno množstvím položek nástroje, dostupností zdroje dat, nároky na kvalifikaci administrátora a složitostí vyhodnocení dat.

Volba proměnných (prediktorů) byla určena především účelem budoucího predikčního instrumentu a proto obsahuje především tzv. statické prediktory, jejichž identifikace v každém konkrétním případě je relativně snadná a nevyžaduje speciální odbornost. Byla proto volena taková data, která jsou pracovníkům justice v průběhu trestního řízení prakticky běžně k dispozici (oficiální záznamy o kriminální kariéře - údaje dostupné z opisu rejstříku trestů, který bývá pro účely trestního řízení standardně vyžadován).

Výběr tohoto typu informací o kriminální historii jedince podporovala také skutečnost, že poslední výzkumy potvrdily validitu oficiálních záznamů o kriminálním chování při predikci recidivy. V tomto bodě je možno odvolat se na Farringtona a jeho kolegy¹⁷, kteří předložili důkazy o spolehlivém použití oficiálních záznamů k výzkumu kriminální kariéry. Autoři poznamenávají, že pachatelé závažných trestných činů (vysoce-rizikovní pachatelé) podle subjektivně získaných informací od pachatelů (self-report data) jsou „nejzávažnějšími“ pachateli i podle oficiálních záznamů. Bylo prokázáno, že existuje signifikantní korelace mezi oficiálními (úředními) záznamy a self-report daty.¹⁸

Na základě studia odborné literatury, zkušeností a povědomí o evidovaných datech v rámci institucí justice, bylo v první fázi tvorby instrumentu zvoleno dvacet proměnných jako „prediktory opětovného odsouzení“ (kriminální recidivy). Mapovaly oblast identifikačních či tzv. základních dat, tedy: pohlaví, datum narození nebo věk v době posuzování. Dále údaje týkající se prvního odsouzení (v našem případě šlo o první záznam v opisu RT¹⁹), následovaly informace o případném odsouzení osoby ve věku mladistvém (do 18 let), o zaměření kriminálního jednání v tomto věku, o „spolupachatelství“ v tomto věku. Dále údaje k průběhu dosavadní kriminální kariéry (počty odsouzení, typ trestné činnosti apod.) i k aktuálnímu kriminálnímu jednání. Všechny proměnné byly operacionalizovány a pro potřeby analýz indexovány.

¹⁷ Farrington, D. P., Lambert, S., West, D. J.: Criminal Careers of Two Generations of Family Members in the Cambridge Study in Delinquent Development. *Studies on Crime and Crime Prevention*, 7, 1998, str.85–106.

¹⁸ např.: Thornberry, T., Krohn, M. D.: The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime. In: *Measurement and Analysis of Crime and Justice*. *Criminal Justice*, 14, 2000, str. 33–83.

¹⁹ Pozn.: při sběru a analýze dat se opis RT, jako zdroj dat pro zjištění klíčových proměnných kriminální kariéry, ukázal částečně limitující a nebylo tak možné všechny zamýšlené ukazatele sledovat, příp. některé zjednodušit.

Pomocí zformulovaného seznamu prediktorů byly u jednotlivých osob výzkumného souboru vysloveny závěry o pravděpodobnosti recidivy jejich kriminálního chování (po propuštění z výkonu trestu). Poté srovnáním údajů o případné recidivě v období šesti let byla vyhodnocena dílčí účinnost sestaveném nástroje a podle ní pak instrument upraven.

Vzájemné vztahy mezi prediktory (sledovanými charakteristikami)

Podle odborné literatury „věk pachatele v době prvního odsouzení“ představuje jeden z „nejsilnějších“ prediktorů budoucí kriminální recidivy. Korelace „věku“ byly záporné a statisticky vysoce významné s několika proměnnými. Znamená to, že čím dříve pachatel začíná se svou kriminální kariérou (úředně registrovanou), tím více má záznamů (celkový počet odsouzení), a to jako mladistvý i obecně, tím pravděpodobněji bude páchat trestnou činnost ve spolupachatelství, tím pravděpodobněji jej bude možno označit za multirecidivistu (tři a více odsouzení v záznamech) a tím pravděpodobněji bude mít více záznamů o odsouzení v budoucnosti. Nepřekvapily vysoce významné pozitivní korelace věku v době prvního odsouzení, věku v době posledního odsouzení a věku v době „posuzování.“ Je to dáno jejich logickou vzájemnou souvislostí.

Statisticky významná negativní korelace „míry budoucí recidivy“ (zjišťovaná počtem odsouzení ve sledovaném období šesti let) s proměnnou „první odsouzení – byl uložen nepodmíněný trest odnětí svobody“ může naznačovat, že vyšší míra budoucí kriminální recidivy může souviset s určitým „otužováním“ vůči trestu, způsobeným mírnějším přístupem justice k „začínajícím“ pachatelům. To dokresluje i vysoce významná záporná korelace této proměnné se znakem „multirecidiva“. Vysoce významné negativní korelace „věkových“ proměnných (věk v době posuzování, věk v době prvního a věk posledního odsouzení) s očekávanou budoucí recidivou odrážejí předpoklad souvislosti dřívějšího začátku kriminální kariéry s kriminální recidivou. Jiný obecný předpoklad souvislosti budoucí kriminální recidivy s předchozí kriminální recidivou potvrzují vysoce významné pozitivní korelace proměnné „počet odsouzení ve sledovaném období“ se znaky „počet odsouzení ve věku mladistvém“, „celkový počet pravomocných odsouzení“ a „multirecidiva“ (zde definováno jako tři a více záznamů o odsouzení).

Vysoce významná pozitivní korelace proměnných „multirecidiva“ a „celkový počet odsouzení“ je dána konstrukcí obou faktorů. Zbývající vysoce významné pozitivní korelace naznačují vyšší pravděpodobnost budoucí kriminální recidivy s výskytem odsouzení za trestný čin maření

výkonu úředního rozhodnutí (§ 171 tr. z, proměnná nazvaná „porušení uložené povinnosti“.), odrážející tendenci recidivního pachatele k nedostatečnému respektu norem a sankcí za jejich porušení, dále vyšší pravděpodobnost budoucí recidivy s přítomností odsouzení za „souběžné“ trestné činy krádeže a porušování domovní svobody (§ 247 tr. z. a § 238 tr. z. - proměnná pracovně nazvaná „krádež vloupáním“) a konečně vyšší pravděpodobnost budoucí recidivy s páčáním trestných činů ve skupině, tedy se spolupachatelem či spolupachateli.

Nebyly zjištěny žádné statisticky významné korelace proměnné „násilí v kriminální kariéře“ (odsouzení za násilný trestný čin) s ostatními prediktory. Proměnná „sexuálně motivovaná trestná činnost v kriminální kariéře“ koreluje významně s věkem v době „posuzování“ a vysoce významně s prvním odsouzením ve spolupachatelství. Při použití neparametrické míry závislosti²⁰ korelace s věkem nebyla významná. Vzhledem k minimálnímu zastoupení těchto trestných činů lze uvedená zjištění považovat spíše za artefakt.

Proměnná „porušení uložené povinnosti“ statisticky vysoce významně korelovala s celkovým počtem odsouzení u osoby a s počtem odsouzení ve sledovaném období. Lze předpokládat, že obě zjištění odrážejí obecnou neschopnost respektovat normy a povinnosti, typickou pro recidivisty.

Statisticky významná pozitivní korelace proměnné „první odsouzení ve spolupachatelství“ s proměnnou „krádež vloupáním“ naznačuje vyšší pravděpodobnost spáchání trestného činu krádeže vloupáním pachatelem operujícím alespoň částečně ve skupině. Vysoce významná negativní korelace s proměnnou „věk v době prvního odsouzení“ naznačuje zvyšující se pravděpodobnost spolupachatelství s klesajícím věkem pachatele (v mladším věku). Ostatní vysoce významné korelace naznačují, zvýšenou pravděpodobnost kriminálního jednání ve skupině (se spolupachateli) u souboru recidivistů.

Zjištěné statisticky vysoce významné pozitivní korelace proměnné „krádež vloupání“ se znaky charakterizujícími recidivní pachatele (celkový počet odsouzení, multirecidiva a počet odsouzení ve sledovaném období) naznačují souvislost „souběžných“ trestných činů krádeže a porušování domovní svobody s antisociální orientací, resp. kriminálním životním stylem jedince. Statisticky významná pozitivní korelace s proměnnou „spolupachatelství v kriminální anamnéze“ byla zmíněna výše.

²⁰ Spearmanův korelační koeficient.

V našem výzkumném souboru položka „věk v době prvního odsouzení“ koreloval prakticky se všemi zkoumanými charakteristikami. Věk v době prvního odsouzení statisticky vysoce významně koreloval např. s celkovým počtem odsouzení, recidivou po propuštění a statisticky významně s násilným trestným činem po propuštění z výkonu trestu.

Nepřekvapují statisticky vysoce významné kladné korelace proměnné „celkový počet odsouzení“ se znaky „recidiva před propuštěním“, „recidiva po propuštění“, „množství odsouzení před propuštěním“ a „počet odsouzení po propuštění.“ Tyto znaky totiž tvoří její obsah. Navíc proměnná statisticky vysoce významně koreluje se znakem „porušení uložené povinnosti“ - měřeným výskytem trestného činu maření výkonu úředního rozhodnutí podle § 171 tr. z.

Výskyt násilného trestného činu po propuštění statisticky vysoce významně kladně koreluje s: recidivou po propuštění a množstvím odsouzení po propuštění. Nebyla zjištěna statisticky významná korelace s výskytem násilí před sledovaným rokem (propuštěním).

Konstatování, že předchozí kriminální jednání predikuje následné kriminální chování, ilustruje zjištěná statisticky vysoce významná korelace: recidiva po propuštění koreluje s recidivou před propuštěním.

Rozdíly mezi podsoubory – osoby s recidivou a osoby bez recidivy

Výzkumný soubor osob propuštěných z výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody byl rozdělen na podsoubor těch osob, které po propuštění recidivovaly a osob, které ve sledovaném období šesti let nezrecidivovaly. Byly testovány hypotézy o rozdílech mezi oběma podsoubory u jednotlivých prediktorů.

Osoby, které recidivovaly byly statisticky vysoce významně častěji poprvé odsouzeny ve věku mladistvém (15–18 let), významně častěji byly poprvé odsouzeny zejména za majetkový trestný čin (zatímco nerecidivisté významně častěji zejména za násilný trestný čin), vysoce významně bývají jednou a častěji soudně projednávány ve věku 15–18 let a vysoce významně u nich v tomto věku převládá majetková trestná činnost (zatímco u podsouboru „nerecidivistů“ bylo zjištěno vysoce významně méně častý výskyt pravomocného odsouzení). V proměnné „pohlaví“ a „první uložený trest nepodmíněný“ nebyly zjištěny statisticky významné rozdíly mezi oběma podsoubory.

Osoby podsouboru recidivujících (opětovné odsouzení ve sledovaném období) ve srovnání s osobami podsouboru „bez recidivy“ vysoce významně častěji patřily mezi osoby

s „multirecidivou|“ (tří a odsouzení-záznamů), vysoce významně častěji byly odsouzeny za „krádež v souběhu s porušováním domovní svobody“ (§ 247 tr. z. a § 238 tr. z. - proměnná nazvaná „krádež vloupání“) a vysoce významně častěji „pracují“ se spolupachateli („spolupachatelství v kriminální anamnéze“). Významně častěji bývají odsouzeni také za maření výkonu úředního rozhodnutí (proměnná „porušení uložené povinnosti.“).

U osob souboru recidivujících – ve srovnání se souborem bez recidivy – není první registrovaný trestný čin odsouzen ve spolupachatelství, ani jejich první trest nebývá ukládán v souvislosti s více trestnými činy. Nemívají častěji v kriminální anamnéze násilné kriminální jednání.

Závěrem lze konstatovat, že častěji recidivují osoby, v jejichž kriminální kariéře obecně, tj. bez ohledu na dobu spáchání deliktu, převládá majetková trestná činnost, a osoby, které k majetkové kriminalitě „přidávají“ ještě některý z dalších druhů deliktů.

Výběr položek nástroje

Původní výběr dvaceti prediktorů byl v průběhu sběru dat a následných statistických analýz pozmeněn. Např. původně vybrané proměnné – „konec výkonu nepodmíněného trestu“ a „zvlášť rychle vznikající recidiva“ nebylo možno do analýz zařadit, protože z dostupných zdrojů nebylo možné data jednoznačně identifikovat u všech osob výzkumného souboru. Stejně tak se nepodařilo v konkrétních případech dostatečně spolehlivě zjistit přítomnost „porušení podmínky ve zkušební době“, a proto byla proměnná „porušení podmínky“ omezena jen na výskyt trestného činu maření výkonu úředního rozhodnutí podle § 171 tr. z. Výběr byl doplněn o proměnnou „krádež vloupáním v kriminální anamnéze“, neboť řada zahraničních výzkumů ji uvádí jako „silný“ prediktor budoucí recidivy (pro naše potřeby jsme ji definovaly jako §234 tr. z. a §238 tr. z.). Do prvních analýz tak vstoupila data osmnácti sledovaných proměnných – potenciálních prediktorů, s kterými byly provedeny první výpočty (některé výsledky uvedeny v předchozí části).

Po provedených analýzách a identifikaci zjištěných staticky významných rozdílů mezi podsoubory osob, které „selhaly“ (objevila se recidiva kriminálního jednání) byly z dalších analýz vyloučeny položky: pohlaví, věk v době posuzování, hlavní trestný čin, za který byl pachatel poprvé odsouzen, zda byl první trestný čin spáchán „ve spolupachatelství“, počet odsouzení ve věku mladistvém (15–18let), převládající druh trestné činnosti - ve věku mladistvém, věk v době posledního odsouzení, celkový počet pravomocných rozhodnutí, násilí v kriminální anamnéze a výskyt sexuálně motivované tr. činnosti v kriminální anamnéze.

Ke konečným analýzám byla vybrána pětipoložková varianta instrumentu. Dvě položky, které označila kanonická diskriminační analýza za nejlépe rozlišující mezi podsoubory recidivujících a bez recidivy, a sice „multirecidiva“ a „krádež vloupáním v kriminální anamnéze“, korelují významně jen s některými z ostatních položek. Pokud jde o „multirecidivu“, byla zjištěna statisticky vysoce významná vazba s položkami „krádež vloupáním“, „věk v době prvního odsouzení“ a spolupachatelství v kriminální anamnéze“. Položka „krádež vloupáním“ pak vysoce významně koreluje s „multirecidivou“ a významně s „spolupachatelstvím v kriminální anamnéze.“ Na základě dalších provedených analýz byla navržena pracovní verzi nástroje k predikci budoucí recidivy opírajících se o tzv. statická data a připojena byla informace o skórování a interpretaci.

Navržený predikční instrument představuje pouze pracovní verzi. Ke konečné verzi by měl být proveden další výzkum, který by ověřil jeho prediktivní validitu. To vyžaduje vytvořit nový výzkumný soubor osob, které jsou aktuálně trestně stíhány a formulovat pomocí instrumentu predikční závěry. Poté by měly být zkoumané osoby alespoň po dobu pěti let po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, příp. po odsouzení k jinému trestu než odnětí svobody, sledovány a následně by měla být zhodnocena přesnost predikčních závěrů. Takovou ověřovací studii bychom rádi provedli v rámci dalších výzkumných úkolů z oblasti penologie.

Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti (psychologické a kriminologické aspekty)

Doba řešení: 2004–2006

Odpovědný řešitel: PhDr. Karel Netík, CSc.

Řešitelé: PhDr. Šárka Blatníková

Cílem výzkumu „Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti“ bylo zmapovat a analyzovat dostupnou odbornou kriminologickou literaturu k tématu a zpracovat přehled kriminologických teorií žen (kriminologické a forenzně psychologické přístupy) a charakterizovat osobnost pachatelky závažné násilné²¹ trestné činnosti a její odlišnosti od osobnosti pachatelky závažné nenásilné²² trestné činnosti. Jako závažný trestný čin byl, pro potřeby výzkumu, definován takový trestný čin, pro který byla pachatelka odsouzena k nepodmíněnému trestu odnětí svobody delšímu než 5 let.

Ke splnění cílů byla shromážděna statistická data, byla provedena obsahová analýza dokumentů (odborné literatury i údajů ke kriminální kariéře-opisy rejstříku trestů), realizováno psychologické vyšetření u výzkumného souboru pomocí baterie standardizovaných psychodiagnostických technik standardizované psychodiagnostické testy zaměřené na zkoumání na kognitivní procesy (C F 2a, CTI), a osobnostní charakteristiky jedince osobnosti (MMPI-2²³, PSSI²⁴) a doplňkově FDT a CAE²⁵. Při zpracování byly využity techniky deskriptivní statistiky, testování hypotéz (t-test) a redukce dat (faktorové analýzy) z modulu Base programu SPSS 15.0

Realizované výzkumné šetření bylo korelační (tj. nemanipulující), explorační, tj. zaměřené na popis a orientaci v problematice, nikoli na testování hypotéz. Těžištěm výzkumného plánu nebyl zásah do zkoumané reality, ale deskripce jevů. Výzkumné projekty

²¹ Násilný trestný čin byl definován jako takový trestný čin, při jehož realizaci použila pachatelka přímé fyzické agrese, příp. pohrůžky agresí; ublížení na zdraví, loupež, vražda, vydírání.

²² Nenásilný trestný čin byl definován jako trestný čin, v jehož průběhu se ze strany pachatelky neobjevovaly známky násilí, ani pohrůžky násilím; podvod, krádež, padělání apod.

²³ Hathaway, S. R., McKinley, J. C.: Minnesota Multiphasic Personality Inventory – 2. Testcentrum, Praha 2002.

²⁴ Kuhl, J., Kazén, M.: PSSI – Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti. Testcentrum, Praha 2002.

²⁵ Pozn.: Zvolené testové metody jsou použitelné pro hromadné snímání, administrace testu se řídí uplatněním všech principů zabezpečujících exaktní standardní psychologické vyšetření, ke kterým kromě „testové atmosféry“ patří také pokyny k administraci v doslovném znění a standardní podnětový materiál, případně dané časové limity.

tohoto typu bývají někdy označovány jako mapující výzkumy, terénní studie, systematická pozorování, příp. „sample surveys“ („vzorkové přehledy“). K řešení výzkumného úkolu byly použity jak kvantitativní, tak kvalitativní přístupy (metody a techniky):

Závěrečnou zprávu, která byla publikována v roce 2007, tvoří teoretická část (jednotlivé koncepce vztahující se ke kriminálnímu, příp. agresivnímu chování žen), kapitoly obsahující statistická data k stíhaným, odsouzeným a vězněným ženám. Empirická nabízí popis vlastního výzkumu a závěry mapující osobnostní charakteristiky žen odsouzených za závažnou trestnou činnost. V příloze jsou uvedena statistická data vězeňské populace v Evropě a na Slovensku a přehled dosud realizovaných výzkumných šetření zabývajících se delikvencí žen.

Všeobecně platí, že kriminalita je výrazně a dominantně mužskou záležitostí. Z pohledu do oficiálních statistik kriminality vyplývají určité všeobecné charakteristiky kriminality žen. Jednou z nich je univerzálně nízká míra podílu žen, která se nejčastěji pohybuje v rozmezí 10–15 % z celkové kriminality. V civilizačně vyspělých zemích se její míra pohybuje ve vyšší hladině 15–20 %, v transformujících se zemích je o něco nižší (v rozmezí 6–12 %) ²⁶. Současný podíl žen, na celkovém počtu obyvatelstva, je stále o něco málo vyšší než jedna polovina (v polovině roku 2006 tvořili obyvatelé ČR v 51 % ženy a 49 % muži; průměrný věk žen byl 42 let a mužů 39 let)

Na konci sedmdesátých let Blum a Fisher ²⁷ sumarizovali tematiku kriminality žen do několika tezí. Podíl žen na páchání trestné činnosti (včetně vražd) je vyšší v zemích, kde mají ženy větší svobodu a rovnoprávnost. Podíl žen na páchání trestné činnosti závisí na sociální třídě a menšině, ke které patří. Podíl žen na kriminalitě ve všeobecnosti roste, což je dáno převažujícím trendem ve světě k větší varietě rolí, které může žena zastávat, a tím i vyšším rizikem sociálního selhání.

Koncipování výkladových schémat ženské kriminality má dvě podoby. Jednak jde o snahu vytvořit teorii, která by postihla – zřejmě – odlišné příčiny kriminálního chování žen, a tedy formulovat rodově specifickou teorii a na druhé straně je patrná snaha spíše vysvětlit rozdíly mezi pohlavími co do četnosti a povahy kriminálního chování. Pozornost výzkumníků-kriminologů se v oblasti kriminality žen se postupně přesouvá od hledání příčin kriminálního chování ke snahám formulovat principy a programy zacházení s ženami uvnitř systému

²⁶ Lubelcová, G.: Kriminalita žien na Slovensku – sociokultúrny kontext. p. 27–29, In: Urbanová, M. (ed.). Ženská delikvence jako sociální jev. Sborník příspěvků z konference pořádané Katedrou právní teorie PrF MU v Brně 2004.; některé zahraniční statistiky vězněných žen – viz. příloha této práce.

²⁷ Blum, A., Fisher, G.: Women who kill. In: L. Kutash a kol.: Violence-perspectives on murder and aggression. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1978.

trestního práva a soudnictví, ke zkoumání charakteru neformálních sociálních systémů utvářejících se ve vězení nebo adekvátnosti uvěznění jako odpovědi na určité sociální problémy vůbec

Studie zabývající se ženami odsouzenými k dlouhým trestu odnětí svobody odhalila, že odsouzené často pociťují, že jejich život ve věznici je charakterizován pocitem nejistoty. Byly si vědomé skutečnosti, že jejich chování je neustále sledováno a hodnoceno, nebylo jim však jasné, co se od nich vlastně očekává či jaká kritéria jsou používána k hodnocení jejich chování.²⁸

Vybraná výsledky empirické části

Základní soubor byl vybrán kombinací stratifikační a náhodné procedury ze základního souboru odsouzených (uvězněných) žen k trestu delšímu než pět let tak, aby reprezentoval procentuální rozložení uvězněných pachatelek závažných násilných a nenásilných trestných činů. Soubor odsouzených žen, u kterých proběhlo terénní šetření a sběr relevantních dat, pak čítal 86 pachatelek uvězněných za závažné násilné a nenásilné kriminální jednání; tj. 57 % všech žen odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v trvání více jak pět let v ČR (terénní šetření probíhalo převážně v roce 2006).

Průměrný věk odsouzených žen ve výzkumném souboru byl 40 let; nejmladší ženě bylo 24 let a nejstarší 67 let. V porovnání s věkovou strukturou všech odsouzených žen jsou mezi ženami uvězněnými nad 5 let více zastoupeny čtyřicátnice (tvoří téměř třetinu) a padesátnice (mezi všemi vězněnými ženami představují pouze 9 %, ve skupině žen s trestem nad 5 let 18 %). Většina žen odsouzených k trestu odnětí svobody delšímu, než pět let spáchala násilný čin (76 %), zbylá čtvrtina (24 %) si trest odpykává za spáchání nenásilného činu.

Ve zkoumaném souboru žen mírně převládaly prvopachatelky a necelou třetinu bylo možno označit za multirecidivistky. Jen menší část souboru zahájila svou kriminální kariéru ve věku mladistvém (16 %). Většině odsouzených žen byl trest odnětí svobody uložen za násilný trestný čin (vražda, ublížení na zdraví, loupež), u „nenásilných“ pachatelek se nejčastěji objevoval trestný čin podvodu.

Srovnání struktury dosaženého vzdělání žen odsouzených k nepodmíněnému trestu delšímu než 5 let se souborem všech vězněných žen naznačuje pouze mírně vyšší podíl středoškolaček u odsouzených s trestem nad 5 let (zde jde o 18 %, v celé populaci vězněných žen tvoří středoškolačky 12 %). Také procento vysokoškolaček je ve skupině „nad 5 let“ o něco

²⁸ E. Genders and E. Player: Women lifers: assessing the experience, Cropwood Conference Series, No. 19, 1988.

vyšší (6 %) než u celé populace vězněných žen (3 %). Vyšší vzdělání s maturitou (středoškolské a vysokoškolské) má čtvrtina odsouzených žen (tj. 24 %).

Z anamnestických údajů bylo zjištěno, že převážná část zkoumaných žen žila ve významných a formativních obdobích svého života (cca do 15 let věku) v úplné rodině a rodičovskou výchovu většina hodnotí jako „normální“ ve srovnání s vrstevníky, příp. jako protektivní. Orientační rodiny většiny žen nejevily známky hrubé disharmonie a jen sporadicky se u rodičů vyskytovala psychická zátěž či trestná činnost. Sociální vývoj zkoumaných žen nejevil většinou žádné větší nápadnosti; většina z nich dosáhla alespoň úplného základního vzdělání, 10 % vysokoškolského. Necelá jedna třetina žen byla v době výzkumného šetření svobodná (32 %), rozvedených byla skoro polovina (49 %).

Ke zjišťování úrovně intelektových schopností byl použit Cattellův test C F 2 a²⁹, který „měří“ tzv. fluidní inteligenci, tj. inteligenci nezávislou na vzdělání či kulturním „pozadí“ zkoumaných osob („culture free“ test). Tato verze neverbálního testu je určena pro běžnou, netříděnou populaci dospělých osob a podchycuje faktor tzv. obecné schopnosti projevující se zejména ve výkonech, které předpokládají přizpůsobení se novým situacím. Intelektové schopnosti zkoumaných osob nejeví, ve srovnání s normální populací, známky poruchovosti. Průměrné hodnota IQ se pohybuje kolem 103 bodů s vyšším rozptylem (sd=16). U 33 % výzkumného souboru (tedy u 1/3 žen) zjištěny hodnoty IQ odpovídající pásmu průměru, pásmo lehkého nadprůměru a nadprůměru tvoří 39,5 % (tj. 34 žen). Podprůměrné hodnoty zaznamenány u necelé ¼ pachatelek (28 %) a výrazně podprůměrné hodnoty u 7 %. Nebyla zjištěna statisticky významná korelace IQ s proměnnou „násilí“ (Spearmanův koeficient korelace, $p = 0,029$; $p > 0,05$). Naopak byla zjištěna statisticky významná záporná korelace IQ s věkem (Pearson, $r = -0,260$; $p < 0,05$); to znamená, že s přibývajícím věkem žen zkoumaného souboru klesá IQ.

Ke zkoumání osobnostních charakteristik žen výzkumného souboru byl využit Minnesotský osobnostní dotazník MMPI-2 a Kazenův dotazník PSSI. Výsledky naznačují obecně zvýšený profil u celého souboru zkoumaných osob. Vzhledem k normativnímu souboru žen vystupují zvláště výrazně zvýšené stupnice schizofrenie a paranoie; horní hranice normy se dotýká stupnice psychopatické odchylky. Je zřejmé, že v souboru delikventních žen s delšími tresty se ve srovnání s – z tohoto hlediska – normální populací zvýšeně objevují osoby

²⁹ Cattell, R. B.: C.F 2A - Příručka pro administraci a vyhodnocování testu. Psychodiagnostické a didaktické testy. Bratislava 1970.

podezíravé, nedůvěřivé, uzavřené, citově ploché až emocionálně apatické a náladové. Projevují pocity nedostačivosti, nejistotu, slabou sebedůvěru a sebeúctu. Jejich sociální dovednosti jsou nedostatečné a interpersonální vztahy postrádají hloubku a citovou angažovanost.

Při srovnání násilných a nenásilných žen výzkumného souboru se pachatelky násilné trestné činnosti vyznačují navíc egocentričností (hypochondrií), impulsivitou (hypomanie) a vyšší citovou plochostí (schizofrenie). Ta vystupuje jako prominující³⁰ rys. Pachatelky nenásilné trestné činnosti se více blíží „normální“ populaci, s jediným rozdílem, a sice nedůvěřivostí a podezíravostí. Ta u této skupiny vystupuje jako výraznější charakteristika (na hranici normy).

V oblasti vnějších agresivních tendencí dominuje stupnice antisociálních tendencí, těsně sledovaná škálou cynismu. Přítomnost zvýšených antisociálních tendencí u zkoumaných osob nepřekvapuje. Na zvýšení skóre v této škále se nejvíce podílejí násilné ženy svým antisociálním chováním. Oba podsoubory mají ovšem nad normu zvýšené skóre i ve stupnici antisociálních postojů. Pokud jde o oblast sebepojetí, mají oba podsoubory i celý soubor zřetelně sníženou sebeúctu. Ta se projevuje nízkým sebehodnocením, nízkou sebedůvěrou, pasivitou ve vztazích, přecitlivělostí na kritiku a odmítnutí. Tyto osoby se necítí dobře, pokud o nich druzí hovoří v dobrém. V oblasti obecných (rodinných, pracovních apod.) problémů dominuje škála negativních postojů k terapii, což naznačuje zvýšenou „odolnost“ vůči – i penitenciárnímu – zacházení. Takové osoby se nerady svěřují se svými problémy, nevyhledávají pomoc a rezignují na změnu chování v žádoucím směru. Snadno se vzdávají a jsou lhostejné vůči svým případným potížím. Z tohoto hlediska se jejich individuální kriminální predikce jeví jako spíše nepříznivá. Základním problémem v této oblasti je jejich nízká motivace ke změně, založená zřejmě na nedostatečné sebedůvěře. Právě na tento problém by se mělo zaměřit specializované resocializační úsilí v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody. Oba podsoubory (i celý soubor) mají též problémy s pracovní výkonností. Jejich postoje k práci jsou spíše negativní a při potížích se snadno vzdávají. I tyto problémy mohou souviset s jejich nízkou sebedůvěrou.

Profil celého souboru i obou podsouborů (násilné x nenásilné) naznačuje celkem silnou tendenci zkoumaných osob agravovat (zveličovat) vlastní potíže a problémy. Nízký skóre ve škále „pozitivní sebeprezentace“ (S)³¹ je v souladu s průměrným skórem ve „lži skóre“. Zkoumané osoby nejeví tendenci k neadekvátně pozitivní sebeprezentaci. Jejich reakce (souhlasné i variabilní) jsou konzistentní. Srovnání všech validizačních škál naznačuje, že

³⁰ Prominující = vyvýšený, vyčnívající.

³¹ Písmena uvedená závorkách v dalším textu, označují zkratky užívané v psychodiagnostické technice MMPI-2.

zjištěný sklon k agravaci problémů není způsoben skutečnými potížemi, nýbrž spíše snahou vyvolat pozornost, příp. péči okolí.

Zvýšená úzkost, odrážená vysokým skórem ve škále anxieta (A), u zkoumaných osob byla již popsána výše (prožívají relativně značnou nepohodu, bývají deprimované a – jak název říká – úzkostné).

Pro celý zkoumaný soubor – i pro oba podsoubory – je charakteristické slabé Ego, tedy nedostatečná kontrola chování realitou (na základě zpětné vazby), submisivita v interpersonálních vztazích (s výjimkou nenásilných, jejichž dominance se blíží průměru) a nízká sociální odpovědnost. Nespolehlivost, neschopnost akceptovat následky vlastního chování a nedůvěryhodnost, jsou obecně známé charakteristiky kriminální populace. Proto jejich výskyt u zkoumaných žen nepřekvapuje.

Míru akceptace rodových rolí naznačují škály maskulinní role (GM) a femininní role (GF). Zatímco relativně (nevýznamně) nízký skór ve škále GM je u této populace vcelku očekávatelný, může překvapovat též nízký skór ve škále GF, zejména u podsouboru násilných osob. To ukazuje o menší senzitivitě a určité míře akceptace antisociálního chování.

Výsledky v obou škálách diagnostikujících posttraumatickou stresovou poruchu jsou v souladu s již opakovaně popisovanou úzkostí, nepohodou, dysforií. Škála distresu v manželství naznačuje poruchové partnerské vztahy. Poněkud překvapivá – z hlediska teorie – je vyšší míra distresu zjišťovaná u nenásilných osob.

Osoby zkoumaného souboru jako celku nemají zvýšený skór ve škále agrese, nicméně lze pozorovat jistý rozdíl ve „prospěch“ podsouboru násilných žen. Vzrůst skóre přesahující hranici normy je patrný u stupnice psychoticismus, který zřejmě – spíše než skutečný psychoticismus – naznačuje vztahovačnost, nerealistická očekávání a obecně odtržení od reality. Stabilně vysoký skór ve škále negativní emocionalita/neuroticismus (NEGE) u obou podsouborů lze interpretovat jako dispozici prožívat obecně negativní pocity, sklon k pesimismu, nízkou výkonnost a tendenci k somatickým steskům. V této souvislosti je pravděpodobný abúzus alkoholu.

Zřetelně vysoký skór ve škálách „alkoholismu“ (MacAndrew); a „manifestní návykové chování“ (AAS) naznačuje, že oba podsoubory (a tedy i celý výzkumný soubor) sdělují manifestní návykové chování, tedy problémy s alkoholem, příp. drogami. Doprovodnými příznaky jsou ovšem impulsivita, neinhibovanost, sklon ke zlobným afektům, antisociální chování a problémy v mezilidských vztazích, zejména s blízkými osobami. Nikoli náhodou

zařadil Megargee³² tyto dvě stupnice do standardní diagnostické procedury doporučované pro korektivní zacházení s vězni: Škála „nadměrné kontroly hostility“ (O–H) byla vytvořena k diferenciaci kriminálních agresorů – pachatelů úmyslných usmrcení. Lehce podprůměrný skóre u žen zkoumaného souboru naznačuje, že by měly patřit spíše k nedostatečně se kontrolujícímu typu. To je ostatně v souladu s výsledky ostatních škál tohoto okruhu. Spojení nedostatečné kontroly hostility a zvýšené hostility naznačuje sklon k agresivním reakcím i na méně významné podněty. Agrese přitom nemusí vždy nabývat podoby přímého, fyzického násilí. Může mít formu např. verbální – hádavost, sklon ke konfliktům, hyperkritičnost vůči okolí, podrážděnost apod.

Ke zkoumání stylu osobnosti a jejích případných poruch byl využit Kuhlův a Kazénův dotazník PSSI. Tento instrument je koncipován jako sebeposuzovací inventář a slouží – jak již bylo řečeno – k postižení stylů osobnosti, které odrážejí v nepatologické formě poruchy osobnosti popsané v DSM-IV (resp. MKN-10). Ve vyhraněné podobě je pak příslušný styl osobnosti jedním z příznaků odpovídající poruchy.

Pokud jde o styl, příp. poruchu osobnosti, pak ve srovnání s – z tohoto hlediska – normální, tj. netrestanou populací, prezentují ženy výzkumného souboru častěji kritický motivační styl, příp. pasivně agresivní či negativistickou poruchu osobnosti. Jejich pasivní chování se spojuje s kritickým postojem vůči druhým. Nálada takových osob nabývá podoby resentimentu. Pasivně agresivní jedinci se cítí obecně nepochopeni, stále přetěžováni nadměrnými a nespravedlivými požadavky a svůj odpor vůči nim (a okolí) projevují nepřímo – záměrným zapomínáním, otálením, pasivní rezistencí. Negativismus má podobu přesvědčení, že druhým se daří lépe, schválnostmi apod.

Koncept zvýraznění nadměrné sebejistoty do disociality se ve světle (nejen) výsledků MMPI-2 jeví jako sporný. Vcelku nepřekvapuje zvýšená míra disociality u delikventních žen, nadměrné sebejistotě – jak již bylo řečeno – odporují poznatky shromážděné MMPI-2. Zvýšená nedůvěřivost (s možností přerůstání do paranoidní poruchy osobnosti) u zkoumaného souboru byla konstatována již v předchozí partii. Je nepochybné, že k vzrůstu nedůvěřivosti může přispět též situace trestního stíhání, kterou ženy výzkumného souboru v minulosti alespoň jednou prošly a také situace stálého dohledu a hrozby potíží typická pro inkarceraci.

³² Megargee, E. I. a kol.: Classifying Criminal Offenders with the MMPI-2. The Megargee System. Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 2001.

K zjištění schopnosti přizpůsobit se prostředí a na tomto základě úspěšně jednat, byl použit dotazník konstruktivního myšlení CTI³³. Tento inventář „měří“ tzv. experienciální inteligenci, tj. schopnost – složenou z řady dílčích vlastností osobnosti – adaptivního a úspěšného jednání. Pojem intelligence v této souvislosti není příliš vhodný, autor testu zřejmě při jeho volbě poněkud podlehl módnímu – a silně zavádějícímu – trendu označovat jím téměř každou osobnostní charakteristiku. Přehled škál napovídá, že jde o směsici rozmanitých vlastností, dílem z oblasti kognitivních procesů (různé druhy myšlení), dílem ze sfér jiných (sebeřízení, nepřecitlivělost, nedůvěřivost, tolerantnost apod.), které však nepochybně mohou ovlivňovat v konkrétních situacích rozhodovací procesy individua a přispívat tak k volbě vhodné (adaptivní) či nevhodné (maladaptivní) strategie jednání. Samotný test tak umožní nahlédnout do složitých adaptačních mechanismů osobnosti.

Obecně se soudí, že ženy hůře snášejí stres spojený s uvězněním. Reakce na uvěznění bývá jiná než u mužů. Pro většinu mužů to neznamena bezprostřední ohrožení vztahů k manželkám, družkám, dětem a rodičům. Ženy negativně prožívají zejm. absenci citových vztahů, odloučení od dětí, rodičů apod. Vyskytuje se více depresivních rozlad, více projevů citové a sociální deprivace. Rodinné vztahy žen se téměř vždy výrazně naruší a často dochází k úplnému rozpadu. Již bylo řečeno, v případě odsouzení nesou ženy výraznější společenské stigma, než je tomu u mužů (podle sociálních stereotypů by se ženy „neměly“ dopouštět trestné činnosti). I toto postoj určují, že ženy jsou nuceny čelit podstatně větším obtížím, tlakům než muži-jak ve vězení, tak po propuštění.

Prakticky všechny škály dotazníku CTI se u výzkumného souboru, a u obou podsouborů, pohybují v mezích průměru. Na jeho horní hranici jsou pouze dvě stupnice, a sice kategorické myšlení (CT) a nedůvěřivost (DOO), která jakožto subškála zřejmě nejvíce přispívá k jeho zvýšení. Zvýšení škály CT bývá interpretováno jako „sklon vnímat svět černobíle“ a přehlížet jemnější rozdíly. Určitý „strnulý“ způsob myšlení spolu se sklonem seskupovat události a lidi do širokých kategorií, disponuje osoby tohoto typu ke zjednodušeným řešením a k předsudkům. Těm, kteří nejsou jako oni, nedůvěřují a nesnášejí je. Kategoricky rozlišují lidi a události. Mohou mít také sklon k pocitům znechucení a hněvu, zvláště když jejich očekávání a stereotypy jsou narušovány. Z pozitivní stránky napomáhá kategorické myšlení rychlému a rozhodnému jednání. Škála CT je tvořena třemi dílčími subškálami, z nichž jsou u zkoumaného souboru mírně zvýšeny dvě, a sice: polarizované myšlení (PD) a nedůvěřivost (DOO). Polarizované myšlení označuje určitý způsob zpracování informací, totiž tendenci uvažovat v extrémech.

³³ Epstein, S. v překladu Balcara, K.: CTI. Dotazník konstruktivního myšlení. Praha, Testcentrum, 2004.

Sklon seskupovat lidi do širokých kategorií, zvláště když jde o rozdíl mezi vlastní skupinou a jinými skupinami, vede k tomu, že člověk pak má také sklon vnímat druhé skupiny jako zdroj ohrožení a tím i jako terč své agrese. Nedůvěřivost se vztahuje k obsahu myšlení. V subškále nedůvěřivosti skórovaly odsouzené ženy nejvýše. Položky této subškály zjišťují, nakolik lidé pokládají ostatní za nedůvěryhodné a vidí v nich potenciální ohrožení. Vyšší nedůvěřivost žen zkoumaného souboru je potvrzována i jinými použitými testy. Vysoké skóre „kategorického myšlení“ jsou interpretovány jako znak sklonu ke hněvu a nedůvěře, stejně jako polarizovaného myšlení.

Psychodynamické aspekty osobnosti byly mapovány Chromatickým asociačním experimentem (CAE)³⁴ a Testem kresby lidských postav (FDT Figure Drawing Test).³⁵ Technika CAE manželů Ščepichinových využívá volby barev ke zjišťování osobních preferencí, postojů k okolí a některým hodnotám a příp. vnitřních konfliktů ve vztahu k různým oblastem života. Nejvíce konfliktem zatížené jsou u zkoumaného souboru vazby na rodinu a nejbližší osoby, odrážené množstvím „neshod“ na podnětová slova *rodina, dítě, domov, dětství a láska*, dále na pocit životní spokojenosti představovaný podnětovým slovem *štěstí* a představy o *budoucnosti*. V této souvislosti je zajímavé, že minulost, zpravidla spjatá též s trestnou činností, pro kterou byly odsouzeny, se jeví (pro ně subjektivně) jako méně problematická. Srovnání počtu neshod u rodičovských figur naznačuje problematický vztah k *otci* (na vědomé úrovni hodnotili slovo lépe než při nevědomém hodnocení, kdy jej spíše odmítaly). Určitý rozpor mezi uvědomovaným a skutečným subjektivním významem lze nalézt u *vzdělání*. Nejednoznačný vztah prezentují osoby zkoumaného souboru též k *alkoholu* a *moci* (představované podnětovými slovy *ovládat a moc*). Na problematické vztahy s okolím upozorňují též podnětová slova *kamarádka a muž*. Slova *trápení, Já a útok*, příp. *krev* a *alkohol* byla hodnocena jako slova „negativní“, odmítaná, ale na nevědomé úrovni měla slova pro dotazované „pozitivnější“ význam.

Srovnání žen podsouborů pachatelek násilných a nenásilných trestných činů naznačilo, že ženy páchající závažnou násilnou trestnou činností jsou egocentričtější a spíše emocionálně

³⁴ Ščepichin, V. a kol.: Chromatický asociační experiment. Horkel, Trnávka 1995; Využívá spojení vnímání a prožívání barev a pojmů, kterým jedinec přisuzuje nějaký význam, důležitost nebo vzpomínku. Samotné využití barev jako prostředku psychologické diagnostiky nabízí analogii CAE se skupinou tzv. barvových testů, ale CAE zahrnuje navíc diagnostiku na základě hierarchizace dvanácti užitých barev jako dílčí kritérium posuzování osobnosti. Pro potřeby výzkumu jsme použili modifikovanou verzi CAE.

³⁵ H. J. Baltrusch.

chudší, jsou podřídivější a poněkud hůře se ovládají, než ženy, které páchají závažnou nenásilnou trestnou činností. Své trestné činy páchají spíše v mladším věku.

Provedené analýzy vyčerpaly jen část shromážděných dat. V některém z budoucích výzkumů bychom rádi navázali a např. se pokusili o ověřit využitelnost Megargeeho penitenciární typologie založené na MMPI-2 a následného penitenciárního zacházení. Také zjištění získaná faktorovými analýzami k vlastní klasifikaci žen – pachatelek závažné trestné činnosti rozpracovat směrem k možnostem diferencovaného zacházení s nimi.

Trestný čin loupeže v Praze

Doba řešení: 2004–2005

Odpovědný řešitel: Mgr. Jan Rozum

Řešitelé: Mgr. Lucie Háková, Mgr. Petr Kotulan, PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

Trestný čin loupeže (ustanovení § 234 TrZ) vždy patřil k nejzávažnějším deliktům vůbec. Společenská nebezpečnost tohoto typu kriminality je vysoká. Právě loupeže navíc v posledních letech patří ze závažných trestných činů v ČR k těm nejfrekventovanějším. I z tohoto důvodu se na tuto problematiku zaměřil jeden z výzkumů realizovaných v rámci Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Předmětem zmíněného výzkumu byl především trestný čin loupeže v Praze, neboť Praha se na celkovém počtu loupeží spáchaných v ČR podílí v posledních letech více než jednou třetinou. Cílem výzkumu byl popis a analýza aktuálního stavu trestného činu loupeže v Praze podle zvolených proměnných, a dále poznání a popis základních kriminologických faktorů.

Při výzkumu byly uplatněny tyto metody, techniky a procedury:

- a) studium a analýza odborných materiálů a pramenů (domácích i zahraničních) k dané problematice,
- b) analýza naší právní úpravy a jejího vývoje,
- c) analýza statistických údajů od policie, soudů a státních zastupitelství,
- d) analýza údajů ze soudních spisů z roku 2003.

V kriminologické literatuře v zásadě existuje shoda, že trestný čin loupeže je typickým příkladem tzv. pouliční či velkoměstské kriminality. Někteří autoři dokonce připomínají, že mnohdy se výraz „pouliční zločin“ stává pro loupež až jakýmsi hojně užívaným synonymem. Kriminální statistiky v tomto ohledu skutečně vypovídají vcelku přesvědčivě o tom, že k loupežím dochází mnohem častěji na veřejných prostranstvích ve městech a velkých průmyslových aglomeracích než v prostředí venkova. Vysvětlení je možno hledat především v nedostatečné úrovni společenské kontroly lidského jednání a chování. Je totiž známo, že intenzita této kontroly je nepřímo úměrná hustotě obyvatelstva v dané lokalitě. Poměrně

vysokou míru kriminality či deviantního chování tradičně vykazují především nepřehledné uliční prostory, výškové budovy od určitého počtu podlaží, nepřehledné vchody, výtahy, haly, schodiště a požární schodiště, podzemní garáže a chodby.

O loupežích se v poslední době v kriminologii často diskutuje i v souvislosti s tzv. strachem ze zločinu, který je dnes vedle klasických objektivních ukazatelů (tj. stavu, struktury a dynamiky kriminality) stále více chápán jako jedno ze základních měřítek bezpečnostní situace v daném státě. Z domácích i zahraničních výzkumů přitom v těchto souvislostech jednoznačně vyplývá, že obavy z viktimizace veřejnost pociťuje zejména ve vztahu k násilným trestným činům.

Celkový nárůst kriminality v České republice po roce 1989 se projevil i u trestného činu loupeže značným vzestupem. V prvních letech po revoluci se zvýšil počet loupeží v ČR oproti roku 1989 zhruba 5x (ČR – 1989 - 789, 1990 - 3 855). Trend ve vývoji trestného činu loupeže kopíroval obecné trendy kriminality a platil i pro Prahu (Praha - 1989 - 191, 1990 - 1 219). Nepříznivý vývoj se v 90. letech zastavil a stagnoval, ale v posledních letech došlo k dalšímu podstatnému nárůstu loupeží (počet zjištěných loupeží v ČR v roce 2004 (6 107) se oproti roku 2001 (4 372) zvýšil o 39,6 %).

Region hlavního města Prahy se na celkovém počtu zjištěných loupeží v letech 1995–2004 podílel jednou třetinou (33,4 %). V letech 1995–2004 se objasněnost u trestného činu loupeže v ČR pohybovala v rozmezí od 38,9 do 45,1 % - průměrná hodnota byla 42,5 %. Objasněnost u trestného činu loupeže v Praze byla nejnižší ze všech krajů v ČR a za posledních deset let se pohybuje v pásmu od 22,4 do 28,4 % - ve sledovaném období byla průměrná hodnota 24,6 %. Z deseti pražských obvodů jsou podle zjištěných loupeží v letech 1994–2003 na prvních dvou místech obvody Prahy 4 – 2 984 a Prahy 1 – 2 958. U Prahy 4 je to dozajista dáno tím, že se jedná o rozsáhlý obvod s největším počtem obyvatel. V případě Prahy 1, kde naopak žije stálých obyvatel jen zhruba 30 000, je zase nutno uvažovat o takřka ideálních podmínkách pro celou řadu kriminogenních situací (velký počet zahraničních turistů, velké množství zábavních podniků apod.). Objasněnost loupeží na Praze 1 je přitom naopak velmi nízká (např. v letech 1994–2003 Praha 1 byla s objasněností 25,9 % na 9. místě v Praze). Celková zjištěná škoda u TČ loupeže v Praze v letech 1994–2003 dosáhla výše 967 675,1 tis. Kč. Nejvyšší zjištěná škoda byla v roce 2002, a to 203 278,2 tis. Kč.

Z celkového počtu stíhaných osob v letech 1995–2004 (26 382) tvořili stíhaní za TČ loupeže v Praze 17,8 % (4 701). Z celkového počtu stíhaných osob za TČ loupeže v ČR tvořili recidivisté 35,8 %, v Praze byl jejich podíl 33,3 %. Cizinci byli zastoupeni mezi stíhanými za TČ loupeže v ČR v letech 1995–2004 11,7 %, v Praze tvořili cizí státní příslušníci jednu čtvrtinu ze všech stíhaných (25,1 %). Varovným signálem z posledních let je vzestup loupeží spáchaných dětmi a mladistvými pachateli. Vzhledem k závažnosti tohoto druhu trestné činnosti jsou tak do značné míry relativizovány příznivé statistické údaje svědčící o tom, že celková kriminalita této věkové skupiny v poslední době klesá. Podle věku stíhaných osob v letech 1995 - 2004 jsou v ČR za TČ loupež nejpočetnější skupinou stíhané osoby ve věku 20–23 let (19,6 %), v Praze jsou na prvním místě mezi stíhanými osoby ve věku 24–29 let (23,9 %).

Po roce 1990 byl zaznamenán jak nárůst absolutního počtu osob odsouzených za trestný čin loupeže, tak i vzestup podílu na celkovém množství odsouzených osob. Zatímco před rokem 1989 se počet odsouzených za loupež pohyboval kolem 500–600 osob (521 v roce 1989), po patnácti letech se jejich počet ztrojnásobil (1 695 v roce 2004). Podíl na celkovém množství odsouzených osob se pak u loupeží zvýšil z necelého jednoho procenta (0,7 % - 0,9 % v letech 1985–1989) na hodnotu přesahující 2 % (s výjimkou jediného roku 1994, kdy podíl dosáhl 1,9 %), v některých letech dokonce 3 % (1991 - 3,1 %; 1998 - 3,0 %). V průběhu posledních dvaceti let se změnil způsob trestání za trestný čin loupeže. V letech 1985 až 1991 se ukládal nepodmíněný trest za trestný čin loupeže ve více než 80 % (82,7 % v roce 1991 až 86,6 % v roce 1989). Od roku 1990 však dochází k postupnému snižování jejich podílu ve prospěch trestů podmíněných (vzhledem ke změně trestní sazby). Struktura nepodmíněných trestů se v průběhu let 1985–2004 příliš nezměnila. Průměrné hodnoty za roky 1985 až 2004 jsou následující: NEPO trest do 1 roku - 640 osob, tj. 4,6 %; přes 1 rok do 5 let – 10 928 osob, tj. 78,2 %; přes 5 let – 2 400 osob, tj. 17,2 %. Z hlediska pohlaví nepřekvapí, že mezi odsouzenými za trestný čin loupeže převažují v naprosté většině muži (v průměru za roky 1985 až 2004: 93,8 % mužů, 6,2 % žen). Z hlediska věku jsou v průměru za roky 1995 až 2004 nejpočetnější skupinou odsouzení za TČ loupeže ve věkové kategorii 20–24 let (26,3 %). Druhou nejpočetnější skupinou jsou odsouzení ve věkové kategorii 15–17 let (22,9 %).

Pro přesnější a detailnější pohled na problematiku loupeží jsme jako další krok zvolili analýzu speciálních statistických údajů, které nám poskytla policie k loupežím spáchaným na území hlavního města Praha, a to konkrétně v roce 2003. Velkou výhodou těchto údajů bylo, že zahrnovaly vzorek loupeží, k nimž v daném období a na zmíněném území došlo. Slabší

stránkou tohoto materiálu je však bohužel naopak to, že některé údaje, které policie takto sleduje, nejsou z kriminologického hlediska dostatečně diferencované (týká se to například místa činu, způsobu provedení loupeže, ale i oběti loupeže). Při výzkumu byly detailně analyzovány statistické údaje o vzorku 1 732 loupežích, z celkově 1785 zjištěných v roce 2003 v Praze. V 1 011 případech se stal obětí loupeže v Praze muž, v 600 případech žena a ve 121 případech se obětí loupeže stala skupina osob. Z celkového počtu 1932 obětí bylo způsobeno zranění 336 obětem, nikdo při loupeži nepřišel o život. Materiální újma byla způsobena 1405 obětem v celkové výši 69 050,2 tis. Kč, bez fyzické či materiální újmy se ocitlo v roce 2003 v Praze pouze 182 obětí. Ukázalo se, že trestný čin loupeže se v Praze kumuluje v nočních hodinách. To ostatně odpovídá i poznatků z jiných domácích i zahraničních výzkumů. V časovém intervalu od 22,01–02,00 hodin bylo zjištěno 547 (31,7 %), od 21,01–03,00 hodin se stalo 696 (40,1 %). Co se týče jednotlivých dnů v týdnu, nejvíce loupeží bylo spácháno v pátek (285) a v sobotu (283), nejméně loupeží naopak v pondělí (215) a v neděli (220). Rozdělení podle měsíců pak vypovídá o tom, že k nejvíce loupežím došlo v roce 2003 v Praze v listopadu (182) a v prosinci (181), k nejméně v červenci (117) a v červnu a lednu (oba 128). Porovnáme-li zimní a letní měsíce, v zimních (od října do března) bylo spácháno 936 loupeží (54 %), v letních (od dubna do září) pak 796 loupeží (46 %). Co se týče policii známých pachatelů, z celkového počtu 539 (504 mužů a 35 žen) jich bylo 390 pachatelů z Čech a 149 ze zahraničí. Mezi cizinci byli nejpočetněji zastoupeni Ukrajinci (72 pachatelů), Slováci (30) a Litevci (13). Pokud jde o zaměstnání, značná část pachatelů byla policií charakterizována jako osoby nezaměstnané (227 pachatelů). Z kriminálního hlediska bylo 47 pachatelů v roce 2003 již dříve policií vyšetřováno a 204 pachatelů bylo policií označeno jako recidivisté.

Z analýzy jednotlivých trestních věcí, kde došlo u čtyř vybraných obvodních soudů v Praze a u Městského soudu v Praze k pravomocnému odsouzení 65 osob za trestný čin loupeže podle § 234 TrZ, vyplývají následující hlavní závěry:

Obecně lze konstatovat, že všechny orgány činné v trestním řízení věnovaly náležitou pozornost řádnému objasnění a projednání této trestné činnosti. Bylo postupováno v souladu s příslušnými hmotněprávními a procesními ustanoveními trestního práva a zjištěná pochybení nebo rozdílné právní názory na konkrétní problematiku lze označit za vcelku ojedinělé. Použitá právní kvalifikace odpovídá výsledkům provedeného dokazování i popisu skutků ve výrokových částech soudních rozhodnutí; byla respektována zásada, že skutek má být posouzen podle všech v úvahu přicházejících ustanovení hmotného práva. Těžší následek byl vždy

vyjádřen v kvalifikované skutkové podstatě trestného činu loupeže, při splnění materiální podmínky uvedené v ustanovení § 88 odst. 1 TrZ.

Při rozhodování o trestech byly v převážné většině případů již soudy prvního stupně respektovány obecné zásady pro stanovení některého z druhu trestů uvedených v ustanovení § 27 TrZ a pro stanovení jeho konkrétní výměry (§ 31 TrZ). Při ukládání trestů bylo postupováno i v souladu s ustanovením § 39 odst. 2 TrZ, které vyjadřuje subsidiární povahu nepodmíněného trestu odnětí svobody; mezi jednotlivými obvody byly zjištěny rozdíly v poměru nepodmíněných trestů odnětí svobody a trestů alternativních, které vyplývají spíše z důsledné individualizace hodnocení všech rozhodných skutečností než z benevolentnějšího přístupu některých soudců k pachatelům.

Nepodmíněné tresty odnětí svobody byly uloženy dvěma třetinám odsouzených; při jejich ukládání nebylo využíváno celého rozpětí trestních sazeb, když nejvíce jich bylo uloženo při dolní hranici a v dolní polovině zákonné trestní sazby uvedené v jednotlivých odstavcích § 234 TrZ. Pro výkon nepodmíněných trestů odnětí svobody byla polovina odsouzených zařazena do věznice s ostrahou a pouze u jednoho odsouzeného bylo aplikováno ustanovení § 39a odst. 3 TrZ a pro výkon trestu byl zařazen do věznice s mírnějším režimem.

Za trestný čin loupeže kvalifikované v základní skutkové podstatě (§ 234 odst. 1 TrZ) byl třetině odsouzených uložen trest odnětí svobody podmíněně odložený. Bylo využíváno i podmíněného trestu odnětí svobody s dohledem, který byl ukládán v jeho maximální zákonem přípustné výměře a zkušební doba zde byla stanovena na delší dobu než u podmíněných trestů bez dohledu (zpravidla vyšší nebezpečnost činu pro společnost). Ve výrocích soudů o stanovení dohledu i v odůvodněných rozsudcích byly zjištěny určité nedostatky, zejména v určení konkrétních povinností, kterým je povinen se odsouzený podrobit, stanovení jejich rozsahu a v odůvodnění i chybějící poučení o následcích při neplnění nebo porušování povinností dohledu. Pouze jednomu odsouzenému byla podle § 59 odst. 2 TrZ uložena povinnost podrobit se léčení (ještě nepřesná formulace). Odsouzeným byly, při respektování vzájemných vztahů mezi jednotlivými druhy trestů a za splnění zákonných podmínek, ukládány i další tresty směřující k posílení ochrany společnosti, a to trest vyhoštění cizím státním příslušníkům, trest zákazu pobytu na území hl.m. Prahy a trest propadnutí věci; nebylo zaznamenáno uložení peněžitého trestu (nesolventnost většiny odsouzených – nedobytnost trestu). Právně významnými skutečnostmi pro stanovení druhu a výměry ukládaného trestu, kterými jsou

polehčující (nejčastěji hodnocen řádný život) a přitěžující okolnosti (nejvíce recidiva), se soudy v odůvodněných rozsudcích zabývaly; ne vždy je však důsledně všechny vyhodnotily ze všech rozhodných hledisek a ve všech vzájemných souvislostech.

O škodě způsobené trestnou činností bylo rozhodováno v adhezním řízení a při splnění zákonných předpokladů bylo rozhodnuto o její náhradě; rozhodnutí o uložení ochranného opatření (§ 71 TrZ) nebylo v rozsudcích zaznamenáno a nebyly ze spisů zjištěny ani podmínky pro takového rozhodnutí (např. doporučení znalců psychiatrů na uložení ochranného léčení).

Vazebně bylo stíháno 71 % odsouzených a pokud důvody vazby pominuly, odsouzení byli v průběhu řízení propuštěni na svobodu; o žádostech na propuštění z vazby a o stížnostech proti zamítavým rozhodnutím bylo včas a řádně rozhodováno.

Dokazování v průběhu hlavního líčení probíhalo tak, aby byl řádně zjištěn skutkový stav věci; polovina návrhů stran na doplnění dokazování v hlavním líčení byla soudem provedena; polovina odsouzených při výsledku spáchání trestné činnosti popřela, svědci v odůvodněných případech využili možnosti utajit svoji totožnost a podobu (§ 55 odst. 2 TrŘ). Znalecké posudky byly vždy u hlavního líčení přečteny za splnění podmínek uvedených v ustanovení § 211 odst. 5 TrŘ. V přípravném řízení byly vyžadovány z oboru ekonomiky cen často nadbytečně i tam, kde by postačovalo odborné vyjádření (zanedbatelná hodnota věci); odborná vyjádření opatřená v průběhu přípravného řízení byla u hlavního líčení provedena jako důkazy listinné (§ 213 odst. 1 TrŘ).

Více než polovina odsouzených využila svého práva podat odvolání a pouze ve dvou případech byly odstraňovány vady podaných odvolání (z toho v jednom případě zbytečně, když odvolání bylo podáno opožděně). Státní zástupci podávali bezvadná a většinou důvodná odvolání do výroků o vině i trestu; byly však zjištěny i případy, kdy odvolací soud konstatoval, že zjištěná pochybení soudů prvního stupně nemohl napravit, protože státní zástupce odvolání v neprospěch obžalovaného nepodal (zákaz reformationis in peius). Po novele trestního řádu, provedené zák. č. 265/2001 Sb., byla pouze jedna věc vrácena soudu prvního stupně k novému projednání a rozhodnutí. Jinak rozhodl odvolací soud (po nebo bez doplnění dokazování) podle § 256 TrŘ o zamítnutí odvolání nebo rozhodl ve věci sám, tak, že u 17 odsouzených změnil pouze výrok o trestu nebo změnil výrok o vině, a v důsledku toho i výrok o trestu. K vrácení věci státnímu zástupci k došetření z odvolacího řízení podle § 260 TrŘ po novele trestního řádu

nedošlo ani v jednom případě. Odvolací soudy tedy důsledně respektovaly změny zavedené novelou trestního řádu, když při rozhodovací činnosti postupovaly podle posíleného apelačního principu a při přezkoumávání rozhodnutí plně uplatňovaly tzv. omezený revizní princip.

Mezi spácháním loupeže a zahájením trestního stíhání nedocházelo k prodlevám, když u více než poloviny věcí bylo trestní stíhání zahájeno v den spáchání trestného činu, a tím byly vytvořeny dobré podmínky pro další postup orgánů činných v trestním řízení. Větší časové období z celkové délky trestního stíhání zabralo řízení před soudy, tedy úsek od podání obžaloby do právní moci rozhodnutí, přičemž jak v délce přípravného řízení, tak i v délce soudního řízení byly zjištěny poměrně značné rozdíly mezi jednotlivými obvody. Délku soudního řízení u trestného činu loupeže ve vzorku případů můžeme jednoznačně označit za velmi dobrou, pod celostátním průměrem i průměrem v hl. m. Praze. Nové principy uplatňované v odvolacím řízení k tomuto výsledku nesporně přispěly.

Z trestních spisů, které jsme měli k dispozici, bylo možno získat informace o celkem 58 loupežných útocích. Z hlediska počtu pachatelů, kteří se na analyzovaných loupežných útocích podíleli, je možno konstatovat, že ve 32 případech měl loupež na svědomí jeden pachatel, v 18 případech dva pachatelé, v 6 případech tři pachatelé a v jednom případě pachatelé čtyři.

Co se týče konkrétního prostředí, kde ke zkoumaným loupežím docházelo, jednoznačně převažují místa, která je možno obecně charakterizovat jako veřejná prostranství. Na nich se odehrálo celkem 37 analyzovaných útoků, tedy zhruba dvě třetiny z celkového počtu. Ve 27 případech se přitom jednalo o prostředí ulice, v 5 případech o park, ve 2 případech o zastávku městské hromadné dopravy a jedním případem byl dále zastoupen i vestibul metra, venkovní prostory benzinové čerpací stanice a dosti překvapivě také hřbitov. Druhým nejčastějším místem, kde k loupežím docházelo, byly v našem vzorku prostory obchodů či provozoven služeb. Ty si pachatelé pro svůj čin zvolili celkem v 10 případech.

Obvyklé představy veřejnosti zpravidla spojují nebezpečí loupežného přepadení na ulici s pozdně večerními či nočními hodinami. Náš vzorek však ukazuje, že z uvedeného počtu případů spáchaných na veřejném prostranství se jich v pomyslné kritické době mezi 22:00 až 4:30 odehrálo pouze 14 (tedy něco málo přes jednu třetinu). Situace, kdy oběť (případně oběti) byla na místě činu osamocena a nemohla doufat v pomoc kolemjdoucích svědků, využili pachatelé celkem ve 27 případech (tedy zhruba v jedné polovině ze všech). Vzhledem k tomu,

že zjevná přítomnost jiných lidí byla zaznamenána v trestních spisech u dalších 19 případů, není však ani výše zohledněný faktor pro potenciální oběti spolehlivou zárukou, že na místech, kde se vyskytují další lidé, k loupeži nedojde.

Je známo, že v posledních letech byla v Praze realizována celá řada opatření na poli situační prevence, zejména pak kamerových systémů. Zaměřili jsme se proto i na skutečnost, zda u některého ze zkoumaných loupežných útoků objevíme ve spisech zmínku o tom, že tento systém (ať již se jednalo o městský kamerový systém či například o soukromé bezpečnostní kamery v obchodech) posloužil při dopadení či při pozdější identifikaci pachatele, případně jako důkazní materiál. Z dostupných údajů vyšlo najevo, že celkem u 8 loupežných útoků byl záznam bezpečnostní kamery skutečně prověřován, z toho ve 3 případech se jednalo o záběry kamer umístěných v obchodě či v herně, ve zbylých 5 případech pak o záběry z kamer umístěných na veřejných prostranstvích. Co se první skupiny týče, ve dvou případech byl záznam posléze použit i jako důkazní materiál, naopak v jednom bylo shledáno, že kamera nezabírala přímo ty prostory, v nichž k činu došlo. Ve druhé skupině uvedených případů (tj. kamery na veřejně dostupných místech) pak byly záběry jako důkazní materiál použity pouze v jediném případě, zatímco ve zbylých čtyřech bylo bohužel konstatováno, že navzdory přítomnosti kamer na místě činu se kritický okamžik zachytit nepodařilo (například z toho důvodu, že kamera byla v klíčový okamžik otočena jiným směrem).

Z celkového počtu 58 loupežných útoků, o nichž jsme mohli z dostupných trestních spisů čerpat informace, byly nejvíce zastoupeny ty, které je možno na základě výše popsané typologie Smithe charakterizovat jako rychlý a ze strany poškozeného nečekaný útok pachatele. Takový popis bylo možno použít celkem pro 20 případů (tedy zhruba pro jednu třetinu všech). Druhým nejčastějším typem, s nímž jsme se mohli setkat, byly loupeže, při nichž se pachatel či pachatelé pokusili získat tržbu nebo zboží z obchodu, provozovny služeb, baru nebo herny. O takový případ se jednalo celkem u 12 posuzovaných loupežných útoků. Pro dalších deset loupežných útoků platilo, že pachatel či pachatelé s poškozeným nejprve navázali kontakt, většinou pod falešnou záminkou či zavádějícím slibem, a teprve potom došlo k samotnému útoku. Čtvrtým nejrozšířenějším typem, který zde můžeme uvést a který rovněž vychází ze vzpomínaného Smithova pojetí, je typ nazývaný tímto autorem „konfrontace“. V našem šetření měl zastoupení v celkem 7 případech.

Z celkového počtu 58 zkoumaných loupežných útoků šlo o výhrůžku použití násilí v 9 případech, zatímco ve zbývajících 49 k určité formě násilného fyzického kontaktu s poškozeným došlo (tedy cca v 84 % případů). U drtivé většiny těchto případů se však nejednalo o násilí, které by mělo za následek vážnější poranění oběti. Detailnější pohled přitom ukazuje, že nejčastější konkrétní formou násilného chování byly v tomto směru fyzické útoky sloužící k přímému zmocnění se kořisti (tedy například vytržení mobilního telefonu z ruky či stržení kabelky z ramene). Celkem u 27 útoků byla pachatelem použita zbraň, tedy zhruba v jedné polovině případů. Nejčastěji šlo přitom o nůž (12 případů) a o střelnou zbraň (9 případů) případně o jejich kombinaci. Dvakrát pachatel oběti prokazatelně pohrozil pouze nefunkční maketou pistole. Zbylé předměty, užívané pachatelem jako zbraň k zastrašení oběti či k přímému útoku na ni, představovaly nůžky, sprej, injekční stříkačka, francouzská hůl a baseballová pálka.

Pozornost jsme věnovali také údajům o reakci poškozených na útok. Ta se pochopitelně odvíjela především od typu přepadení, nicméně v obecné rovině je možno prohlásit, že případy, kde by se oběť nepokusila útoku alespoň nějakým způsobem zabránit, byly v našem vzorku zastoupeny méně. Zajímavým zjištěním tu dozajista je, že mezi poškozenými, kteří se pachatelům odvážně postavili na odpor, dominují ženy. Mezi 17 případy, kdy se oběť aktivně bránila, byla totiž poškozeným žena v 11 případech. Podobně mezi čtyřmi poškozenými, kteří po činu sami aktivně pronásledovali pachatele, se o ženu jednalo ve třech případech. Bylo by ovšem patrně zavádějící usuzovat z těchto údajů na to, že ženy jsou obecně v kritický okamžik přepadení schopny projevit více osobní statečnosti než muži. Je totiž třeba mít na paměti, že útoky vedené proti mužům mají jiný charakter, než útoky vedené proti ženám, a pachatel se při nich chová právě tak, aby případný odpor již předem vyloučil.

Obecně lze uvést, že ve více než polovině námi zkoumaných případů vznikla škoda menší než 5 000 Kč, což vcelku odpovídá v kriminologii tradovaným poznatkům o spíše nevelkých materiálních škodách u tohoto druhu trestné činnosti. Je ovšem nutno dodat, že takové konstatování platí spíše pro typické „pouliční“ loupeže. Pokud jde o celkovou výši škody u těchto loupeží, tak, jak byla vyčíslena orgány činnými v trestním řízení, je možno konstatovat, že nejčastěji se pohybovala v rozpětí od 1 000 do 5 000 Kč. Stalo se tak hned u 22 loupežných útoků z celkových 58, zahrnutých do našeho šetření. V dalších 11 případech se celková škoda pohybovala v rozmezí od 5 000 do 10 000 a třetí nejvíce zastoupenou kategorií byla celková materiální škoda nižší než 1 000 Kč, což platilo pro 8 případů. Ve 4 případech pak byla v rozmezí 10 000–20 000 Kč a v jednom 20 000–100 000 Kč. Celkově vyšší škody byly obecně

spojeny s loupežemi páchanými v obchodech, zábavních podnicích či v bytech obětí. V 5 případech byly takto v rozmezí 100 000–500 000 Kč a ve 3 dokonce vyšší než 500 000 Kč (vůbec nejvyšší škoda v našem vzorku byla vyčíslena na zhruba 5 651 000 Kč).

Z konkrétních předmětů, které kořist v jednotlivých případech představovaly, se vůbec nejčastěji pachatel zmocnil finanční hotovosti – ta byla součástí (případně výhradním objektem) kořisti celkem u 30 zkoumaných loupežných útoků. Mobilní telefon, který se v posledních letech stal běžnou a dostupnou osobní věcí, se stal druhou nejčastější kořistí. Jako kořist se takto objevil ve 26 případech, což je bezmála polovina z celkového počtu analyzovaných loupežných útoků.

Ve shodě s poznatky z obdobných domácích i zahraničních kriminologických výzkumů je možno konstatovat, že mezi 65 pravomocně odsouzenými za trestný čin loupeže jednoznačně převažovali muži, neboť z uvedeného počtu byly mezi odsouzenými pachateli pouze 4 ženy. Více jak polovina pachatelů (57 %) z našeho vzorku byla ve věku mezi 20 až 30 lety, a obecně do 30 let věku pak bylo celých 72 % pachatelů. Z hlediska státní příslušnosti pachatelů se ukázalo, že zdaleka nejvíce jich bylo občany České republiky – celkem 43 (tedy zhruba 66 %). Druhé nejvyšší zastoupení měli v našem vzorku občané Ukrajiny (12 pachatelů), následování s již poměrně značným odstupem občany Slovenské republiky (4 pachatelé) a občany Běloruska (2 pachatelé). Z kriminologického hlediska nás přirozeně zajímala i případná příslušnost pachatelů k národnostním či etnickým menšinám žijícím na území naší republiky. Podle dostupných informací, které bylo možno ze spisů vytěžit (například výpovědi poškozených či svědků, ale i výpovědi spolupachatelů), je možno konstatovat, že v případě 17 osob se jednalo o příslušníky romské komunity (šlo tedy zhruba o čtvrtinu všech zkoumaných pachatelů).

Loupeží se podle zjištění většiny kriminologických výzkumů dopouštějí spíše pachatelé s nižším vzděláním, což se plně potvrdilo i v našem vzorku. Ukázalo se totiž nejen to, že mezi pachateli nebyl žádný se vzděláním vyšším než středoškolským, ale především fakt, že oproti 7 pachatelům, kteří dosáhli středoškolského vzdělání s maturitou (respektive v jednom případě se jednalo o maturitu na středním odborném učilišti a 4 pachatelé maturovali mimo ČR), jich hned 24 mělo pouze základní vzdělání a 3 dokonce základní vzdělání neukončené. Více jak polovina pachatelů byla v době spáchání činu nezaměstnaná (37 pachatelů, tedy zhruba 57 %), přičemž ale pouze 3 pachatelé byli podle svého vlastního vyjádření evidováni na Úřadu práce.

Dalších 9 pachatelů - cizinců (tedy přibližně 14 %) uvádělo, že vykonává nejružnější příležitostné práce či práce formou brigád, většinou na stavbách. Celkem 23 pachatelů z našeho vzorku (tedy přibližně 35 %) se charakterizovalo jako osoba, která nemá žádný stálý a pravidelný měsíční příjem. Mezi pachateli, kteří určitou pravidelnou finanční částku uvedli, šlo v 9 případech o měsíční příjem do 5 000 Kč, v 7 případech od 5 000 do 10 000 Kč, v 8 případech od 10 000 do 15 000 Kč a v 9 případech nad 15 000 Kč. Co se týče rodinného stavu, mezi mužskými pachateli jednoznačně převažovali pachatelé svobodní (celkem 40, tedy přibližně 65 % ze všech mužských pachatelů), a to oproti 15 pachatelům ženatým a 5 pachatelům rozvedeným.

Odborné psychiatrické znalecké posudky k posouzení duševního stavu byly vypracovány celkem u 31 pachatele z našeho vzorku, tedy zhruba u jedné poloviny ze všech. Ani v jednom případě nebyly znalcem u pachatele zjištěny a popsány příznaky duševní choroby. Osobnost pachatele byla v posudcích nejčastěji charakterizována jako poruchově strukturovaná, s převažujícími rysy nestálosti, nezdrženlivosti a dissociality, emočně labilní, se zjevným psychopatickým vývojem. S diagnózou tohoto typu jsme se mohli setkat celkem u 18 pachatelů, tedy u více než poloviny z těch, na něž byl znalecký posudek vypracován. U většiny pachatelů byly dále konstatovány spíše průměrné rozumové schopnosti, v jednom případě byla dokonce popsána lehká mentální retardace. Přizvaní znalci rovněž v devíti případech konstatovali škodlivé zneužívání návykových látek (avšak bez vzniklé závislosti v pravém slova smyslu), u dvou pachatelů pak užívání návykových látek s již rozvinutou závislostí. Co se alkoholu týče, i zde bylo shodně u devíti pachatelů popsáno jeho škodlivé užívání, závislost na něm pak byla konstatována v jednom případě. U jednoho pachatele bylo diagnostikováno patologické hráčství. Z hlediska samotného deliktu shledal znalec celkem u šesti pachatelů, že byli v době činu pod vlivem drog, přičemž ovšem jejich rozpoznávací schopnosti byly zachovalé a schopnosti ovládací jen mírně, forenzně nevýznamně snížené. Častěji konali pachatelé pod vlivem alkoholu. Celkem v 7 případech znalec v posudku konstatoval, že díky jeho působení měl pachatel ovládací schopnosti významnou měrou snížené a schopnosti rozpoznávací snížené mírně. V dalších sedmi případech byly ovládací schopnosti snížené pouze nevýznamně a ve dvou případech byla opilost pachatelů znalcem popsána pouze jako lehká podnapilost.

Ve sledovaných případech bylo zjištěno celkem 69 obětí (z tohoto počtu 7 obětí vystupovalo v trestním řízení jako utajený svědek, proto se nám u nich nepodařilo zjistit

všechny sledované údaje). Celkem 52 osob (75,3 %) se stalo obětí samostatně, šestkrát se obětí stala skupina osob. V případech samostatných obětí se přitom ve 30 případech jednalo o muže (43,5 %) a ve 22 případech o ženy (31,8 %). Více jak polovina obětí byla ve věku do 30 let (56,4 %), přičemž ale vůbec nejvíce obětí spadá do kategorie mezi 20 a 30 lety (23 obětí, tedy 37 %). Co se státní příslušnosti týče, mezi oběťmi bylo 50 státních příslušníků České republiky a 9 cizích státních příslušníků (dvakrát se jednalo o Ukrajinu, Slovensko a Rusko, jednou pak o USA, Irsko a Velkou Británii).

Celkem u 21 osob (tj. u 30,4 %) bylo možno konstatovat, že se staly obětí loupeže v přímém vztahu k výkonu svého povolání. Šlo přitom zejména o prodavače v obchodě (10 případů), pracovníky různých provozoven služeb (5 případů, a to řidič rozvázející pizzu, kadeřnice a pracovníci sběren sazky), obsluhu či jiné zaměstnance v barech, restauracích a kasinech (5 případů) a finanční účetní (jeden případ, kdy byla oběť vytipována v bance při výběru větší hotovosti). Velmi významným z hlediska kriminogeneze může být fakt, zda je oběť v době spáchání loupeže pod vlivem alkoholu či drog. Pokud jde o alkohol, ze soudních spisů bylo možno vysledovat jeho vliv celkem u 13 osob (většina obětí uváděla mírnou podnapilost), vliv drog pak u jedné osoby.

Výzkum trestného činu loupeže prokázal, že se zatím nepodařilo loupeže v Praze dostat pod určitou míru kontroly. Mnohé závěry, k nimž jsme dospěli, se blíží poznatkům z obdobných výzkumů zahraničních. Týká se to například údajů o určitém prostředí, kde k loupežím nejčastěji dochází, typické denní době jejich páchání, či určitých základních charakteristik pachatelů a obětí. Další výzkumné úsilí kriminologie v České republice by se nicméně kromě dalšího rozvíjení empirických poznatků tohoto druhu mělo co nejdříve upřít i na zkoumání účinnosti jednotlivých preventivních opatření, která jsou v souvislosti s bojem proti násilné kriminalitě, a loupežím obzvláště v současné době v České republice přijímány. Platí to například o městských kamerových systémech. Do nich jsou v Praze i v jiných městech České republiky v posledních letech investovány značné finanční prostředky, přičemž argumentováno bývá ze strany představitelů odpovědných úřadů právě tím, že se jedná o opatření, která mimo jiné účinně omezují pouliční majetkovou i násilnou kriminalitu. Pro českou kriminologii, která se i v tomto případě má možnost inspirovat zkušenostmi kolegů ze zahraničí, se rozhodně jedná o nemalou výzvu přispět vlastním výzkumným úsilím k poznání, nakolik jsou tato optimistická očekávání reálná.

Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných

Doba řešení: 2005–2007

Odpovědný řešitel: Mgr. Jan Rozum

Řešitelé: Mgr. Petr Kotulan, PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

Výzkum účinnosti dohledu u podmíněně propuštěných osob byl řešen v souladu se Střednědobým plánem výzkumných úkolů Institutu pro kriminologii a sociální prevenci na období let 2004–2007. Odpovědným řešitelem byl Mgr. Jan Rozum, spolu s ním se na úkolu podíleli také Mgr. Petr Kotulan a Mgr. Jan Tomášek. V roce 2005 byl zpracován projekt, samotný výzkum byl realizován v letech 2006–2007.

Institut dohledu u podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody (§ 63 odst. 1 tr. z.) byl do našeho trestního zákonodárství zaveden novelou trestního zákona č. 265/2001 Sb., účinnou od 1.1.2002. Pro odsouzeného představuje toto opatření v zásadě příležitost, aby za asistence probačního úředníka osvědčil svoji schopnost a vůli stát se řádným a platným členem společnosti. Na zajišťování úkolů v jednotlivých fázích podmíněného propuštění se podílejí různé subjekty, a to zejména Vězeňská služba, soudy, Probační a mediační služba ČR, sociální kurátoři a organizace poskytující sociální služby. Cílem předkládané výzkumné studie bylo zjistit, nakolik je realizace uvedeného institutu v praxi úspěšná, a to zejména z hlediska recidivy a resocializace propuštěných osob. Tyto poznatky by měly napomoci postupnému zdokonalování činnosti zúčastněných subjektů i jejich vzájemné spolupráce.

Zkoumání skutečné účinnosti jednotlivých trestněprávních opatření je jedním z nejdůležitějších úkolů současného kriminologického výzkumu. Problematika osob, propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, patří v tomto směru k nejsledovanějším, neboť jejich počet ve většině zemí postupně narůstá. Jak přitom naznačují dostupné zahraniční studie, značná část z nich se krátce po propuštění opět dostává do konfliktu se zákony. Zaměřením se na studium rizikových faktorů, případně faktorů, které prokazatelně napomáhají úspěšné reintegraci propuštěných osob do společnosti (včetně působení probační služby, soudů a dalších subjektů), může kriminologický výzkum výrazně napomoci tomu, aby se v praxi dařilo jejich recidivě předcházet. Platí to navzdory skutečnosti, že výzkumy uvedeného typu čelí nemalému množství metodologických problémů. Ve srovnání s jinými zeměmi je však takto orientovaných studií v České republice dosud zjevný nedostatek. Předkládaná práce je i proto

jedním z pokusů, jak situaci v dané oblasti změnit, a to konkrétně v souvislosti s institutem dohledu u podmíněného propuštění.

Empirická část využila několik výzkumných metod a technik. Autoři analyzovali dostupné statistické údaje Ministerstva spravedlnosti a Vězeňské služby ČR. Obdobně podrobili důkladné analýze data z Rejstříku trestů, týkající se osob, u nichž bylo soudem rozhodnuto o podmíněném propuštění s dohledem a byly v evidenci Probační a mediační služby v roce 2003. Nedílnou součástí výzkumu bylo dále i expertní dotazníkové šetření, jehož se zúčastnili úředníci probační a mediační služby a sociální pracovníci - koordinátoři sociální péče o osoby tzv. společensky nepřizpůsobené. Praktickou stránku realizace dohledu u podmíněně propuštěných pak napomohla posoudit podrobná analýza vzorku soudních spisů o osobách, které byly z výkonu trestu odnětí svobody propuštěny v období od 1. 1. do 30. 6. 2002. Tato část šetření přímo navazovala na starší studii Institutu pro kriminologii a sociální prevenci z roku 2004 (Institut dohledu u podmíněného propuštění).

Statistiky Ministerstva spravedlnosti dokládají, že v letech 2002–2006 bylo v České republice podmíněně propuštěno 18 699 osob. Dohled byl stanoven u 3 209 z nich (každý rok průměrně u 17,2 %). Nejvíce odsouzených, u nichž soud toto opatření ve zmíněném období využil, vykonávalo trest odnětí svobody ve věznici s dozorem (2 045 osob). Za zmínku nepochybně stojí, že poměr mezi kladným a záporným vyřízením žádosti o podmíněné propuštění je dlouhodobě konstantní a pohybuje se v poměru 60 % ku 40 % ve prospěch vyřízení kladného.

Zajímavé poznatky nabídla analýza údajů z Rejstříku trestů, umožňujících bližší zkoumání registrované kriminální recidivy (její četnosti, charakteru a vývoje), a tím i posouzení účinnosti aplikovaných trestů a opatření. Výzkumný vzorek čítal 672 podmíněně propuštěných odsouzených (z toho 629 mužů), u kterých byl soudem stanoven dohled a kteří se dostali do evidence PMS v roce 2003. Pro 555 osob z uvedeného počtu se jednalo o první podmíněné propuštění z trestu odnětí svobody. Průměrný věk při propuštění činil 32,1 let (modus 25 let). Nejmladšímu propuštěnému z našeho vzorku bylo 16 let, nejstaršímu 62 let. Nejvíce zastoupena byla věková kategorie 22–29 let (37,4 %) a 30–39 let (37,1 %). Co se týče věku první odsouzené trestné činnosti, činil 21,3 roku (modus 18 let). Celkem 61,7 % odsouzených mělo první záznam v Rejstříku již ve věku 15–20 let.

Jedním ze sledovaných údajů byla doba od prvního odsouzení k aktuálnímu podmíněnému propuštění (jednalo se vlastně o dobu registrované kriminální kariéry propuštěného k datu podmíněného propuštění). Průměrně se jednalo o 10,8 roku, nejdelší interval činil 40 let. Obecně nejpočetnější byla skupina, u nichž byla trestná činnost dlouhodobou záležitostí

(u 41,8 % odsouzených byla doba od prvního odsouzení k době podmíněného propuštění více než 10 let). Podle počtu předchozích odsouzení ve vzorku dominovali jedinci, kteří již měli v Rejstříku trestů zaznamenáno 4 až 6 předchozích pravomocných odsouzení (40,1 % osob z celého souboru). Více než pětina odsouzených měla již 7 a více záznamů. Pouze desetina byla naopak trestána poprvé. Pokud jde o charakter recidivy, u více než poloviny podmíněně propuštěných (52,5 %) se jednalo o recidivu speciální (opakování trestných činů stejné skutkové podstaty), u 29,6 % o recidivu obecnou (opakování trestné činnosti jako takové) a u 17,9 % o stejnorodou (opakování stejného druhu trestných činů). Zdaleka nejvíce osob bylo soudy podmíněně propuštěno z výkonu trestu odnětí svobody za odsouzenou trestnou činnost proti majetku podle hlavy deváté trestního zákona (bezmála polovina celkového vzorku), pětina pak za spáchání trestného činu podle hlavy osmé (nejvíce za trestný čin loupeže). Podle výše uloženého trestu, který odsouzený vykonával před podmíněným propuštěním, převažovaly tresty do tří let (65,3 %). Tresty do jednoho roku tvořily více než čtvrtinu.

Průměrná délka zkušební doby činila necelé 4 roky. Roční zkušební doba byla soudem stanovena pouze 11 osobám (2,1 %), naproti tomu nejdelší možnou délku soudy stanovily v 50 případech (7,4 %). Nejčastější byla tříletá zkušební doba (25,6 % odsouzených). Ukázalo se, že existuje zřejmá a statisticky signifikantní souvislost s délkou předchozího trestu. Čím déle je trest vykonáván, tím delší zkušební dobu soud stanoví. Zajímavým se jeví též vztah k věku podmíněně propuštěného, kdy soudy ukládají mladším osobám spíše kratší zkušební dobu, starším pak naopak zkušební dobu delší.

U celkem 14,6 % osob z daného vzorku již bylo v Rejstříku trestů vyznačeno osvědčení, u 15 % jsme naopak zaznamenali nařízení výkonu zbytku trestu odnětí svobody. Zaměříme-li se na osoby s kratší zkušební dobou, kde již měl soud v době realizace našeho výzkumu o ukončení rozhodnout (zkušební doba 1 až 3 roky – celkem 132 osob), mělo osvědčení v Rejstříku vyznačeno 64 z nich (48,5 %), naopak u 24 osob z této skupiny byl nařízen výkon zbytku trestu (18,2 %).

Za velmi alarmující je nutno považovat zjištění, že u 268 podmíněně propuštěných z našeho vzorku (39,9 %) jsme během zkušební doby zaznamenali v Rejstříku trestů další odsouzení (nejčastěji jedno). Našlo se dokonce 18 osob, které byly ve zkušební době podmíněného propuštění s dohledem odsouzeny více než třikrát. Statistická analýza naznačila zjevnou souvislost s věkem podmíněně propuštěného, a to v tom smyslu, že čím starší byl, tím méně pravděpodobné jeho další odsouzení ve zkušební době bylo. Rozhodně nelze přehlížet, že mezi nejmladšími podmíněně propuštěnými byla ve zkušební době znovu odsouzena polovina (mezi nejstaršími naopak jen každý zhruba desátý). Rejstřík trestů umožňoval zabývat se rovněž

případnými dalšími odsouzeními po skončení samotné zkušební doby (týkalo se celkem 266 osob). Recidiva byla zaznamenána u 15 % z dané skupiny jedinců, přičemž u poloviny z nich došlo k dalšímu odsouzení do šesti měsíců po skončení zkušební doby.

Významnou součástí výzkumu bylo expertní dotazníkové šetření, realizované na vzorku probačních úředníků a sociálních kurátorů - koordinátorů sociální péče o osoby společensky nepřízpůsobené. Jeho cílem bylo zmapovat zkušenosti respondentů s výkonem dohledu u podmíněně propuštěných, se spoluprací jednotlivých subjektů či se samotnou prací s klienty. Dotazníky určené probačním úředníkům jsme rozeslali prostřednictvím ředitelství Probační a mediační služby ČR na všech 76 středisek (vždy jeden dotazník, určený probačnímu úředníkovi, jenž se zkoumanou problematikou zabývá). Nazpět se nám vrátilo 68 dotazníků (návratnost tak činila 89 %). Dotazník pro sociální kurátory byl rozeslán prostřednictvím celostátní elektronické konference Pandora. Osloveno bylo celkem 208 pracovníků, dotazníky zaslalo 59 z nich (návratnost 28 %).

Za pozitivní zjištění je možno považovat, že podle většiny probačních úředníků se vcelku daří prosazovat příslušné metodické postupy a standardy v oblasti probace i parole. Ukazuje se však, že někteří z nich by ve stávající praxi v oblasti přípravy a výkonu dohledu u podmíněně propuštěných uvítali určité změny. Nespokojenost panuje zejména s úrovní spolupráce mezi soudem a PMS (k této otázce se vyjádřilo 66 % respondentů z řad probačních úředníků), přičemž zdůrazňována byla především nutnost včasné reakce soudu na zprávy probačního úředníka o průběhu dohledu. Respondenti doporučovali i některé legislativní změny, mimo jiné v oblasti rozhodování o podmíněném propuštění. Objevily se také návrhy na zkrácení doby dohledu či zkušební doby a na celkové zpřísnění výkonu dohledu. Větší pozornost by podle některých probačních úředníků měla být věnována výběru vhodných odsouzených pro podmíněné propuštění, a to včetně vytvoření nástroje k objektivnímu vyhodnocení rizik a potřeb odsouzených. Určité rezervy je možné konstatovat také v oblasti podpory probačních resocializačních programů a jiných opatření či služeb pro podmíněně propuštěné (zejména možnosti ubytování a pracovního zařazení). Obdobně jako v jiných šetřeních, i tentokrát se projevila nespokojenost s personálním a technickým stavem PMS, kde by podle respondentů mělo dojít k výraznému posílení.

Mezi probačními úředníky převládal názor, že prostřednictvím dohledu se vcelku daří snížit riziko recidivy u podmíněně propuštěného odsouzeného, stejně jako zajistit pozitivní změny v jeho chování. Co se týče nařízení výkonu zbytku trestu, nejčastějším důvodem je podle probačních úředníků další pravomocné odsouzení klienta za spáchání trestného činu ve zkušební době. Někteří respondenti v komentářích uváděli, že od soudů nemají potřebnou

zpětnou vazbu, tedy zda a jak bylo na jejich upozornění na neplnění podmínek dohledu reagováno. Za nejobvyklejší příčiny recidivy probační úředníci považují finanční problémy podmíněně propuštěného, návrat do závadového prostředí, zhoršenou možnost nalézt zaměstnání, ztrátu rodinného a sociálního zázemí či ztrátu bydliště. To v zásadě odpovídá poznatkům z jiných kriminologických studií.

Podmínky pro realizaci vybraných povinností, spojených s podmíněným propuštěním, hodnotili respondenti obecně spíše jako průměrné či horší. Nejpříznivěji se jim jevily podmínky pro léčení závislosti na návykových látkách, naproti tomu nejhůře dopadly podmínky pro výkon programů sociálního výcviku a převýchovy. Probační úředníci upozorňovali, že omezení, která mají proklamativní charakter (například zdržení se návštěv nevhodného prostředí, zdržení se styku s určitými osobami či zdržení se hazardních her) jsou velmi obtížně vykonatelná i kontrolovatelná. Na samotných schůzkách s klienty jsou pak nejčastěji řešeny problémy finančního charakteru, zejména pak náhrada škody a jiné dluhy odsouzeného.

Příznivě vyznívají poznatky o spolupráci probačních úředníků se sociálními kurátory. Ti podle nich mají konkrétní informace o odsouzených a jsou ochotni je PMS poskytnout. Řada respondentů ocenila, že uvedená spolupráce vede k lepšímu motivování klientů a k jejich nasměrování na další organizace (například pro zajištění pobytu v azylových domech). Přínosem je rovněž poskytnutí finančního příspěvku odsouzeným, stejně jako větší možnosti kurátorů v oblasti šetření v místě bydliště odsouzeného. Pozitiva spatřují někteří probační úředníci také ve spolupráci s poskytovateli sociálních a dalších služeb, specificky zaměřených na práci s podmíněně propuštěnými. Výhodou je zde podle nich především individuální přístup ke klientovi a intenzivnější práce s ním, případně větší informovanost o jeho problémech.

Dotazníkové šetření mezi sociálními kurátory ukázalo, že nejčastěji poskytovanými službami pro podmíněně propuštěné osoby je z jejich strany sociální pomoc, poradenská činnost a individuální krátkodobé působení. Spíše výjimečně se naopak zabývají odbornou psychosociální a terapeutickou činností. Klienti z řad podmíněně propuštěných využívají zejména možnost poskytnutí peněžité a věcné dávky sociální péče, případně dalších sociálních dávek. Ke kurátorovi se nejčastěji dostávají z iniciativy určitého zařízení či instituce. Pokud jde o vlastní depistážní činnost, mírná většina sociálních kurátorů (63 %) uvedla, že ji provádí na základě písemného vyrozumění VS ČR o místě pobytu klienta ve věznici.

Podle sociálních kurátorů se dohled nejvíce osvědčuje při zapojení poškozených do procesu podmíněného propuštění. Nedaří se naopak příliš dosáhnout pozitivních změn v chování podmíněně propuštěného, přičemž bezmála polovina respondentů neviděla vliv dohledu na snížení recidivy. Vůbec největším přínosem dohledu u institutu podmíněného propuštění je

podle sociálních kurátorů uvolnění kapacity věznic. Co se týče příčin opětovného páchaní trestné činnosti, jako nejproblematictější se respondentům jevil návrat odsouzeného do závadového prostředí, ztráta rodinného a sociálního zázemí, zhoršená možnost nalézt zaměstnání a neochota změnit dosavadní způsob života.

Obdobně jako probační úředníci, i většina sociálních kurátorů oceňovala možnost vzájemné spolupráce. Výhodou je podle nich především oboustranná informovanost, ochota, vstřícnost a pružnost spolupráce, profesionalita a odbornost probačních úředníků, možnost konzultace a individualizace případů a rovněž možnost většího socioterapeutického působení na klienta. Při spolupráci s poskytovateli sociálních a dalších služeb je podle sociálních kurátorů podstatná zejména možnost konkrétní pomoci klientům, a to formou zajištění ubytování, nabídky zaměstnání, materiální pomoci, odborného poradenství či psychosociální pomoci. Nedostatkem je bohužel dosud velmi řídká síť poskytovatelů, a tím pádem i malá dostupnost těchto služeb pro klienty (případně malá kapacita již existujících zařízení).

Závěrečnou část výzkumné zprávy tvoří souhrn poznatků z analýzy 97 soudních spisů, zapsaných v rejstříku podmíněného propuštění u 18 okresních (obvodních) soudů. Jednalo se o část vzorku odsouzených, u nichž byly v rámci dřívějšího výzkumu v roce 2004 (viz. výše) zjišťovány podmínky rozhodování soudu o jejich propuštění. Ukázalo se, že sledováním výkonu dohledu bylo ve zkoumaných případech vždy (až na dvě opomenutí) pověřeno příslušné středisko PMS. Pověření bylo realizováno písemným pokynem kanceláři k odeslání vz. 151 K. ř., přičemž soudy k němu připojovaly i pravomocná usnesení o podmíněném propuštění a v některých případech sdělovaly nebo připojovaly písemné materiály s dalšími informacemi, potřebnými pro správné zaměření výkonu dohledu. Pro podávání zpráv soudům byla ponechána střediskům PMS zákonná šestiměsíční lhůta, někdy byl přímo stanoven konkrétní termín pro podání první zprávy. Pouze u dvou odsouzených byla pro podávání zpráv stanovena jiná než zákonná lhůta. Ve většině případů došlo k pověření středisek PMS výkonem dohledu krátce po právní moci usnesení o podmíněném propuštění (u více jak poloviny případů do 14 dnů). Zaznamenali jsme však také případy, kdy bylo pověření zasláno opožděně, a to zpravidla vinou prodlevy v realizaci pokynu předsedy senátu kanceláří soudu.

Bylo zjištěno, že po zaevidování podmíněně propuštěných je střediska PMS urychleně zvou k první konzultaci (v téměř polovině případů došlo k prvnímu vzájemnému kontaktu ve lhůtě do dvou měsíců po podmíněném propuštění). Případné průtahy byly způsobeny nerespektováním pozvání na schůzku s probačním úředníkem ze strany odsouzeného, často i opakovaným. Na druhou stranu se ale ukázalo, že někteří podmíněně propuštění nečekají na pozvání a na středisko PMS se dostavují sami. U celkem 10 podmíněně propuštěných z našeho

vzorku ke kontaktu s probačním úředníkem vůbec nedošlo (důvodem zde byla nejčastěji vazba či nástup výkonu trestu odnětí svobody).

Ukázalo se bohužel, že zákonem stanovená informační povinnost vůči soudu nebyla probačními úředníky vždy řádně plněna. U první zprávy dodrželi probační úředníci šestiměsíční lhůtu pouze u 40,2 % podmíněně propuštěných, a i další průběžné zprávy byly podávány velmi nepravidelně. O změnu zákonné lhůty přitom probační úředníci požádali pouze ve třech případech. Ze strany soudů bylo po uplynutí zákonné lhůty u příslušných středisek PMS podávání zpráv urgováno, někdy i opakovaně. Ne vždy se tak ale dělo důsledně a často spíše po delší době výkonu dohledu. Obecně nicméně platilo, že probační úředníci plnili povinnost informovat soud o závažnějších porušeních podmínek dohledu (většinou o ztrátě kontaktu nebo o rozhodnutích učiněných v rámci dalšího trestního stíhání) nebo o soustavnějším porušování přiměřených omezení či povinností. Spolu se samotným upozorněním, že dohled není vykonáván, žádali o provedení takových opatření, která by vedla k odstranění zjištěných závad, o pomoc při pátrání po pobytu nebo o stanovisko k dalšímu postupu.

Na signalizované závady soudy většinou reagovaly podle jejich závažnosti, od písemného upozornění podmíněně propuštěného na nutnost řádného plnění podmínek dohledu a možnost nařízení výkonu zbytku trestu v případě pokračování v závadném chování, až po nařízení veřejného zasedání a případné rozhodnutí o nařízení výkonu zbytku trestu již v průběhu zkušební doby. Byly však zjištěny také případy, kdy ani na opakovaná upozornění probačních úředníků nebylo soudy vůbec reagováno. Kromě samotných zpráv od středisek PMS soudy v pravidelných půlročních nebo ročních intervalech vyžadovaly doplnění opisu Rejstříku trestů i další zprávy z místa bydliště, stejně jako zprávy od Policie ČR, Vězeňské služby ČR, zprávy o náhradě škody či nákladů trestního řízení. V některých případech byly ale tyto zprávy vyžádány pouze jednou, a to krátce před, nebo dokonce po ukončení zkušební doby, případně nebyly opatřeny vůbec.

Rozhodnutím soudů bylo k v době našeho šetření ukončeno 51 případů (52,5 % z celkového počtu). Z toho u 21 osob bylo rozhodnuto o osvědčení, u 30 o nařízení výkonu zbytku trestu. U 22 osob došlo k osvědčení zákonnou fikcí a u 23 nebylo řízení ukončeno proto, že zkušební doba dosud neskončila, případně nebylo rozhodnuto ve lhůtě jednoho roku po ukončení zkušební doby. V jednom případě se způsob ukončení nepodařilo ze spisu zjistit. Příslušné okresní soudy rozhodly o nařízení výkonu zbytku trestu odnětí svobody u 22 podmíněně propuštěných ještě v průběhu zkušební doby, a po jejím uplynutí takto rozhodly u 8 podmíněně propuštěných. Podnětem k zahájení řízení byly především zprávy probačních úředníků, které signalizovaly závažné nedostatky v chování podmíněně propuštěných nebo v plnění podmínek

dohledu. Důvodem pro nařízení výkonu zbytku trestu odnětí svobody bylo u většiny podmíněně propuštěných (zhruba 90 %) pravomocné odsouzení za další trestnou činnost, ve zbývajících případech bylo příčinou neplnění povinností vyplývajících z dohledu. Tyto důvody se však většinou kumulovaly, a to často i s neplněním dalších povinností, zejména pak povinností nahradit způsobenou škodu nebo platit běžné a dlužné výživné.

K rozhodnutí o osvědčení podmíněně propuštěných docházelo v průběhu celého roku po uplynutí zkušební doby, nejvíce ve lhůtě do 3 měsíců, a vždy za splnění všech zákonných podmínek pro toto rozhodnutí. Doporučení soudům na rozhodnutí o osvědčení obsahovaly často rovněž závěrečné zprávy probačních úředníků. Písemný souhlas s vydáním rozhodnutí o osvědčení v neveřejném zasedání, po prostudování písemných materiálů, dal ve všech případech státní zástupce.

Několik sporných případů bylo zjištěno u ukončených řízení o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody vznikem zákonné fikce. Jejich podíl (30,1 %) je v poměru ke všem ukončeným věcem poměrně vysoký. Tímto způsobem bylo ukončeno podmíněně propuštění i v případech, kdy po splnění všech zákonných podmínek bylo možno ihned po uplynutí zkušební doby usnesením rozhodnout o osvědčení podle § 64 odst. 1 tr. zák. Ve všech případech k tomuto postupu také dal předchozí souhlas státní zástupce. Systematickým zařazením v zákoně i svojí povahou má mít rozhodnutí soudu o osvědčení usnesením přednost před osvědčením vyznačením fikce.

Výše uvedeným způsobem byly navíc ukončeny také některé případy, kde mělo být nařízeno veřejné zasedání, neboť zjištěné skutečnosti nasvědčovaly, že podmíněně propuštění nevedli ve zkušební době řádný život, závažným způsobem porušovali stanovené podmínky a zaviněně neplnili povinnosti vyplývající z dohledu. Tím, že soudy nereagovaly na zjištěné nedostatky a nechaly bez projednání věci zkušební dobu i další lhůtu jednoho roku proběhnout, znevážily smysl institutu podmíněného propuštění s dohledem i jeho výchovný charakter. Konečně byly zaznamenány také případy ukončené vyznačením zákonné fikce, kde byly důvodné pochybnosti o splnění jedné ze základních zákonných podmínek pro tento postup, že podmíněně propuštěný nenese vinu na tom, že k rozhodnutí soudu nedošlo. Podmíněně propuštění měnili místo svého pobytu, aniž změny oznamovali příslušným orgánům, takže soudy nemohly provést potřebná šetření a ve stanovené lhůtě rozhodnout. V těchto případech bylo vyznačení zákonné fikce předčasné, neboť bylo možno pátrat po pobytu podmíněně propuštěných a rozhodnout některým ze zákonných způsobů až do uplynutí promlčecí doby (§ 68 tr. zák.).

Ve výrocích písemných vyhotovení usnesení byla rozdílná praxe soudů při uvádění použitých ustanovení, když některé soudy uváděly pouze hmotněprávní (§ 64 odst. 1 tr. zák.) a jiné jej doplňovaly i procesním ustanovením (§ 332 odst. 1 tr. ř.). Stejně tak byly zjištěny rozdíly ve vyznačování zbytku trestu, o jehož výkonu bylo rozhodnuto. Správný postup zvolily soudy, které v usnesení uváděly všechna ustanovení a číselně vyznačovaly zbytek trestu, který je podmíněně propuštěný povinen vykonat. Pokud usnesení o nařízení výkonu zbytku trestu odnětí svobody obsahovala odůvodnění, v některých případech v jejich písemném vyhotovení došlo k podcenění institutu dohledu, kdy plnění jeho podmínek nebylo buď vůbec, nebo zcela nedostatečně vyhodnoceno.

V rámci analýzy zpráv PMS o průběhu dohledu jsme se zaměřili i na některé další faktory. Jeden z nich se týkal zaměstnání propuštěných osob. Celkem 28 % odsouzených z našeho výzkumného vzorku předložilo před samotným rozhodnutím soudu o podmíněném propuštění příslib budoucího zaměstnavatele. Více takových jedinců bylo mezi osobami, u nichž v době před propuštěním působila PMS. Ukázalo se nicméně, že jen zhruba polovina z uvedeného počtu do práce posléze skutečně nastoupila, zatímco zbylá část se po svém propuštění zaregistrovala na úřadu práce. Na něj se ostatně během zkušební doby obrátila drtivá většina odsouzených (neplatilo to pouze 16 % z těch, o nichž byly ze zpráv PMS k dispozici potřebné informace). Lišila se však doba, po jakou s touto institucí jednotliví odsouzení spolupracovali. Zatímco někteří byli v registraci pouze krátce a práci si aktivně sháněli, část propuštěných osob byla v zásadě spokojena s pobíráním příslušných sociálních dávek.

Velmi příznačnou je pro většinu odsouzených existence dluhů, spojených s předchozím pobytem ve věznici a s náklady na proběhlé trestní řízení (týkalo se bezmála 90 % ze zkoumaného vzorku). U 47 odsouzených bylo možno ve zprávách PMS sledovat, zda a v jaké míře tyto pohledávky hradí. Zjistili jsme, že zhruba 40 % dluhy ve zkušební době splácelo a předkládalo o tom PMS potřebné doklady, přibližně stejný počet je pak splácel jen částečně a doklady probačnímu úředníkovi pravidelně nepřekládal. Pětina odsouzených dluhy nesplácela vůbec. Uvedený poměr by však pravděpodobně dopadl méně pozitivně, pokud by byli zařazeni všichni klienti z našeho vzorku, tedy i ti, u nichž spolupráce s probační službou prakticky neprobíhala.

Celkem 36 klientů mělo soudem uloženo přiměřené omezení či přiměřenou povinnost. Nejčastěji se týkala hrazení škody způsobené trestnou činností (24 osob). Ze zpráv PMS vyplynulo, že z 21 klientů, o nichž jsme měli potřebné informace, ji skutečně řádně spláceli pouze dva. Deset klientů splácelo škodu pouze částečně a nepředkládali probačnímu úředníkovi na schůzkách potřebné doklady, dalších sedm klientů ji nesplácelo vůbec, a to nejčastěji

s odůvodněním, že jim to jejich finanční situace neumožňuje. Za takový přístup byli v některých případech ze strany PMS kritizováni, v jiných probační úředník argument tohoto druhu respektoval a uváděl ho ve svém hodnocení jako objektivní překážku v plnění příslušné povinnosti ze strany klienta. V posledních dvou případech z uvedeného počtu klienti projevíli zájem škodu splatit, avšak v průběhu zkušební doby se jim nepodařilo i přes úsilí probačního úředníka s poškozeným spojit.

Druhou nejčastější povinností, kterou soud stanovil, byla povinnost neprodleně nastoupit do zaměstnání, případně se zaevidovat na úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání. Týkala se celkem 10 osob, přičemž osm z nich danou povinnost splnilo registrací na úřadu práce, jeden nastoupil do zaměstnání (u posledního případu nebylo možno relevantní poznatky získat). Povinnost platit výživné, uložená současně s vyslovením dohledu, se pro změnu týkala 6 odsouzených. Analýza zpráv PMS ukázala, že většina měla se splácením těchto pohledávek značné problémy, a pokud výživné platili, pak pouze nepravdělně. Probační úředníci takový přístup ve zprávách pro soud zpravidla kritizovali.

Zcela zásadní informací ve zprávách PMS o průběhu dohledu je celkové hodnocení spolupráce klienta s probačním úředníkem a plnění podmínek dohledu. U necelé poloviny odsouzených jsme se mohli setkat po celou zkušební dobu s pozitivním hodnocením, k další zhruba pětině klientů měl probační úředník drobné výhrady, avšak ne takové, aby podle něj nutně vedly k nařízení výkonu zbytku trestu. Přesto se část těchto klientů ve zkušební době neosvědčila, a to nejčastěji z důvodu spáchání dalšího trestného činu. Z příslušných zpráv PMS vyplývá, že probační úředník byl o těchto skutečnostech často informován se zpožděním, a setkali jsme se dokonce s případy, kdy PMS zaslala pozitivně vyznívající zprávu o spolupráci s klientem, který si již v dané době odpykával ve vězení další trest odnětí svobody. K plnění podmínek dohledu u zhruba čtvrtiny klientů z našeho vzorku již měli probační úředníci výrazné výhrady, u 10 % vzorku pak dohled v zásadě neprobíhal. Těmto odsouzeným byl také zpravidla soudem nařízen výkon zbytku trestu. Jak však bylo konstatováno výše, našly se bohužel případy, kdy soud na informace od PMS nedbal a klienta i přes opakované upozornění probačního úředníka, že dohled neplní svůj účel, osvědčil.

Uvedené poznatky naznačují, že účinnost dohledu u podmíněného propuštění není dosud dostatečná. Zvýšit by ji podle názoru autorů mohlo několik opatření. Pozornost je například nutno věnovat otázce samotného výběru odsouzených, u nichž se zmíněný institut jeví jako vhodný. Klíčovou se jeví rovněž spolupráce mezi soudem a Probační a mediační službou, která není podle výše prezentovaných zjištění vždy ideální. Nedostatky je možno vysledovat zejména v souvislosti s reakcemi soudů na zprávy probačního úředníka o neplnění podmínek dohledu ze

strany odsouzeného. Za úvahu by patrně stálo také upravit povinnost soudu vyrozumět středisko PMS o ukončení dohledu. Obdobně by praxi v dané oblasti prospělo zavedení možnosti dohled podle potřeby v průběhu zkušební doby podmíněného propuštění flexibilně odvolat, či naopak stanovit, a stejně tak autoři navrhuji upravit zákonem povinnost pro podmíněně propuštěné dostavit se v určitém termínu po propuštění na PMS (například do sedmi dnů). O celkové efektivitě institutu podmíněného propuštění pak pochopitelně nelze uvažovat bez vytvoření náležité nabídky resocializačních programů a dalších služeb pro propuštěné, natož bez adekvátního personálního i technického posílení probační a mediační služby.

Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie

Doba řešení: 2005–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Markéta Štěchová

Řešitelé: PhDr. Marina Luptáková, JUDr. Bedřiška Kopoldová

Bezdomovectví není v České republice již několik let úplně novým jevem, přesto znalosti o něm nelze považovat za dostatečné. V posledních letech však bylo učiněno několik pokusů tuto mezeru ve znalostech překonat. Bylo tomu tak především v oblasti terminologické a typologické, dále ve znalostech o zdravotní problematice bezdomovectví a mnohé poznatky z oblasti sociální. Ucelenější poznatky z oblasti kriminologie a sociální patologie však nebyly k dispozici. Z toho důvodu bylo cílem prezentované studie být vstupem k důkladnějšímu prozkoumání dané problematiky, a to zejména ve spojení s doprovodnými sociálně patologickými jevy, sociálními deviacemi a kriminalitou. Znalost těchto skutečností je nezbytná ke kvalitnějším návrhům preventivních opatření na tomto poli.

Problémy s bezdomovci se v průběhu let zvyrazňují a ani výhledy do blízké budoucnosti nejsou příliš optimistické. Přes zmíněné skutečnosti legislativa dosud na bezdomovce nepamatuje. Na rozdíl od právních řádů některých jiných států bezdomovectví jako takové v České republice upraveno není. Bezdomovci jsou (resp. donedávna byli dle §52 vyhlášky č. 182/1991) zahrnováni mezi „občany společensky nepřizpůsobivé“, konkrétně mezi „občany žijící nedůstojným způsobem života“. Od 1. 1. 2007 nabyl účinnosti zákon č.108/2006 Sb. O sociálních službách, který rovněž bezdomovectví nedefinuje, ale hovoří o „osobách v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“ (§ 57 zák.). V širším slova smyslu se oblastí bezdomovectví dotýká i Ústava ČR a Listina práv a svobod.

Mezi orgány a organizace zabývající se problematikou bezdomovectví z praktické stránky patří jak orgány státní správy a samosprávy, jejichž povinnosti vyplývají z ústavy a zákona č.2/1969 o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR, tak i neziskové organizace a církve, jejichž aktivity vycházejí z toho, že řešení takto rozsáhlé oblasti negativních jevů nemůže být záležitostí jen jednoho sektoru. (Z této myšlenky vychází

i Národní akční plán sociálního začleňování (NAPSI) pro roky 2006–2008.) Většina z organizací, které jsou členy Sdružení azylových domů (SAD (poskytuje levné ubytování, zejména formou azylových domů, některé z nich se snaží o pomoc i v oblasti pracovní a právní.

V právní terminologii je bezdomovec také nazýván „občan bez přístřeší“ a v sociální oblasti je zařazován do kategorie „občanů společensky nepřizpůsobivých“. Nejnověji³⁶ byla pro české prostředí vytvořena definice rozlišující čtyři velké kategorie, vycházející z evropského členění: Bezdomovci jsou lidé:

- a) bez střechy (přežívající venku, případně v noclehárně)
- b) bez bytu (v ubytovnách pro bezdomovce, osoby bez možnosti bydlení ve zdravotnických a sociálních zařízeních, ve věznicích)
- c) v nejistém bydlení (u příbuzných, v bytě bez právního nároku, ve výpovědi z bytu)
- d) v nevyhovujícím bydlení (boudy, chatrče, maringotky, na pracovišti, přelidněné byty).

Rizikovou skupinou jsou tzv. potencionální bezdomovci, což jsou osoby, kterým bezdomovectví reálně hrozí z důvodu nevhodných nebo nejistých bytových podmínek. Přibývají i další skupiny potencionálních bezdomovců – migranti, přistěhovalci a azylanti.

České úřady ani zařízení sociální pomoci nemají podrobnější informace o počtu těchto osob. Celostátní sčítání bezdomovců nebylo provedeno, jsou však známy výsledky dvou sčítání z Prahy a jednoho sčítání z Brna, které byly poměrně nedávno uskutečněny. Celostátně je tedy nutno vycházet z kvalifikovaných odhadů, které uvádějí, že v ČR je cca 9 000 bezdomovců (z roku 1996), jiné novější odhady hovoří o cca 0,35% české populace, tj. přes třicet tisíc jedinců. Dle sčítání lidu v roce 2001 žilo v různých nouzových obydlích cca 45 000 lidí. Sdružení azylových domů uvádí, že se na ně obrací průměrně denně 2 240 (!) lidí, kteří chtějí přenocovat.

Východiskem práce bylo poměrně široce pojaté zmapování novější česky psané literatury k danému tématu s orientací na sociálně patologické jevy, kriminalitu a viktimizaci bezdomovců. Výběrově byla uchopena zahraniční literatura, důraz byl kladen jednak na zajímavé aspekty života bezdomovců (francouzsky psané texty), jednak na vyzkoušené a osvědčené preventivní aktivity (zejména anglicky psané texty).

³⁶ Hradecký, I. a kol.: Definice a typologie bezdomovectví. Naděje, Praha 2007.

Součástí práce byla dvě empirická šetření. Jednak sonda, která byla zaměřena na výchozí zmapování vybraných faktů současné populace pražských bezdomovců, kteří mají dočasné ubytování v azylových domech.

Druhou částí empirického šetření bylo kasuistické šetření. Hlavním záměrem bylo rozpoznat, zda existují a jaké jsou cesty vedoucí z totální sociální exkluze zpět do společnosti.

Empirické části výzkumu (sonda a anamnestické šetření) byly koncipovány tak, aby doplnily dosud získané poznatky o kriminologickou tematiku se zvláštním zaměřením na sociální prevenci.

Sonda byla uskutečněna v roce 2006 v azylových domech Naděje, Katolické charity, Armády spásy, Emauzy, Městského centra a (tehdy) nově vznikajícího Domu Agapé. Dle nejnovějšího členění bezdomovců byly zkoumány „osoby bez bytu“, což jsou osoby žijící v přechodných ubytovnách, nikoliv tedy přespávající venku, příp. v občasných noclehárnách (nazývané „osoby bez střechy“).

Výběr vzorku byl prováděn ve výše jmenovaných azylových domech. Byli osloveni vedoucí pracovníci zmíněných zařízení a byli seznámeni s výzkumnou technikou záznamovým archem. Arch byl určen pro každého klienta, který byl v zařízení ubytován déle než 14 dní, resp. tak dlouho, aby o něm bylo možno zodpovědět dotazy týkající se jeho chování v azylovém domě. Arch vyplňovali sociální pracovníci jednotlivých zařízení. Celkem byly uskutečněny záznamy o 157 klientech.

Smyslem tohoto postupu bylo udělat si rámcovou představu o těch oblastech života bezdomovců, které se dotýkají oblasti zájmu kriminologie a které v našich podmínkách nebyly dosud empiricky podchyceny. Zejména nám šlo o informace týkající se jejich trestné činnosti a dalších sociálně patologických jevů a frekvence viktimizace a okolnosti s tím související (situace v původní rodině, zaměstnání, rodinný stav, vzdělání osobnostní poruchy a poruchy chování, zdravotní stav, závislosti.) Zjišťovali jsme i konkrétní příčiny bezdomovectví a délku tohoto stavu. Vyšli jsme z reálného předpokladu, že sám fenomén bezdomovectví je kriminogenním podhoubím, ve kterém je snadnější a pravděpodobnější stát se obětí nebo pachatelem trestné činnosti. Mezi bezdomovci se vyskytují jedinci se svéráznými osobnostními

a sociálními charakteristikami, žijící v prostředí, kde se kriminální infekce šíří snadněji a rychleji než v běžném sociálním prostředí. Zároveň se snadněji stávají objektem různých násilných útoků, důvodem je mj. averze, kterou ve společnosti vzbuzují.

V kasuistické části bylo provedeno 10 anamnestických rozhovorů s jedinci, kteří z různých důvodů ztratili bydlení a žili na nádražích, parcích, přespávali v tramvajích, vracích aut a vagónech a snažili se najít cestu zpět do běžného života a mnohým se to skutečně podařilo. Smyslem rozhovorů byl především pokus odhalit a popsat mechanismy, s jejichž přispěním je možno se vymanit z pasti bezdomovectví. Snažili jsme se zjistit, co hrálo roli u konkrétních osob, jaké byly jejich hlavní problémy a omezení, jakou roli hrály v jejich bezdomovecké existenci instituce, jak státní, tak nestátní, jaký význam měly blízké osoby v jejich okolí a jaké byly jejich sociální a emoční vazby, zajímali jsme se i o jejich dřívější život a poměry v bezdomovecké komunitě. Snažili jsme se postihnout i to, jakou roli hraje psychika člověka a jeho odhodlání a vůle k normálnímu životu.

Významnou charakteristikou ve vztahu k sociální prevenci je délka bezdomovectví: čím déle je člověk bezdomovcem, tím hůře se reintegruje zpět do společnosti. Nejčastější zjištěná délka bezdomovectví v našem výzkumu byla mezi 1–5 lety. To je období, kdy je dle názoru odborníků a sociálních pracovníků, ještě možno motivované klienty navrátit do běžného života. Pokud trvá bezdomovectví déle než 5–7 let, jde o mnohem náročnější proces, neboť takoví lidé bez domova jsou již příliš adaptováni na bezdomovecký životní styl.

Bezdomovectví je možné považovat za sociální deviaci a sociálně patologický jev především proto, že způsob života bezdomovců se podstatně odchyluje od obecně akceptovaných společenských norem. Bezdomovec bývá postižen krajním sociálním vyloučením, jehož příčinou nebo i důsledkem je ztráta bydlení. Dalším významným faktorem je skutečnost, že jedinec, který ztratil domov, zároveň s domovem ztratil důležité osobní a sociální vazby, příp. jejich ztráta k jeho bezdomovectví vedla. „Dobrovolných“ bezdomovců je u nás i v ostatních zemích přes obecné povědomí minimum.

Problematická existence sociálně vyloučených jedinců se odráží i v názorech lidí ve veřejném mínění, fenomén bezdomovectví je dle výzkumů veřejného mínění spojen s mnoha negativními stereotypy, např. s kriminalitou, tuláctvím, alkoholismem, duševními i tělesnými

chorobami, současně většina spoluobčanů cítí vůči bezdomovcům soucit. Především jsou bezdomovci stále vnímáni veřejností jako potenciaální ohrožení bezpečí a veřejného pořádku.

Pojem sociální vyloučení (exkluze) je možno považovat za vhodné východisko zkoumání faktorů bezdomovectví. Bývá vymezováno jako proces, kdy jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavovány přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do sociálních a ekonomických aktivit společnosti jako celku. Primárně je důsledkem chudoby a souvisí s ním často i nízké vzdělání a různé formy diskriminace.

Faktory³⁷ vedoucí k bezdomovectví a s bezdomovectvím související jsou jedním z nejčastěji zkoumaných témat v příslušné odborné literatuře. Důvod je pochopitelný – jejich znalost je předpokladem adekvátní prevence. Na základě empirických poznatků z českého prostředí se ukazuje, že v zahraničí zjištěné a popsání faktory včetně spouštěcích mechanismů bezdomovectví jsou podobného charakteru. Důsledky jsou rovněž podobné: výskyt závažných problémů doprovázejících fenomén bezdomovectví, zvýšené nemocnost a nebezpečí dalšího šíření chorob, kriminalita i viktimizace vlastní osoby. Jedním z nejčastějších spouštěčů bezdomovectví je ztráta zaměstnání a její důsledek, neplacení nájemného a rozvod, což se potvrdilo i v naší sondě.

U bezdomovců byly konstatovány ve vyšší míře charakteristické osobnostní vlastnosti, které mohou být jak příčinou, tak i důsledkem jejich specifického způsobu života. Nejčastěji bývají zmiňovány psychická labilita, silné emocionální reakce a všeobecné psychické rozlady, přecitlivělost, bojácnost, nedostatek odpovědnosti vůči okolí i vůči sobě, postupná ztráta volných vlastností, ztráta pracovních návyků a dovedností, neschopnost sebeovládání, neschopnost poučit se ze zkušenosti a ulpívání na nefunkčních způsobech chování ad., což bylo v našem výzkumu, zejména v kasuistické části, doloženo.

Často bývají zjišťovány u těchto jedinců též poruchy psychiatrického charakteru. Ve srovnání s běžnou populací je zjišťována značně vyšší prevalence psychických onemocnění. Častá je taky komorbidita, zejména psychózy kombinované s poruchou způsobenou abúzem psychotropních látek, příp. s depresivními poruchami. Častými diagnózami opakovaně

³⁷ Pojem „faktor“ je často v kriminologii používán ve smyslu „činitel“ vyvolávající nebo usnadňující nežádoucí činnost, bez rozlišení, zda jde o příčinu, podmínku, spouštěč apod. Důvody používání tohoto pojmu jsou v praktické stránce věci: velmi často lze ztěžít rozlišit co je příčina, podmínka, spouštěč určitého jevu.

zjišťovanými ve vyšší míře u bezdomovců byly dále psychózy, tzv. hraniční osobnost (borderline), zvýšená suicidita a různé fobie. V našem souboru prodělalo nějakou formu léčby na psychiatrii 41 % klientů, 16 % z nich mělo za sebou pokus o sebevraždu, mnohdy opakovaný.

Jedním z nejzávažnějších negativních jevů vyskytujících se u bezdomovců je závislost na tabáku, alkoholu a dalších návykových látkách a drogách, což se v naší sondě potvrdilo. V současné době se alkoholismus týká spíše starší generace, mladí upřednostňují pervitin, marihuanu, v nouzi i třeba okenu nebo toluen. Závislost na drogách se u klientů azylových domů téměř nevyskytla, u více než čtvrtiny nebyla informace o jakékoliv závislosti zjištěna. Důvodem je nepochybně skutečnost, že závislí bezdomovci mají problémy se získáváním ubytování v těchto zařízeních, a proto případné problémy tohoto typu tají.

Tab. č. 1 Zjištěné závislosti

	Abs. četnosti	%
Kouření	69	43,9
alkoholismus	12	7,6
Drogy	1	0,6
kombinace	32	20,4
nezjištěno	42	26,8
Jiné	1	0,6
Celkem	157	100,0

Kriminalitě a viktimizaci bezdomovců je v naší i zahraniční literatuře věnována minimální pozornost. Při pokusech získat tyto informace jsme zjistili pravděpodobnou příčinu absence těchto informací – v trestních ani jiných statistikách není položka bezdomovectví sledována. Přitom zločinem jsou tito lidé ohroženi více než ostatní populace - jako pachatelé, ale i jako oběti. Těm, kteří dosud nebyli trestáni, hrozí ve zvýšené míře riziko, že trestný čin spáchají. Příčinou bývá především hmotná nouze, ale i pohyb v kriminogenním prostředí. V námi provedené sondě bylo zjištěno, že trestnou činnost má v anamnéze 63 jedinců (40 %). Z toho 25 jedinců vícekrát. Mnozí z nich měli zkušenost i s pobytem ve vězení. Mezi obyvateli azylových domů je tedy několikanásobně více trestaných osob než v běžné populaci³⁸. K tomu nepochybně přispívá i zjištěný zvýšený výskyt negativních jevů vyskytujících se v původní rodině (20 % alkoholismus, 6 % kriminalita, ojediněle se vyskytla drogová závislost, gamblerství, prostituce a v 6 % hrála roli kombinace faktorů.

³⁸ Mezi běžnou populací je odsouzených osob dlouhodobě méně než 1 % (0,7 % v r. 2005 dle soudních statistik).

Tab. č. 2 Trestná činnost

	Abs. četnosti	%
ano, jednou	38	24,2
ano, vícekrát	25	15,9
nezjištěna	94	59,9
celkem	157	100,0

Trest odnětí svobody si odpykalo celkem 34 osob (22 %), z toho jedenkrát 28 osob (17,8 %), častěji než jednou si nepodmíněný trest odpykalo 6 bezdomovců (3,8 %). U většiny osob pobývajících v azylových domech (78,3 %) nebylo absolvování nepodmíněného trestu odnětí svobody zjištěno.

Pokud jde o viktimizaci bezdomovců, rovněž nebyla k dispozici studie nebo výzkum věnovaný tomuto tématu, přičemž se tito lidé nepochybně stávají oběťmi trestné činnosti častěji než bydlící populace, zejména pak ti, kteří přespávají na veřejně přístupných místech (tzv. roughsleepers). Dle informací Bílého kruhu bezpečí jsou trestné činy páchané na bezdomovcích velmi často značně brutální a vyznačují se vysokou latencí. Sondou v azylových domech bylo zjištěno, že zkušenost s viktimizací vlastní osoby přiznalo 38,8 % zkoumaných jedinců, z nichž většina (75 %) případ ohlásila na policii. K těmto výsledkům je nutno podotknout, že tzv. roughsleepers jsou nejspíše oběťmi různých útoků častěji než obyvatelé azylových domů.

Tab. č. 3 Bezdomovec jako oběť trestného činu nebo přestupku

	Abs. čísla.	%
ano, jednou	30	19,1
ano, vícekrát	31	19,7
Ne	96	61,2
Celkem	157	100,0

Napadeno bylo celkem 61 (38,8 %) zkoumaných jedinců. Z nich 27 (44 %) osob případ oznámilo policii a 19 (31 %) osob záležitost oznámilo pouze v některých případech. 15 (25 %) postižených případ nenahlásilo vůbec.

Z hlediska prevence bezdomovectví (a kriminality) jsou důležitými prvky mj. vztah mezi bezdomovci a policií. Vztahy mezi bezdomovci a policií jsou s velkou pravděpodobností – podobně jako v zahraničí – napjaté a často vyostřené. Bezdomovci policistům nedůvěřují a policisté se zase obávají bližšího kontaktu s těmito osobami z důvodů hygienických (možná

nákaza). Problémem je i nedostatek pravomocí policie, možností jejich preventivního působení, nebo eventuálnímu zásahu chybí zpracovaný legislativní podklad.

Provedené anamnestické šetření se snažilo postihnout situaci vybraných jedinců podrobněji a více do hloubky. Rozhovory naznačily, co je pravděpodobně společné pro většinu lidí žijících na pokraji společnosti: žijí s pocitem křivdy, že právě jim se dostalo horšího životního údělu než ostatním, a proto právě oni za nic neodpovídají a za nic nemohou. Za vše může někdo jiný, nebo společnost, okolnosti, případně jejich nešťastná povaha a vůči tomu jsou oni jsou bezmocní, a i kdyby něco začali proti „osudu“ dělat, je to stejně zbytečné. Do značné míry sice mají pravdu, ale pokud nejsou schopni a ochotni začít u sebe, ztrácejí naději na lepší život a nikdo jim nemůže příliš pomoci. Čekají tedy na pomoc zvenčí a úspěchem bývá už to, když dokážou takovou pomoc vyhledat a přijmout.

Dospěli jsme k závěru, že návrat zpět z okraje společnosti je možný při souběhu několika příznivých okolností, z nichž základem je vůle a motivace člověka se z této situace dostat, která je zároveň principem, na němž lze stavět další podmínky k návratu nezbytné. Následovat by měla pomoc zvnějšku: někdo – nejspíše organizace – bezpodmínečně musí takovému člověku poskytnout účinnou pomoc při shánění zaměstnání a bydlení, ale především při odstraňování těch faktorů, které ho velmi často na ulici dostaly: jsou to důsledky různých traumat z dětství, snížená schopnost adekvátně komunikovat se společností a jednotlivci, nedostatečná kvalifikace, trestná činnost v anamnéze, apod. Velkou pomocí pro tyto lidi je, když jim někdo poskytne něco, s čím se třeba v životě ještě nesetkali: důvěru. Může to nasměrovat celý jejich život pozitivnějším směrem.

Extenzivně zaměřená sonda v určitých směrech potvrdila dosud získané poznatky, pokud se týká základních sociodemografických charakteristik, rodinného stavu a rodinného zázemí. K podobným výsledkům dospěli další autoři i pokud se týká příčin bezdomovectví. V tomto ohledu bylo zjištěno, že nejruznější negativní jevy jsou podle předpokladu výrazným doprovodem fenoménu bezdomovectví a že mezi lidmi bez domova žijícími v azylových domech je významně více pachatelů trestné činnosti i obětí různého, většinou pouličního, násilí. Velmi závažná je u bezdomovců zdravotní problematika, která se týká jak somatických chorob, tak v nemenší míře i psychických poruch a nemocí psychiatrické povahy.

Sociálně vyloučení jedinci, mezi které bezdomovci patří, především nezvládají zajišťování svých potřeb společensky aprobovaným způsobem. Porušují psané i nepsané normy, jejichž dodržování společnost vyžaduje a jejichž nedodržování různým způsobem postihuje. Nedodržování norem společnost a její identitu ohrožuje, proto zpravidla tyto jedince trestá. Trestání jim však většinou nepomůže a dostávají se do začarovaného kruhu mezi vězením, azylovým domem, ulicí, pracovním úřadem...

Otázka, zda jsou tito lidé nějakým způsobem sociálně nemocní, či zda je nemocná sama společnost a tím reprodukuje určité množství těchto lidí, zůstává nadále otevřená. Oba myšlenkové proudy mají k dispozici velmi silné argumenty. Pokud však sestoupíme z teoretických výšin ke konkrétnímu jedinci, většinou zjistíme, že roli hrají faktory z obou stran spektra. Osobnostně je takový člověk nějakým způsobem handicapován, ale „podepsalo“ se na něm i bezprostřední okolí a celá společnost se svými nároky a institucemi. Bezdomovci jsou v mnoha ohledech sociálně defektní, neumějí zacházet se sociálními vazbami. Mají poruchovou sociální interakci mezi sebou a ostatními lidmi i mezi sebou a společností.

Výše naznačená složitost problémů vyžaduje při nápravě problémů především dobrou diagnostiku a zjištění intenzity problémů. A na to navazující dobrou léčbu a samozřejmě prevenci.

Omezení bezdomovectví je považováno za součást systému prevence kriminality. Zejména v posledních letech se celý systém daleko intenzivněji věnuje možnostem odstranění příčin kriminality, a to zejména těch, které zvyšují riziko šíření kriminální infekce mezi ohroženými sociálními skupinami populace, mezi něž patří i bezdomovci. Jednou z priorit Republikového výboru pro prevenci kriminality je i prevence kriminality v rámci sociálně vyloučených a handicapovaných komunit.

V našich podmínkách se ukazuje jako přínosné zaměřit preventivní aktivity v oblasti bezdomovectví dvěma základními směry:

1. omezovat faktory vedoucí k bezdomovectví (v rámci primární a sekundární prevence)
2. reintegrovat stávající bezdomovce zpět do společnosti (terciární prevence)

ad 1: Zde se jedná především o vytipování rizikových skupin a odpovídající sociální práci s těmito skupinami. Vhodná by byla orientace na následující skupiny:

- * lidé, kteří opakovaně nebo dlouhodobě neplatí nájemné a další poplatky za bydlení
- * lidé, kteří opouštějí ústavní zařízení: dětské domovy, psychiatrické léčebny, věznice
- * dlouhodobě nezaměstnaní jedinci a rodiny, zejména neúplné
- * lidé, kteří se musí psychicky i sociálně adaptovat na zásadní životní změny (rozvod, úmrtí partnera, vážné onemocnění člena rodiny, týrání v rodině apod.)
- * starší osamělí lidé bez rodinného zázemí a dalších sociálních kontaktů (přátel)

ad 2: V oblasti terciární prevence je velmi důležitá především rychlá reakce příslušných institucí. Je známo, že délka bezdomovectví je přímo úměrná následným těžkostem při reintegraci. Proto by měla být zajištěna kvalitní výměna informací mezi příslušnými institucemi, která by ve svém důsledku vedla k rychlé identifikaci „nových“ bezdomovců a k adekvátním rozhodnutím, jak dále postupovat při jejich reintegraci.

Možnosti trestní justice v protidrogové politice I. (vývojové aspekty)

Doba řešení: 2005–2006

Odpovědná řešitelka: PhDr. Ivana Trávníčková, CSc.

Řešitel: JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

Česká republika se stejně jako ostatní státy Evropy snaží omezit nejen užívání drog v populaci, ale i navazující problémy, zejména drogovou kriminalitu. Proto již v roce 1993 schválila základy národní protidrogové politiky, které postupně aktualizuje. Zároveň byl vytvořen stávající systém koordinace protidrogové politiky prostřednictvím koordinátorů příslušných úřadů.

Národní strategie protidrogové politiky je klíčový dokument schvalovaný vládou, který definuje základní východiska a směry řešení problematiky užívání drog v ČR. Je základem pro tvorbu a uskutečňování protidrogových strategií jednotlivých resortů a orgánů místní, okresní a krajské veřejné správy. Základním východiskem strategie protidrogové politiky České republiky byl po celé sledované období vyvážený přístup k řešení problému užívání drog z hlediska represe, prevence, léčby a resocializace drogově závislých. Pro realizaci racionální protidrogové politiky je nezbytný komplexní a koordinovaný přístup a provázanost dílčích intervencí, ale také součinnost příslušných institucí při řešení dalších závažných problémů.

Od roku 1993 prošla protidrogová politika ČR mnoha změnami, byla realizována řada konkrétních opatření v oblasti legislativy, prevence, léčby a resocializace závislých osob. Postupně byla zintenzivňována činnost jak v oblasti zákonné represe, tak v oblasti prevence. I drogová scéna v ČR procházela v uplynulých letech vývojem, v jehož důsledku vznikly nové problémy, a tudíž i potřeba hledání nových řešení. Mezi klíčové kroky realizované (mimo oblast trestní justice) lze ve sledovaném období zařadit následující:

- harmonizace legislativy s právními předpisy EU
- přijetí zákona č. 79/1997 Sb. o léčivech a o změnách a doplnění některých souvisejících zákonů (mj. reguluje nakládání s léčivými přípravky obsahujícími omamnou nebo psychotropní látku nebo prekursor)

- přijetí zákona č. 167/1998 Sb. o návykových látkách
- přijetí zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí (mj. zaměřuje sociálně-právní ochranu na děti, které požívají alkohol nebo jiné návykové látky)
- přijetí zákona č. 258/2000 Sb. o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů (upravuje mj. hygienické požadavky na provoz zdravotnických zřízeních a ústavů sociální péče)
- přijetí zákona č. 379/2005 Sb. o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami a o změně souvisejících zákonů (mj. upravuje organizaci a provádění protidrogové politiky)
- zpřísnění bezpečnostních podmínek pro subjekty legálně zacházející s návykovými látkami, přípravky a prekursory
- zlepšení kontrolních mechanismů, zapojení orgánů místní zprávy do kontrolní činnosti zdravotnických zařízení a lékáren; kontrola subjektů, kterým MZ vydalo povolení zacházet s OPL, je závislá na současném počtu pracovníků IOPL
- síť protidrogových koordinátorů, kteří pracují při okresních úřadech a úřadech magistrátních a statutárních měst. Přednostové a primátoři jmenovali jako svůj poradní orgán protidrogové komise, složené ze zástupců klíčových institucí. Protidrogoví koordinátoři a místní protidrogové komise iniciují a koordinují protidrogové aktivity na místní úrovni v souladu s vládní strategií
- vybudování systému léčebné a resocializační péče pro uživatele drog, který zabezpečuje poskytování klíčových služeb na území celé ČR.

Tak, jak se po roce 1990 začaly drogy a jejich užívání stávat mediálně a politicky zajímavým tématem, a jak se v ČR začala vytvářet klasická otevřená drogová scéna, zintenzivnila se též činnost zákonodárců v oblasti **protidrogové legislativy**. Zároveň bylo třeba, aby trestní právo reagovalo na nové formy drogové kriminality, a to vše v podmínkách hlubokých změn celé trestněprávní legislativy, souvisejících s přechodem k demokratickému právnímu státu, s otevřením hranic, se zapojováním státu do mezinárodních struktur, s globalizací života jako celku i kriminality jako jeho součástí, s nástupem nových koncepcí přístupu k řešení trestné činnosti (odklony, restorativní justice...), s objevením nových hrozeb či nových forem hrozeb již známých (globální terorismus, organizovaný zločin...), apod.

Kapitola o vývoji právní úpravy v této oblasti zachycuje po roce 1990 několik legislativních trendů. Skutkové podstaty drogových trestných činů byly zpřesňovány a doplňovány tak, aby postihovaly různé formy neoprávněného nakládání s omamnými a psychotropními látkami. Dopad skutkových podstat byl rozšířen i na přípravky obsahující omamnou či psychotropní látku a na prekursory. V této souvislosti nelze nezmínit přijetí zákona č. 167/1998 Sb., o návykových látkách, který mj. na zákonné úrovni vymezil pro účely trestního práva pojmy omamné látky, psychotropní látky, přípravku obsahujícího omamnou nebo psychotropní látku a prekursoru (třebaže od dubna 2006 není seznam prekursorů uveden přímo v příloze zákona o návykových látkách, ale zákon odkazuje na bezprostředně použitelný předpis Evropských společenství), a nahradil tak dosavadní definice stanovené nařízením vlády č. 192/1988 Sb. Trestnost přechovávání drogy pro vlastní potřebu (resp. její držení bez prokázaného úmyslu přechovávat ji pro jiného) byla na počátku sledovaného období z trestního zákona vypuštěna, aby byla na konci devadesátých let po podstatně vzrušenější diskusi restaurována v podobě kontroverzního ustanovení § 187a tr. z., zavádějícího poměrně vágní množstevní kritérium (množství větší než malé) trestnosti přechovávání drogy pro vlastní potřebu.

V letech 1990 a 1998 došlo k poměrně citelnému zvýšení trestních sazeb u drogových trestných činů, resp. k jejich větší diferenciaci tak, aby lépe odrážely rozdíly ve společenské nebezpečnosti jednotlivých forem drogové kriminality, a to zejména typově vyšší závažnost výroby a obchodu s drogami v rámci (mezinárodního) organizovaného zločinu. Především v souvislosti s tímto zvláště závažným druhem trestné činnosti byly ve sledovaném období do českého trestního práva zaváděny některé instituty, které by měly zefektivnit práci orgánů činných v trestním řízení (sledovaná zásilka, operativně pátrací prostředky...), příp. byly již existující instituty doplňovány či zpřesňovány (prohlídky apod.). Některé z těchto změn měly zároveň zajistit důslednější respektování práv a svobod účastníků trestního řízení (např. zařazení právní úpravy odposlechu a záznamu telekomunikačního provozu do trestního řádu a její pozdější změny).

Výraznou tendencí byla ve sledovaném období snaha o vytváření prostoru pro alternativní řešení jednotlivých případů. Byl zaveden trest obecně prospěšných prací, v trestním řízení se objevily prvky odklonu a probace, a uvedené postupy se v určité míře začaly využívat i v méně závažných případech drogové kriminality. A konečně nelze opomenout zřetelný trend rozšiřování a zpřesňování právní úpravy právního styku s cizinou ve věcech trestních. Stále

větší internacionalizace zločinu vede jednotlivé státy k tomu, aby se nejen formou mezinárodních smluv, ale i v rámci svého vnitrostátního práva snažily vytvořit předpoklady pro co nejjednodušší a nejúčinnější spolupráci policejních a justičních orgánů z různých zemí. Česká republika v tomto ohledu nebyla výjimkou, přičemž s blížícím se vstupem země do EU a v období poté se toto úsilí ještě zintensivnilo.

K interpretaci **statistických údajů** o kriminalitě je třeba přistupovat opatrně, přičemž u údajů o drogové trestné činnosti to platí možná obzvláště. Při pohledu na statistiky drogových trestných činů, registrovaných policií, či osob za drogové trestné činy stíhaných, obžalovaných a odsouzených, lze nabýt dojmu, že drogová kriminalita svým rozsahem nepředstavuje v ČR v kontextu celkové míry trestné činnosti významnější problém. Drogové trestné činy představují dlouhodobě mírně přes 1 % všech u nás policií registrovaných trestných činů. Podíl osob, odsouzených v ČR za drogovou kriminalitu, na celkovém počtu odsouzených osob, činí posledních pět let cca 2 % a v letech předešlých byl ještě nižší. Přesto nelze problematiku drogové kriminality bagatelizovat.

Charakteristickým rysem drogové kriminality, jako kriminality tzv. „bez oběti“, je vysoká latence. Lze předpokládat, že drogové trestné činy evidované v oficiálních statistikách jsou pouze malou částí skutečně páchané drogové kriminality. Kromě toho samotné drogové trestné činy podle § 187, § 187a, § 188 a § 188a tr.z. představují jen malou část kriminálních aktivit, souvisejících se základním problémem, kterým je užíváním nelegálních drog. V úvahu je třeba v této souvislosti vzít nikoliv zanedbatelné množství trestných činů páchaných pod vlivem OPL (násilná, mravnostní, majetková kriminalita) a především kriminalitu opatrovací. A konečně je drogová kriminalita pouze jedním z řady vzájemně souvisejících sociálně patologických jevů, provázejících užívání nelegálních drog (organizovaný zločin, záškoláctví, domácí násilí, prostituce, šíření viru HIV a žloutenky atd.). V těchto souvislostech nelze ani relativně nízký počet evidovaných případů drogových trestných činů podceňovat.

Pokud jde o trendy drogové kriminality, tak po období pochopitelného a poměrně výrazného nárůstu všech základních sledovaných ukazatelů (počet policií zjištěných trestných činů, počty stíhaných, obžalovaných a odsouzených osob) v devadesátých letech, se na přelomu století začala situace měnit. Počet zjištěných drogových trestných činů začal od roku 2000 (s výjimkou roku 2002) meziročně klesat (s údaji z předcházejícího období nelze z důvodu zásadně odlišné metodiky evidování příliš srovnávat, z hlediska trendu však lze hovořit

o nárůstu až do roku 1999), přičemž v posledních třech letech byl zřetelný. K meziročnímu poklesu počtu osob stíhaných a obžalovaných dochází od roku 2003, a v roce 2005 poklesl poprvé za sledované období také počet odsouzených osob. Počet osob odsouzených za drogové trestné činy přitom do roku 2004 narůstal, a to v porovnání s vývojem celkového počtu osob odsouzených v ČR v letech 1995–2004 (celkově mírný nárůst) mnohem výrazněji. Zaměříme-li se však na výrazně nejfrekventovanější drogový trestný čin, kterým je nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů podle § 187 tr.z., lze hovořit spíše o několikaleté stagnaci.

Složení trestů, ukládaných za jednotlivé drogové trestné činy, jakož i výměra za ně ukládaných nepodmíněných trestů odnětí svobody, vycházely v průběhu sledovaného období samozřejmě především z trestních sazeb za tyto trestné činy stanovených a jejich změn. V justičních statistikách však lze postřehnout jisté náznaky možné změny přístupu soudů při ukládání trestů za drogové trestné činy, kdy zejména organizovaný obchod s drogami patrně začal být během devadesátých let postupně hodnocen jako velmi závažná trestná činnost, čemuž mohl odpovídat i určitý posun při stanovování druhu trestu a jeho výměry. Do skladby trestů se ve druhé polovině devadesátých let promítlo též stále častější ukládání trestu obecně prospěšných prací. Od roku 2004 je samostatně vykazován počet mladistvých, jimž bylo soudem pro mládež uloženo trestní opatření podle zákona č. 218/2003 Sb., ovšem dosud bez rozlišení druhu trestního opatření, což podíly ostatních trestů ovlivňuje.

Za drogovou kriminalitu bývá v posledních několika letech v ČR pravomocně odsouzeno přibližně 1300 osob ročně. Počet policíí zjištěných případů drogových trestných činů klesl v roce 2005 poprvé od roku 1997 pod 3000. Vzhledem k charakteru jednání, postižitelného podle ustanovení § 187, § 187a, § 188 a § 188a trestního zákona, však lze předpokládat, že v oficiálních statistikách je zachycena pouze malá část tohoto druhu trestné činnosti. Nelze též zapomínat na skutečnost, že statistické údaje poskytují pouze kvantitativní pohled na danou problematiku. Zkušenosti jednotlivců a institucí, které se odhalováním a stíháním drogové kriminality zabývají, zahrnují informace a trendy, které se ve statistikách neprojeví.

Jedním z významných a ve vyspělých zemích pravidelně sledovaných aspektů je vývoj **nelegální drogové scény**, mapovaný prostřednictvím údajů z epidemiologických studií a údajů o čistotě a cenových relacích jednotlivých druhů drog. Drogovou epidemiologii provádí

Centrální pracoviště drogové epidemiologie při Hygienické stanici hl. m. Prahy od roku 1995. Základním zdrojem aktuálních cenových relací jsou výroční zprávy NPC a GŘC. Postupnému vývoji české drogové scény a současným trendům v této oblasti je věnována samostatná kapitola naší studie.

Poznatky orgánů činných v trestním řízení o **stavu drogové kriminality v ČR** potvrzují názor, že se zde v průběhu devadesátých let vytvořila klasická drogová scéna „západoevropského“ typu včetně drogového trhu, s některými odlišnostmi danými především geografickou polohou, historií a demografickou strukturou země. V souvislosti s celkovým otevřením drogové scény došlo na počátku sledovaného období též k otevření drogového trhu. Vlivem intenzivnějšího zájmu orgánů činných v trestním řízení a patrně i přísnější legislativy však pachatelé drogové kriminality začali postupně využívat stále konspirativnější metody činnosti. Objevily a etablovaly se zde nové formy drogové kriminality, včetně forem typických pro činnost skupin organizovaného zločinu. Otevření hranic umožnilo příliv „klasických“ drog, které se před rokem 1990 na našem trhu prakticky nevyskytovaly, a na území ČR se postupně dostávaly rovněž nejrozumnější „novinky“ (GHB). Významnou roli v oblasti drogové kriminality zde převzaly skupiny cizích státních příslušníků. V důsledku působení zahraničních či mezinárodních zločineckých skupin v ČR a zároveň českých pachatelů v zahraničí stále vzrůstá důležitost účinné mezinárodní spolupráce při odhalování a stíhání drogové kriminality.

Možnosti trestní justice v protidrogové politice II. (empirická část)

Doba řešení: 2006–2007

Odpovědná řešitelka: PhDr. Ivana Trávníčková, CSc.

Řešitel: JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

Předkládaná studie je pokračováním výzkumného úkolu „Možnosti trestní justice v protidrogové politice“, jejíž první část – teoretický vstup do problematiky – byla publikována v edici IKSP v roce 2007.

Předmět

Předmětem realizovaného výzkumu jsou:

- a)** *prostředky trestního práva (a souvisejících právních oborů) využívané po r. 1989 při postihu drogové kriminality*
- b)** *vývoj drogové kriminality a drogové scény v ČR po r. 1989.*

Cílem této studie bylo získat obecnější pohled na aktuální možnosti trestní justice v rámci protidrogové politiky, jakož i některé specifické informace týkající se sledované problematiky, a to nejen z hlediska příslušných právních norem, ale zejména při jejich aplikaci v praxi.

Metodika výzkumu

V první části studie spočívalo metodologické těžiště v analýze právních předpisů a dostupné odborné literatury, dále v analýze dokumentů relevantních státních orgánů a statistických údajů Policie ČR a Ministerstva spravedlnosti ČR k drogové problematice. Druhá empirická část studie prezentuje poznatky získané z vytypovaných trestních spisů a z dotazníkového šetření mezi experty zabývajícími se drogovou problematikou v orgánech systému trestní justice České republiky. Česká republika disponuje v současné době specializovaným policejním útvarům s celostátní působností (Národní protidrogová centrála

SKPV PČR), a i v dalších orgánech působících v rámci systému trestní justice jsou často vyčleněni odborníci, kteří jsou zaměřeni na ochranu a prosazení zákona v oblasti drog.

Vlastní empirické šetření mělo dvě základní fáze: 1. analýzu vytypovaných trestních spisů, 2. anonymní dotazníkové šetření mezi různými skupinami expertů specializovanými na drogovou problematiku. Abychom omezili možnost mylné interpretace některých zjištěných skutečností, absolvovali jsme ve fázi vyhodnocování výsledků doplňující konzultace se zástupci jednotlivých orgánů činných v trestním řízení, kteří se uvedenou problematikou dlouhodobě zabývají.

Cílem analýzy trestních spisů bylo získat poznatky o praktickém postupu orgánů činných v trestním řízení při stíhání drogové kriminality, jakož i o charakteru trestných činů, které byly ve zkoumaných případech projednávány, a jejich pachatelích. Zaměřili jsme se na vybrané trestněprávní instituty a na míru a způsob jejich uplatnění v jednotlivých případech.

Při výběru vzorku trestních spisů jsme vycházeli ze statistických údajů o struktuře a územním rozložení drogové trestné činnosti a technicko organizačních možností výzkumu. Pro zachycení delšího časového úseku jsme se rozhodli vyžádat spisy ve věcech, které byly pravomocně ukončeny v letech 1999, 2002 a 2004. Oslovili jsme vybraných 15 okresních soudů (vč. Městského soudu v Brně) a 4 krajské soudy (vč. Městského soudu v Praze) se žádostí, aby nám umožnily nahlédnout do určeného počtu trestních spisů o jednotlivých drogových trestných činech v případech, kdy právní moc nastala v uvedených třech letech. Zejména u statisticky méně frekventovaných trestných činů dle § 188 a § 188a tr. zák. bylo obtížné se k příslušným trestním spisům dostat, neboť údaje k jednotlivým trestným činům jsou v běžně dostupných justičních statistikách uváděny v územním členění podle obvodů jednotlivých krajských soudů, tedy bez možnosti určit, které okresní soudy v obvodu daného krajského soudu řízení o sledovaném trestném činu vedly.

Dotazníkové šetření jako jedna z hlavních metod empirického šetření bylo realizováno na vzorku 168 respondentů, který tvořili specialisté z těchto profesních skupin: pracovníků celní správy, policistů z NPC, státních zástupců, soudců a pracovníků vězeňské služby.

Přestože hlavním cílem byla názorová komparace jednotlivých skupin expertů na možnosti trestní justice v protidrogové politice, bylo při tvorbě dotazníku nutno přihlídnout

k rozdílné roli respondentů v rámci systému trestní justice. Proto byly zpracovány čtyři druhy dotazníku, obsahující otázky obecnější povahy vhodné pro komparaci názorů jednotlivých skupin expertů, a další otázky byly diferencovány podle jednotlivých profesí respondentů. Důvodem bylo získat co nejkonkrétnější a nejvýstižnější souhrn názorů té které profese na vývoj drogové problematiky a možnosti trestní justice při postihu drogové kriminality. Prakticky každou odpověď na kteroukoli otázku mohli experti doplnit o vlastní názor nebo zkušenost. To samozřejmě přispělo k upřesnění jednotlivých odpovědí, a často docházelo i ke shodě v doplňovaných informacích napříč jednotlivými expertními skupinami. Vysoká návratnost dotazníků v jednotlivých skupinách respondentů i obsáhlost některých sdělení potvrdila značný zájem nejen o drogovou problematiku, ale i realizovaný výzkum.

Výběru respondentů pro terénní šetření bylo nutno věnovat zvýšenou pozornost, neboť se sledovanou problematikou v jednotlivých profesních skupinách (s výjimkou pracovníků NPC) intenzivně zabývá pouze omezený okruh odborníků. Pro účely našeho výzkumu jsme se rozhodli získat vhodné respondenty z následujících orgánů systému trestní justice – soudy, státní zastupitelství, Národní protidrogová centrála SKPV PČR, Celní správa ČR, Vězeňská služba ČR. Základním kritériem pro výběr respondentů z jednotlivých skupin odborníků byla pouze jejich erudovanost v drogové problematice. Další charakteristiky respondentů (např. jejich věk či pohlaví, postavení pracoviště, na němž respondenti působí, v soustavě příslušného orgánu trestní justice) ani další sociodemografické ukazatele (např. týkající se území, spadajícího do oblasti místní příslušnosti orgánu, v němž působí) jsme nepovažovali z hlediska zjišťovaných informací za rozhodující.

Získané údaje byly zpracovány speciálním počítačovým programem pro statistickou analýzu dat SPSS a informace kvalitativního charakteru bylo nutno interpretovat pomocí obsahové analýzy.

Souhrn empirické části

Postupy orgánů činných v trestním řízení, včetně aplikace trestní legislativy v konkrétních případech, se odrážejí v trestních spisech. **Analýza spisového materiálu** přispěla k získání podrobnějších poznatků o praktickém postupu orgánů činných v trestním řízení při stíhání drogové kriminality, jakož i o charakteru trestných činů, které byly ve zkoumaných případech projednávány, a o jejich pachatelích. Je však třeba přiznat, že řada zajímavých

informací ke sledované problematice se v trestních spisech z různých, leckdy zcela pochopitelných důvodů nevyskytuje. Týká se to údajů o postupu orgánů činných v trestním řízení v tzv. předpolí zločinu (zejména operativní činnost policie), ale i některých bližších informací o roli, kterou hrály drogy v životě pachatele či o tom, zda a jaký vliv měly na jeho předchozí kriminální kariéru.

Trestní spisy, tvořící analyzovaný vzorek, se týkaly věcí, v nichž příslušné meritorní rozhodnutí nabylo právní moci v jednom ze tří let - 1999, 2002 nebo 2004. Až na výjimky (nárůst podílu pachatelů – uživatelů OPL, kteří užívali více druhů drog) nebyly mezi vzorky z jednotlivých let patrné rozdíly, které by naznačovaly určitý trend – na to byly ostatně vzorky příliš malé. Výrazná většina spisů se pochopitelně týkala zdaleka nejpočetnějšího drogového trestného činu, tedy trestného činu **nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů dle § 187 tr. zák.**

Trestná činnost v analyzovaných spisech spočívala především v distribuci OPL či jejich sdílení mezi uživateli. Jednalo se o nelegální dispozici zejména s pervitinem, konopnými drogami a heroinem. Ve vzorku se objevily případy *modu operandi*, na který v této souvislosti upozorňují policejní a celní orgány, jako je zasílání drog na vlastní či cizí adresu pachatelem ze zahraničí, využívání leteckých linek z Jižní Ameriky k pašování kokainu, příp. dopravy drogy do ČR v tělních dutinách.

Trestní spisy ve věcech **trestného činu dle § 187a tr. zák.** se týkaly převážně méně závažných deliktů spočívajících v přechovávání drogy v množství, jež bylo shledáno větším než malým. V některých případech skutkové okolnosti nasvědčovaly možnosti, že pachatel OPL nepřechovává výlučně pro vlastní potřebu, nicméně orgány činné v trestním řízení tuto eventualitu v rámci daného trestního řízení dále neprověřovaly. Jen velmi malá část pachatelů – uživatelů drog – byla v kontaktu s některým ze subjektů poskytujících léčbu či péči o toxikomany. To v zásadě platí i o pachatelích ze zkoumaného vzorku spisů ve věcech **trestných činů dle § 188 a § 188a tr. zák.**

První část dotazníkového šetření mezi experty systému trestní justice zabývajících se drogovou problematikou byla zaměřena na **vývoj a hodnocení české drogové scény.**

Experti vyjadřovali své zkušenosti a názory na **míru trestných činů**_registrovaných i neregistrovaných za období posledních 10 a 5 let s tím, že většina z nich se domnívá, že drogová kriminalita stále roste, byť podle převažujícího názoru soudců za posledních pět let pouze mírně. Jednou z charakteristik této trestné činnosti je i **latence**, která je ve velké míře s drogovou kriminalitou spojena. Jako hlavní důvody, které jsou s latencí spojeny, uváděli experti zejména skutečnost, že uživatel drog se nevnímá jako oběť, resp. poškozený, ale naopak kryje pachatele. Zároveň se často jedná o aktivitu organizovaného zločinu, vyznačující se sofistikovaným způsobem páchaní kriminality. V této souvislosti měli experti uvést svůj odhad, týkající se **prognózy spotřeby jednotlivých druhů drog** i důvody jejich konzumace. Experti nepředpokládají ani do budoucna větší výkyvy v trendech spotřeby jednotlivých druhů drog, neboť očekávají spíš sjednocení trendů užívání drog v EU. Jednotně a poměrně rozsáhle komentovali všechny skupiny expertů důvody vedoucí k dostupnosti drog v České republice, a to jak z hlediska společenského, změn na drogovém trhu, prevence, tak samozřejmě i s ohledem na možnosti legislativy a represe při postihu drogové kriminality.

Specialisté z NPC a celníci popisovali téměř shodně problémy spojené se záchytem drog na území České republiky, neboť právě zde došlo v poslední době k značným změnám. Od stejných skupin expertů jsem získali zajímavé informace o **pachatelích drogové kriminality** působících na území České republiky v současné době, i o předpokládaném vývoji do budoucna. Znepokojujícím zjištěním je názor expertů, kteří se domnívají, že dojde k nárůstu pachatelů u mladistvých a mladých dospělých osob české národnosti. Pravděpodobně největší nárůst se z jejich pohledu dá očekávat mezi příslušníky sociálně slabých vrstev a jedinci z rómského etnika. Zvyšující se zapojení do výroby, distribuce a obchodování s OPL předpokládají tito experti také u cizích státních příslušníků, kteří se dosud v této trestné činnosti angažovali a zároveň nevylučují, že dojde i k posílení podílu pachatelů z ruskojazyčných skupin (kteří se dosud specializovali převážně na tzv. „praní špinavých peněz“), Turků, kteří mají přímý přístup ke zdroji heroinu, a dále také občanů Izraele a osob ze židovského etnika, majících silné finanční zázemí.

Spokojenost respondentů se stavem české **protidrogové legislativy** se mezi jednotlivými profesními skupinami lišila, když celkově nejprázdnivější hodnocení vyjadřovali soudci, zatímco pracovníci NPC a vězeňské služby byli zpravidla nejkritičtější. Mezi uváděnými nedostatky právní úpravy se objevovaly jak aspekty týkající se specificky drogové kriminality (mírné trestní sazby stanovené na drogové delikty...), tak i obecné problémy našeho

trestního práva (komplikované procesní předpisy, nepoužitelnost výsledků některých úkonů z přípravného řízení k důkazním účelům v řízení před soudem apod.). Z odpovědí vyplynulo, že si respondenti zřetelně uvědomují neoddělitelnost kvalitní legislativy a její adekvátní aplikace.

Vývoj trestního práva z hlediska podmínek pro odhalování a stíhání drogové kriminality hodnotili respondenti převážně pozitivně. Oceňovali, že náš právní řád i v této oblasti postupně zavádí mezinárodně osvědčené standardy a instituty. Spokojenost vyslovovali se zněním skutkových podstat drogových trestných činů, přičemž však jako problém jednoznačně vnímají aktuální interpretaci znaku kvalifikované skutkové podstaty spočívajícího v získání určitého prospěchu. Za nejvhodnější formu vymezení kvantitativních znaků skutkových podstat drogových deliktů, týkající se rozsahu či množství, by pokládali jejich kvantifikaci přímo ve výkladovém ustanovení trestního zákona. Trestní sazby stanovené na drogové trestné činy označovali respondenti napříč profesními skupinami jako odpovídající či mírné. Potvrdilo se, že přes nesporný vliv judikatury Nejvyššího soudu stále přetrvávají určité výkladové nejasnosti, spojené s právní kvalifikací pěstování rostliny konopí bez zjištěného úmyslu látku dále distribuovat. Spíše záporně se respondenti vyjádřili k případné kategorizaci drog pro trestněprávní účely podle míry zdravotní a společenské nebezpečnosti spojené s jejich užíváním, přičemž výrazný nesouhlas zazněl od pracovníků NPC, státních zástupců a pracovníků celní správy.

Určité profesní rozdíly se projevíly u některých jednotlivých aspektů právní úpravy, kdy různé varianty řešení kladou na jednotlivé profesní skupiny rozdílné nároky, jako tomu bylo u názoru na potřebu uvádět v protokolu o záznamu telekomunikačního provozu doslovný přepis tohoto záznamu, kde se pro obligatornost takového postupu vyslovili (vcelku pochopitelně) pouze soudci. Výrazně pozitivně hodnotili respondenti nové trestněprocesní instituty z oblasti právního styku s cizinou.

Pozornost byla věnována také **drogové problematice ve věznicích**. Experti z řad vězeňské služby, státních zástupců a soudců odhadovali promořenost resp. míru zneužívání drog ve věznicích pro mladistvé, pro ženy a pro muže, i oblibu a rozšířenost jednotlivých OPL v nich. Stejně skupiny expertů také navrhovaly opatření k omezení průniku drog do vězení. Experti z vězeňské služby posuzovali stávající programy, resp. podmínky a možnosti, které mohou odsouzení v rámci výkonu trestu odnětí svobody využít k potlačení návyku na drogy.

Jejich hodnocení se týkalo koncepce umisťování pachatelů do tzv. bezdrogových zón, stávajících kontrol prostřednictvím testování moči odsouzených a případného zavádění substituční léčby uživatelů heroinu (resp. opiátů) v prostředí výkonu trestu. Zatímco na koncepci umisťování vězňů do bezdrogové zóny neměli respondenti příliš jednotný názor, k zavádění substituční léčby v prostředí výkonu trestu bylo jejich stanovisko převážně (v 66 %) odmítavé.

Převážně kladně se vybrané profesní skupiny navzájem hodnotily, pokud jde o činnost jednotlivých orgánů systému trestní justice v oblasti potírání drogové kriminality. Přesto respondenti nacházeli na práci ostatních složek některé nedostatky, a to jak systémové (nedostatek personálu a materiálních prostředků apod.), tak i v rovině práce jednotlivých osob (podceňování závažnosti drogového problému, nedůslednost při objasňování všech okolností trestné činnosti atd.). V rámci hodnocení spolupráce jednotlivých složek systému trestní justice při odhalování a stíhání drogové kriminality je pozitivní skutečnost, že ve všech sledovaných případech bylo toto hodnocení příznivější než průměrné, tj. že s úrovní této spolupráce panovala mezi respondenty v zásadě spokojenost. Zřejmě pochopitelné rozdíly panovaly v názorech na kompetence celních orgánů v trestním řízení o drogových trestných činech, které pouze celníci označili za nevyhovující, a sice zbytečně omezené oproti pravomocím policie. Součinnost mezi celními orgány a policií při odhalování a vyšetřování drogové kriminality nicméně hodnotili respondenti z obou profesních skupin kladně.

Mládež v kriminologické perspektivě

Doba řešení: 2006–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

Řešitelé: PhDr. Šárka Blatníková, JUDr. Simona Diblíková,

Mgr. Jakub Holas, PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.,

Dikce zákona č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže se stala důležitým milníkem v koncepčním přístupu k omezování delikvence mládeže. Svým zaměřením na prevenci, dobrou edukaci a nápravnou socializaci mladých lidí naplňuje nejnovější restorativní principy trestního práva a kriminologie a otevírá cestu k větší úspěšnosti zacházení s mládeží. Zásadní naplnění těchto nových možností je však do značné míry závislé jednak na reálných aplikačních možnostech, jednak na charakteristikách mladé generace, jejíž socializaci chceme novými přístupy modifikovat. Předkládaná závěrečná zpráva z výzkumu se proto snaží být příspěvkem k oběma těmto stránkám problému.

První část předkládané práce sleduje myšlenku, že správné rozhodnutí justičních orgánů o dalších osudech mladého člověka, který nastoupil delikventní cestu, je nesporně hluboce závislé na zevrubném pochopení charakteru jeho osobnosti v kontextuální perspektivě jeho minulé i aktuální situace. Zákon č. 218/2003 Sb. totiž klade zásadní důraz na přiměřenou individualizaci nápravných postupů; ty se pak mohou prakticky rozvíjet pouze tehdy, jestliže budou jednak k dispozici prostředky k těmto nápravným krokům v dostatečném množství a kvalitě, a jednak jestliže budeme zároveň schopni se značnou mírou přesnosti diagnostikovat objektivní potřeby modifikovaného mladého člověka. Zatímco první podmínka náležité aplikace zákona bude záviset spíše na materiálně technickém a organizačním zajištění rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení či jiných orgánů soudní moci (a v tomto organizačním a technickém vybavení máme jistě ještě nemalé rezervy), lze poměrně okamžitě začít prohlubovat předpoklady spolehlivé analytické práce. Samotný zákon o soudnictví nad mládeží naznačuje, jaké minimální údaje o klientovi a jeho sociálním okolí by měl mít k dispozici soudce nebo státní zástupce, aby mohl provést vhodnou úvahu nad účinnými nápravnými postupy.

Výzkumná práce týmu IKSP řešícího problematiku kriminality mládeže se proto zaměřila na rozbor posudků, které mají v současnosti k dispozici pracovníci justice o klientovi a jeho sociálním zázemí. Jinými slovy, výzkumný rozbor se zaměřil na to, do jaké míry byl po stránce kvantitativní i kvalitní naplněn § 55 zákona č. 218/2003 Sb. o zjištění poměrů mladistvého a ve vybraných případech § 56 téhož zákona o osobních, rodinných a sociálních poměrech a aktuální životní situaci mladistvého, případně jaké další informace (např. z místa bydliště, ze školy či pracoviště) byly obsaženy ve spisech. Ve výzkumné sondě bylo analyzováno 86 spisů náhodně vybraných pachatelů do 18 let.

Celkově je možno říci, že jen o třetině klientů jsme se z příložených zpráv dozvěděli informace v nadprůměrném kvalitě, tedy že celkové vyznění informací bylo dostatečné k případné individualizaci nápravného postupu. Poněkud zarážejícím faktem byla však skutečnost, že v celém výzkumném souboru byla obsažena pouze jedna jediná zpráva zpracovaná podle § 56. Soudíme, že je sice třeba pracovat ekonomicky (to znamená vážit potřebnost objasnění některých osobnostně sociálních aspektů konkrétního případu), nicméně se domníváme, že by se z důvodu podstatného a trvalého snížení kriminality mladých lidí mělo více než dosud přistupovat k hlubší analýze osobnosti klienta v jeho sociálním prostoru. Lze předpokládat, že uspořené prostředky za informační podklady a z toho vyplývající možné nepřesné rozhodnutí se může bumerangovým efektem vrátit v podobě recidivy mladého pachatele, a součet škod z jeho delikvence spolu s pozdním nákladným resocializačním působením tak náš rádobý „šetřící způsob práce“ výrazně prodrazí.

Zdá se, že tyto myšlenky v současné době získávají svou platnost. Vždyť péči Republikového výboru pro prevenci kriminality vznikají v některých větších městech ČR programy Systému včasné intervence, které umožní jednak vhodný preventivní zákrok proti asocialitě či antisocialitě mladého člověka již v počátečním stádiu, a jednak případně pomohou orgánům činným v trestním řízení správně (tj. přiměřeně provinění a osobnosti pachatele) postupovat při aplikaci zákona č. 218/2003 Sb. Také lze s potěšením kvitovat, že pracovníci Probační a mediační služby dokončují práce na souboru metodik, které se – mimo jiné – zaměřují na zkvalitnění procesu získávání zpráv o osobnostních, rodinných a sociálních poměrech klienta a jeho aktuální životní situaci.³⁹

³⁹ Poznatzky našeho výzkumného šetření byly poskytnuty PMS k dopracování této metodiky.

Naše výzkumné šetření prokázalo, že z hlediska zdrojů, odkud jsou čerpány informace o klientovi, významně vynikají zprávy ze školního prostředí. Zde jsou informace často opřeny o více méně „tvrdá data“, která o klientovi vypovídají nejen na základě každodenní zkušenosti učitelů s klientem, ale i na základě archivovaných poznatků o změnách prospěchu a chování žáka v průběhu jeho života.

Ne zcela kvalitní informace jsou získávány o rodinném zázemí klienta a o jeho postavení v něm. Značná část posudků zde vychází pouze z informací od rodičů či vychovatelů klienta, přičemž tyto informace bývají často zjevně tendenční. Jiná část posudků v této oblasti sklouzává pouze do popisných, často málo vypovídajících informací. Největší nedostatek jsme však zjistili u informací, které by měly vypovídat o pozitivních či negativních vrstevnických a rodinných vztazích klienta a o podrobnější analýze zájmové sféry. Zde jsou posudky až příliš skoupé na informace, ačkoliv se jedná o vysoce důležitá data, která by měla sehrát rozhodující roli při koncipování nápravného procesu. Ten se totiž neobejde bez nějakého pozitivního zakotvení mladého člověka v jeho přirozeném sociálním prostředí. Oprávněně proto předpokládáme, že by posudek mapující životní situaci klienta měl usilovat nalézt jednak zdroje závadového chování mezi lidmi či věcmi, které klienta obklopují, jednak naznačit cestu pozitivního posilování jeho prosociálního postoje na základě kontaktu s vybranými přáteli klienta a dospělými osobami širšího sociálního zázemí.

Dobrý nápravný proces mladých jedinců se musí opírat též o všeobecnou dobrou znalost mravního a právního povědomí mladé generace. Taková znalost je jednak potřebná proto, abychom věděli, jak zaměřit primární edukační proces ve školách, jednak proto, abychom dovedli rozlišit chybné postoje našich klientů od případných chybných postojů celé jejich generace. V této souvislosti jsou důležité nejen poznatky o současném právním a mravním vědomí, ale též o vývojových tendencích, které se v populaci během určité časové periody projevují. Výzkumníkům z IKSP se zde ukázala unikátní možnost porovnat určité druhy poznatků z této oblasti s obdobnými poznatky, které byly získány před více jak 15 lety. Současní mladí lidé z obdobných středních škol a učilišť (celkově 464 mužů a žen ze čtyř měst v ČR) posuzovali stejné podnětové situace jako jejich vrstevníci před 15 lety.

Mezi základní poznatky této druhé výzkumné akce lze v tomto souhrnu uvést, že v oblasti vztahu k (vlastnímu i cizímu) majetku mladí lidé v drtivé většině svých odpovědí prokázali, že je jim zjevný princip nedotknutelnosti soukromého majetku. Mladým lidem ovšem není až tak cizí zásada, kterou bychom mohli charakterizovat pořekadlem „oko za oko, zub za zub“. Zvláště

možnost potrestat agresora za použití individuálního fyzického násilí též fyzicky není pro velkou část respondentů ničím nepřijatelným. Zde je třeba ovšem hned dodat, že si ve většině případů uvědomují nelegálnost a riskantnost takového postupu, naznačené řešení však zároveň považují za nejefektivnější, takže se nebrání postupu „na vlastní pěst“. Současná mladá generace vůbec příliš nevyhledává autoritu pro řešení sporných otázek svého života, nemá dostatečnou důvěru v orgány policie ani jiných státních orgánů. Zdá se, že dnešní mládež je lépe vnímavá k otázkám lidských práv menšin (došlo oproti dřívějšímu výzkumu k přesunu respondentů z kategorie lhostejných k této problematice do kategorie ochránců lidských práv), nicméně stále u značné části mládeže, která je procentuálně téměř srovnatelná s množstvím takto smýšlejících v původním výzkumu, přetrvává averze vůči etnicky odlišným skupinám. V oblasti sexu se prohlubuje tendence nepovažovat sexuální styky bez použití násilí za záležitost, která by se měla výrazně regulovat prostředky trestního práva, resp. mladí lidé ve své většině soudí, že by měla být snížena hranice pro legální sexuální styk.

Třetí studie pojednává o často diskutovaném problému, a to do jaké míry se stupňuje agrese žáků vůči svým učitelům. Škola hraje v životě mladých lidí podstatnou roli, a proto bylo třeba dle našeho názoru tomuto prostředí věnovat zaměřenou pozornost. Provedli jsme šetření na širokém vzorku učitelů (bylo dotázáno 366 učitelů a 127 ředitelů) různých škol a zjistili jsme, že hlavním problémem nevhodné interakce mezi učiteli a žáky je verbální agrese. Zdá se, že určité uvolnění ve společnosti se projevilo i ve školním prostředí, učitelé již nevystačí s autoritativním přístupem a žáci nejsou vedeni ke „slepé poslušnosti“. Tato situace vyhrocuje nejednou vztahy mezi učiteli a žáky. Posuzujeme-li celé období, kdy byl učitel v průběhu svého života v kontaktu s žáky, zjistíme, že zhruba každý pátý dotázaný se setkal s hrubým a nevybíravým verbálním jednáním svých žáků při vyučování a někteří z nich i mimo školu. Učitelé jsou mnohdy verbálně napadáni i rodinnými příslušníky studenta, bývá jim vyhrožováno zneužitím vlivných známostí. Nemají naštěstí ani tak zkušenost s fyzickým násilím vůči sobě, mají však často nepříjemný pocit z chování některých studentů a pouze své pedagogické dovednosti („vyhnutí se konfliktu“) příkládají fakt, že nedojde ze strany studenta k závažnějšímu agresivnímu útoku či napadení. Výzkum též ukázal některé rozdíly mezi ohrožením mužů - učitelů (těm se častěji žáci mstí poškozením jejich majetku) a žen - učitelek (ty jsou častěji verbálně napadány během vyučování). Podle očekávání se ukázalo, že míra agrese studentů klesá s náročností studia, respektive s typem náročnosti školy. Nejvíce problémů signalizují učitelé z odborných učilišť a středních integrovaných škol. Nicméně lze

uzavřít, že naše školy mohou plnit na dobré úrovni své edukační povinnosti a že jejich vliv je jistě nezanedbatelný při resocializaci mladého člověka.

Poslední studie hovoří o tom, že kriminologičtí odborníci jsou na základě jistých prognostických nástrojů schopni odhadnout, do jaké míry je ten který jedinec ohrožen antisociálním vývojem. Zde se na základě určitých longitudinálních postupů empiricky ukázalo, že jisté osobnostní a enviromentální anamnestické ukazatele mohou upozorňovat na vysokou pravděpodobnost budoucího selhání klienta, zatímco jiné mohou v jeho životě sehrát brzdicí či kompenzační roli. Námi provedená malá sonda do této problematiky znovu potvrdila, jak je důležité shrnout všechny relevantní poznatky o klientovi v době, kdy je jeho asocialita či antisocialita teprve v počátečním stádiu a kdy rozumně řízený zásah může znamenat zásadní obrat v jeho životě. Je ovšem třeba zdůraznit, že nestačí pouze shrnout anamnestické údaje o osobnosti pachatele a jeho širokém sociálním zázemí, ale je především nutno na základě těchto údajů přejít k odpovídající akci. Zde se nám jeví jako zcela nezbytné podpořit již výše zmíněný nově vznikající Systém včasné intervence, který nejen dítě v ohrožení najde a zjistí jeho problémy, ale který zároveň vyvolá odpovídající resocializační a reedukační akci. V této souvislosti je vhodné upozornit na nedostatečné kapacity Probační a mediační služby, která by měla být posílená natolik, aby se mohla zaměřeně věnovat klientům na „šikmé dráze“, a na potřebnost vytvoření hustější sítě akreditovaných programů, které by dodaly klientovi potřebnou nápravnou službu.

Předložená závěrečná zpráva z výzkumu přináší – dle našeho názoru – celou řadu použitelných poznatků pro praxi nejrozumnějších odborníků, kteří v současnosti pečují o ochranu mladé generace před možným negativním vývojem. Ukazuje se, že zákon č. 218/2003 Sb. může sehrát důležitou roli při snižování kriminality mladých lidí a že společně s dalšími právními i neprávními prostředky tvoří solidní základ pro adekvátní zacházení s „mládeží na okraji“.

Prevence kriminality na úrovni obcí a krajů

Doba řešení: 2006–2007

Odpovědný řešitel: PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

Členové týmu: Mgr. Jakub Holas, PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

Výzkumné akce byly realizovány Institutem pro kriminologii a sociální prevenci z podnětu RVPPK a v rámci projektu „Současný stav a výhledy preventivní práce na území krajů“. Samotné výzkumné akce byly realizovány v roce 2007 a jejich cílem bylo zmapovat organizaci a formy preventivní práce v krajích a jejich obcích po novém územněsprávním rozdělení ČR. Vlastním cílem pak bylo podat informaci o situaci v oblasti sociálně patologických jevů v obcích s rozšířenou působností, o druzích preventivních opatření fungujících v obci včetně rámcového hodnocení jejich účinnosti, o podmínkách činnosti v oblasti prevence kriminality a sociálně patologických jevů, o organizačním a materiálně-technickém zabezpečení preventivní činnosti v obci, o roli jednotlivých subjektů včetně NNO, o spolupráci kraje a obcí na preventivní práci a očekávané pomoci z úrovně státních institucí. Zaměřené výzkumné aktivity pak též směřovaly na krajské úřady, ve kterých byly sledovány různé aspekty předpokladů pro koordinační úlohu kraje v oblasti preventivní práce.

Současný výzkum navazoval na předchozí celostátní reprezentativní výzkum veřejného mínění ohledně otázek bezpečí a prevence kriminality.⁴⁰ Na základě výsledků tohoto výzkumu bylo rozhodnuto dotázat se na situaci v oblasti prevence kriminality a dalších závadových jevů přímo tam, kde by se měla valná část preventivní činnosti uskutečňovat – tedy v obcích. Soustředili jsme se na více jak 200 obcí s rozšířenou působností (tzv. „obce třetího typu“) a dotazování ohledně preventivní práce jsme směřovali na čtyři skupiny osob (expertů), kteří z povahy své profesní činnosti mají největší přehled o bezpečnostní situaci v obci, existujících problémech i o užívaných preventivních postupech. Konkrétně se jednalo o manažera prevence, příslušníka městské policie (pracovníka na řídicí funkci nebo takového, který má na starosti preventivní činnosti), příslušníka Policie ČR (pracovníka na řídicí funkci nebo takového, který má na starosti preventivní činnosti) a pracovníka odboru sociálních věcí (městských nebo

⁴⁰ Večerka, K., Holas, J., Tomášek, J., Přesličková, H., Blatníková, Š., Občané o kriminalitě a prevenci, IKSP, ISBN 978-80-7338-057-1, Praha 2007.

obvodních úřadů). Výzkum byl na základě doporučení výzkumné agentury realizován formou on-line dotazování s CATI předrekrutací.⁴¹ Konečná velikost vzorku činila 622 dotázaných.

Paralelně s tímto šetřením jsme provedli další výzkumnou akci zaměřenou na uskutečňování preventivní práce ve všech 14 krajích. Postupovali jsme metodou zaměřeného interview, přičemž jsme za respondenty zvolili ty pracovníce či pracovníky, kteří mají na krajských úřadech ve své agendě problematiku prevence kriminality, resp. kterým je tato agenda v případě potřeby přidělována.⁴² Svou pozornost jsme zaměřili na zakotvení preventivní práce v materiálech krajských samospráv, na otázky personálního obsazení pozice krajského manažera prevence, na otázky odborného zajištění preventivní práce na krajské úrovni (včetně spolupráce s obcemi), na manažerovy poznatky z oblasti komplexní bezpečnostní analýzy kraje, dále na úroveň spolupráce se subjekty využitelnými pro prevenci v rámci kraje, na oblast tvorby krajských projektů prevence kriminality a konečně na spolupráci jednak s republikovou úrovní, jednak s obcemi v rámci kraje. Stranou nezůstaly ani otázky legislativní zakotvenosti prevence.

Některé výsledky:

I. Prevence kriminality v obcích – pohled expertů z místní úrovně

Respondenti sdělili, že v obcích považují za nejzávažnější následující problémy: zneužívání drog a výskyt narkomanů, potíže s problémovými Romy, výskyt pouličních výtržností a rušení nočního klidu, vandalismus a sprejerství, problémy s lidmi dlouhodobě nezaměstnanými, s lidmi zneužívajícími alkohol a se závislými na hracích automatech a též s partami asociálních mladých lidí. Dotázaní experti naopak nespátřují závažnější problém ve výskytu následujících jevů (považují je pro své obce za okrajové problémy): prostituce, rasistické projevy vůči menšinám, výskyt cizinců bez povolení k pobytu, záškoláctví a šikanu ve školách.

Z oblasti kriminality je dle expertů nejzávažnější situace v napadání aut (vloupání do aut a krádeže aut), dále drobné krádeže v obchodech, útoky proti rekreačním objektům (vykrádání chat) a vloupání do domů a bytů. Značným problémem je též odcizování jízdních kol, různé druhy podvodů, nelegální výroba drog a obchod s nimi. Naopak zanedbatelný výskyt vidí dotázaní experti u následujících kriminálních aktivit: obchodování s lidmi, týrání zvířat, podněcování k národnostní a rasové nenávisti, sexuální násilí, úplatkářství nebo korupce.

⁴¹ Vlastní dotazování provedla na základě výběrového řízení agentura pro výzkum veřejného mínění Stem Mark.

⁴² Pro zjednodušení budeme v dalším textu tyto pracovníky nazývat souhrnným názvem „krajský manažer prevence“, i když nejsou tak ve svých krajích všichni označováni.

Expertí z řad státních a obecních policistů zdůrazňují více problémy s výtržníky, vandaly, vykrádači aut a rekreačních objektů, expertí převážně ze sociální sféry zdůrazňují závažnost takových jevů jako je záškoláctví, domácí násilí či korupce. Značné rozdíly také panují mezi obcemi různé velikosti, lze zaznamenat i rozdíly podle krajů (např. Ústecký kraj se potýká s výrobou a prodejem drog, krádeže aut trápí experty z Prahy, Středočeského kraje a Liberecka, podvody signalizují expertí z Moravskoslezského kraje atp.).

Jednou z klíčových oblastí dotazování byla problematika vztahu obcí a krajů v oblasti prevence. Většina našich respondentů očekává, že kraj v oblasti prevence kriminality zajistí celou řadu činností. Vůbec největší shoda panovala v tomto směru u role spojené s přímým financováním či spolufinancováním preventivních programů (od kraje tuto pomoc očekávají téměř všichni dotázaní expertí měst), avšak také u mnoha dalších činností, které jsme do našeho souhrnu zařadili, překročila míra souhlasných odpovědí devadesátiprocentní hranici (jednalo se např. o funkci koordinační, vzdělávací, informační či poradní). Určitou výjimku představovala pouze činnost řídicí, kterou od kraje očekává jen zhruba polovina dotázaných osob. Stejný poměr respondentů se pak vyjadřoval v tom smyslu, že dané činnosti kraj v současné době zabezpečuje.

Při hodnocení toho, zda kraj jednotlivé činnosti zabezpečuje či nikoli, hrála evidentní roli skutečnost, nakolik prevenci věnuje pozornost sama obec. Ukázalo se, že pokud respondent působí v obci, jež se prevencí hlouběji zabývá, zastává častěji názor, že kraj v oblasti prevence jednotlivé činnosti rozhodně či spíše zabezpečuje. Z toho by patrně bylo možné usuzovat, že kraje svými službami v oblasti prevence kriminality pokrývají v současné době nejlépe poptávku těch obcí, které jsou v prevenci kriminality samy aktivní.

Část dotazníku byla určena pouze respondentům, kteří v obcích a městech působí na pozici manažera prevence kriminality. Ukázalo se, že je mezi nimi často značný rozdíl v tom, kolik času v rámci svého pracovního úvazku mohou prevenci věnovat. Jenom malá část manažerů uvedla, že je prevence jejich jedinou pracovní náplní (zabývají se jí na plný úvazek), každý 10 respondent má však na tuto práci pouze zhruba desetinu svého pracovního času.

Ve většině obcí existuje komise pro prevenci kriminality, nejčastěji je v nich zastoupena Policie ČR, o něco méně pracovníci městské policie, v nadpoloviční většině případů pak pracovníci OSPODu či školství.

Mírná většina dotázaných považuje za velmi či spíše dobré možnosti získávat informace o negativních sociálních jevech v dané obci či městě. V nadpoloviční většině obcí existuje ještě

celá řada kooperujících pracovních pozic, které bezprostředně souvisejí s oblastí preventivní práce. Zejména se jedná o pracovníka pro primární prevenci na školách, protidrogového koordinátora a romského poradce.

Nejvýraznější informační role o problematice prevence je respondenty připisována obecní a státní policii, obecnímu úřadu, zájmovým organizacím pro děti a mládež a základním školám. S poskytovanými informacemi od těchto subjektů jsou pracovníci prevence spokojeni. O problematiku prevence se zajímají zejména příslušné orgány větších měst, které jsou také kriminalitou více zatíženy.

Výzkum se též zevrubně zabýval oblastí spolupráce pracovníků prevence s nestátními neziskovými organizacemi. Nejlepší spolupráce byla konstatována s organizacemi, které se zabývají prací s běžnou mládeží a prací se seniory. Dotázaní pracovníci prevence však postrádají v některých obcích zejména intenzivnější spolupráci s organizacemi, které by se zaměřovaly na práci s mládeží s výchovnými problémy či ohroženou sociálně patologickými jevy a též s organizacemi, které se specializují na závažné problémy v oblasti prevence drogových či alkoholových závislostí, resp. které by přímo poskytovaly služby pro uživatele těchto látek. Těmito organizacemi disponuj na dobré úrovni přibližně třetina dotázaných obcí, druhá třetina si však stěžuje na nedostatečnost služeb v této oblasti.

II. Názory krajských manažerů prevence kriminality na preventivní práci v rámci krajů.

Od nového krajského uspořádání území ČR přešla prevence kriminality na území kraje do jeho samostatné působnosti. Tento fakt vytvořil nové podmínky pro zabezpečování preventivní práce, postavil před kraje nové úkoly. Naše výzkumná akce se pokusila zmapovat situaci na tomto úseku na konci roku 2007 v Praze a ve všech nových krajích v ČR.

Při výzkumné akci jsme postupovali metodou zaměřeného rozhovoru, přičemž jsme za respondenty zvolili ty pracovníce či pracovníky, kteří mají na KÚ ve své agendě problematiku prevence kriminality, resp. kterým je tato agenda v případě potřeby přidělována.⁴³ Celkově jsme kontaktovali 14 krajských manažerů prevence.

A. Zakotvení preventivní práce v krajských samosprávách – materiály, komise, finance

Lze konstatovat, že v zásadě všechny jednotlivé kraje disponovali dokumentem, který se zabývá plánem rozvoje kraje. Některé tyto dokumenty jsou koncipovány i s poměrně dlouhým

⁴³ Pro zjednodušení budeme v dalším textu tyto pracovníky nazývat souhrnným názvem „krajský manažer prevence“, i když nejsou tak ve svých krajích všichni označováni.

časovým horizontem (např. do roku 2020), jiné mají spíše charakter krátkodobějších strategií. V rámci těchto dokumentů se objevují i určité zmínky o kriminalitě a sociálně patologických jevech na území kraje (včetně prevence), tyto pasáže jsou však většinou pouze okrajové a spíše na úrovni určitých proklamací.

Koncepční materiály preventivní povahy, které nemají bezprostřední vztah k dotacím z centrální úrovně, nebývají většinou na programu jednání v Radách či Zastupitelstvích krajů.

Pouze 4 kraje disponovaly speciální komisí pro preventivní práci. Činnost této komise byla v krajích různě suplována, nejčastěji Krajskou protidrogovou komisí či komisí pro národnostní menšiny. Neexistence komise pro preventivní práci odrážela nejasnosti v tom, co by vlastně mělo být náplní činnosti takto definované komise na krajské úrovni, neboť problematika prevence má být prvořadě řešena na úrovni obcí. Tato nejasnost pak vysvětluje, proč v době výzkumu neexistoval žádný tlak na ustavení krajské komise pro prevenci kriminality a sociálně patologických jevů.

Rozvoj preventivní práce na úrovni kraje je mimo jiné dosti odvislý i od plánovaných finančních prostředků na tuto problematiku. Ve většině krajů nebylo přesně (nebo vůbec) specifikována finanční částka na prevenci kriminality a sociálně patologických jevů. Obecně bylo konstatováno, že finanční situace v této oblasti podpory prevence na úrovni kraje má fakticky setrvale nízkou, avšak - vzhledem k budoucnosti - mírně se zlepšující úroveň.

B. Personálního obsazení pozice koordinátora, manažera

V každém kraji existoval pracovník, který měl (formálně či neformálně) na starost oblast prevence kriminality, nicméně rozsah pracovního vytížení touto problematikou byl různý. Krajského manažera prevence na plný úvazek měly pouze dva kraje, tato funkce bývala nejčastěji spojována s funkcí krajského protidrogového koordinátora, případně byla uskutečňována jako jedna z mnohých agend odboru sociálních věcí a zdravotnictví. Fakticky existující schválená pozice manažera prevence v samosprávných orgánech kraje byla ke konci roku 2007 pouze v polovině krajů.

Pracovníci byli nejčastěji zařazeni na referentských pozicích, nebyli vybaveni žádnými rozhodovacími pravomocemi. Popis jejich pracovní činnosti nebyl přesně zaměřen na práci manažera prevence, byl pojat značně obecně a nekonkrétně. Tato jejich řadová pozice je limitovala i z hlediska možnosti získání nadstandardních (ale i mnohdy základních) podkladů pro svou práci pracovníka na úseku prevence.

Výzkum ukázal že v roce 2007 nebyly v žádném kraji stanoveny nějaké zvláštní kvalifikační předpoklady na výkon funkce manažera prevence. Při rozhovoru samotní manažeři vyjadřovali svou vnitřní potřebu vzdělávat se v oboru, mezi respondenty panovala značná nejednotnost v tom, v čem by toto vzdělávání mělo spočívat. Kraje jako takové neměly v oblasti řešení kriminality a sociálně patologických jevů velké ambice. Změnit situaci v této oblasti by mohlo lepší zařazení manažera prevence ve strukturách krajského úřadu, nejlépe do struktur kanceláře hejtmána. K posuzování pozice krajského manažera jako „perspektivního zaměstnání“ by pomohlo jeho ukotvení v legislativě vedle romského a protidrogového koordinátora v přenesené působnosti, a tím i se státním příspěvkem. Krajský manažer prevence by pak nebyl v rámci krajského úřadu vnímán jako určitý nadbytečný luxus.

C. Odborné zajištění preventivní práce na krajské úrovni, spolupráce s obcemi

S manažery prevence v obcích byli krajští manažeři prevence spíše v nepravidelných náhodných kontaktech, převažovaly kontakty telefonické a mailové. Někteří krajští manažeři se snažili o vytvoření určitého informačního mailového portálu, na kterém zveřejňovali vše, co by se manažerům prevence kriminality na úrovni obcí mohlo hodit k jejich práci. Kontakty byly převážně instrumentálního charakteru. Zhruba polovina krajských manažerů prevence se pokoušela o organizování setkání manažerů obcí. Úspěch těchto akcí byl odvislý především od postoje jednotlivých obcí kraje ke krajskému úřadu a jeho aktivitám - obce dávaly najevo, že jsou samosprávné.

O rezervách ve spolupráci mezi krajskými a místními manažery svědčilo i to, že krajští manažeři prevence nebyli v zásadě členy žádných preventivních komisí v „trojkových“ obcích kraje, pouze zcela výjimečně byli na tato jednání – spíše na základě neformálních vztahů – zváni. Lze říci, že ze strany obcí nebyl zatím až takový zájem o ingerenci kraje do místních problémů a kraje nevyvíjejí „přehnanou“ iniciativu v tom, aby tuto situaci změnil. Systém v roce 2007 nebyl nastaven tak, aby kraj v oblasti preventivní práce potřeboval obce a obce potřebovaly kraj.

D. Manažerovy poznatky z oblasti komplexní bezpečnostní analýzy kraje

Krajští manažeři prevence postrádali zevrubnější přehled o situaci v kraji, zároveň si však potřebnost těchto údajů uvědomovali. V zásadě věděli, že existují rozborové materiály PČR o kriminalitě v kraji, tyto materiály však nedostávali automaticky na stůl, v případě potřeby o

ně museli žádat vedení kraje. Manažeři byli tak většinou informováni o aktuální situaci v kraji povrchně a se značným zpožděním. Průzkum ukázal, že zde hodně záleželo na iniciativě samotného manažera prevence.

Situace z roku 2007 potvrdila, že zhruba v třetině krajů bylo v posledních několika letech uskutečněno nějaké sociologické šetření použitelné pro prevenci. Manažeři prevence v krajích jsou však většinou závislí na veřejných informačních zdrojích (internet) nebo na náhodných informacích z takových zdrojů jako je preventivní odbor MV ČR, PMS, MPSV, MŠMT či odborných institucí celostátního záběru (IKSP) apod.

E. Úroveň spolupráce se subjekty využitelnými pro prevenci

Naše dotazování mimo jiné ukázalo, že manažeři prevence na úrovni kraje se nacházeli v zárodečné fázi vytváření vlastních sítí spolupracujících státních i nestátních institucí, že své konzultační týmy teprve hledali. Jestliže vznikala v tomto smyslu nějaká „sít“ spolupracujících organizací, byla to spíše záležitost neformální a příležitostná, než systematická a trvalá.

Krajští manažeři častěji spolupracovali se státními organizacemi, které mají krajský dosah. V této souvislosti byly respondenty připomínány orgány PČR a PMS, ale také nestátní organizace s nadregionální působností. Spolupráce však nebyla nijak systémově podchycena a odvíjela se též od osobní iniciativy. To platilo i o spolupráci s orgány ochrany práva, tedy se soudy a státními zastupitelstvími.

Obdobná situace byla zaznamenána i v rámci krajských úřadů. Obecně lze říci, že ve většině krajů jednotlivé další odbory krajských úřadů v zásadě neodmítaly součinnost s krajským manažerem prevence, avšak ani ji nevyhledávaly - jednotlivé odbory žily vedle sebe svým životem. Výměna informací v rámci krajských úřadů se odvíjela opět na základě osobních kontaktů manažera s jinými pracovníky, byla proto zranitelně závislá na osobních pozitivních vztazích s konkrétními osobami pracujícími v různých pozicích KÚ.

F. Oblast projektů prevence kriminality

V krajích jsme zaznamenali určitou nejasnost v chápání preventivní práce. V krajích plynuly určité finanční prostředky na různé projekty, z nichž některé byly – dle názoru respondentů - více či méně preventivně laděné, nicméně tyto projekty nebyli přímo předkládány jako projekty preventivní, resp. nečerpaly tak prostředky vyhrazené pouze pro tento účel. Respondenti se téměř jednomyslně shodovali v tom, že částky ročně fakticky vydané krajem na

preventivní práci byly nesrovnatelně menší než prostředky, které byly vynakládány např. na podporu sportu či kultury.

G. Spolupráce s republikovou úrovní a na úrovni krajů, legislativní doporučení

Rozvíjející se práce manažerů v jednotlivých krajích vyžaduje jednak jistou metodickou pomoc z centrální úrovně, jednak častou a zevrubnou výměnu informací mezi krajskými manažery navzájem. Naši respondenti se fyzicky scházeli na horizontální úrovni přibližně 2x ročně. Tato jejich rokování však nemělo žádný pevný rytmus či strategické zaměření, ale bylo odkázáno na neformální iniciativu některého z krajských manažerů, který si dobrovolně bral na sebe organizační zajištění setkání. Mimo tyto ad hoc svolávané neformální setkání byly krajští manažeři v poměrně častém telefonním a mailovém styku, při kterém se svými kolegy konzultují některé zkušenosti a problémy své práce.

Systematičtější spolupráci mezi kraji poněkud narušovala poměrně častá fluktuace pracovníků na místě krajského manažera prevence. Ke škodě věci nebyl status a finanční ohodnocení práce krajského manažera prevence natolik stimulující, aby stabilizoval pracovníky v jednotlivých krajích natolik, aby práci vykonávali dlouhodobě a cíleně a mohli tak dosahovat realizace přiměřeně fázovaných koncepčních záměrů.

Krajští manažeři prevence si poměrně dost slibovali od svých kontaktů s Odborem prevence kriminality MV ČR. Sdělovali, že zde nacházejí porozumění pro své problémy a množství fundovaných metodických rad. I přes toto pozitivní hodnocení se u manažerů vyskytly směrem k centrální úrovni některé připomínky, jejichž vyřešení by do budoucna mohlo přispět k celkovému rozvoji preventivní práce v krajích.

Od centra krajští manažeři prevence především požadovali, aby častěji a do větší hloubky jednalo s politickým vedením kraje a zajišťovalo jim lepší pozici k uskutečňování preventivních záměrů

Krajští manažeři prevence by uvítali, kdyby oblast preventivní práce zaměřená na oblast kriminality a s ní související sociálně patologické jevy byla upravena nějakou ucelenou zákonnou právní normou. Zákon by lépe stabilizoval postavení manažerů v systému prevence, mohl by definovat pravomoci, úkoly a oblasti odpovědnosti různých preventivních pracovníků na různých stupních státní správy a v různých oblastech preventivní činnosti. Zákonná opora by byla pozitivní zejména ve vztahu k obcím. Jasná dělba práce a kompetencí by – dle jejich názoru - jistě přispěla k efektivitě činnosti a zabránila by přílišným dohadům o tom, komu náleží přísluší aktivita především v nepopulárních činnostech, došlo by k zvýšení účinnosti

přijímaných opatření. V neposlední řadě by měl zákon určit práva a povinnosti manažera prevence. Při vytváření této právní normy by se mělo využít hojných poznatků lidí z terénu, praktiků na úrovni kraje i obcí, zabránit tomu, aby se tato norma vytvářela pouze „od stolu“.

Vliv vybraných ustanovení velké novely trestního řádu na průběh trestního řízení

Doba řešení: 2004–2007

Odpovědný řešitel: JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

Řešitelé: Mgr. Lucie Háková, JUDr. Zdeněk Karabec, CSc., Mgr. Petr Kotulan, JUDr. Václav Nečada, Mgr. Hana Přesličková, Mgr. Jiří Vlach

V oblasti trestního práva procesního došlo k významné změně přijetím zákona č. 265/2001 Sb., který nabyl účinnosti dne 1. ledna 2002. Tato novela trestního řádu (dále v textu též „velká novela“) byla přijata v době probíhající rekodifikace českého trestního práva. Velká novela se stala předstupněm zcela nového trestního řádu a kromě základního účelu - aktuálního zkvalitnění trestního řízení - plní její aplikace i roli testování účinnosti změn, jež přinesla, tedy jejího vlivu na trestní řízení. S ohledem na tyto skutečnosti byl na období let 2004–2007 stanoven výzkumný úkol „Vliv vybraných ustanovení velké novely trestního řádu na průběh trestního řízení.“ Vzhledem ke stavu prací na novém kodexu by poznatky z výzkumného úkolu měly mj. přispět k hodnocení velké novely pro účely rekodifikace.

Realizace výzkumného úkolu se uskutečnila formou řešení čtyř dílčích, relativně samostatných výzkumných témat, ovšem se zřetelem k jejich vzájemné provázanosti. Stanovena byla tato dílčí výzkumná témata:

1. Zkrácené řízení
2. Změna postavení a role státního zástupce v trestním řízení
3. Změny v oblasti vazebního řízení
4. Prosazování změn v odvolacím řízení.

Předmětem výzkumu byla obecně právní úprava vybraných institutů zavedených velkou novelou trestního řádu, její praktická aplikace a účinky na průběh trestního řízení. Cílem výzkumu bylo komplexnější poznání a zhodnocení dopadu vybraných změn, které přinesla velká novela trestního řádu, na průběh trestního řízení, a to z hlediska zamýšleného účelu těchto změn a s ohledem na poznatky a požadavky praxe.

K řešení výzkumného úkolu byly použity následující metody a techniky:

- analýza odborné literatury.
- analýza právní úpravy včetně dostupné judikatury
- analýza dostupných statistických údajů z justičních statistik Ministerstva spravedlnosti ČR a Vězeňské služby ČR
- analýza trestních spisů
- dotazníkové šetření mezi soudci, státními zástupci a policisty
- analýza relevantních oficiálních dokumentů

Zkrácené řízení

Mezi nejvýznamnější změny, které do trestního řádu přinesla novela č. 265/2001 Sb., je vytvoření dvou typů přípravného řízení z dosud jednotně pojímané předsoudní fáze trestního řízení, a to v závislosti na typové nebezpečnosti spáchaného trestného činu. Kromě dosud známého vyšetřování lze nadále o určitých typech deliktu konat zkrácené přípravné řízení. Aby však změna v této oblasti měla na konkrétní trestní řízení skutečně účinný dopad, není vyčerpána s koncem přípravného řízení, ale pokračuje i ve fázi před soudem, kde na zkrácené přípravné řízení navazuje zjednodušené řízení před samosoudcem.

Výsledky výzkumu opravňují k obecnému konstatování, že zkrácené řízení jako nový typ trestního řízení o nejméně závažných a skutkově i právně jednoduchých případech trestné činnosti se celkově osvědčilo, orgány činné v trestním řízení si tento postup osvojily, přičemž práva osob, vůči nimž se zkrácené řízení vede, jsou zachována na standardní úrovni a je zajištěna jejich realizace.

Z hlediska cílů zavedení zkráceného řízení lze uvést, že záměry autorů novely se do značné míry podařilo naplnit ve fázi zkráceného přípravného řízení, které skutečně umožňuje v bagatelních věcech pachatele rychlým a poměrně neformálním způsobem předat soudu. Zjednodušení a zrychlení soudní fáze řízení se již tolik nezdařilo, především proto, že se nepodařilo zjednodušené řízení před soudem oprostit od obecných nedostatků soudního řízení v ČR, nicméně i v této oblasti novela přinesla pozitivní a funkční prvky. Z hlediska podmínek

pro práci orgánů činných v trestním řízení představovalo zavedení zkráceného řízení pozitivní změny a tyto orgány si nový postup rychle a kvalitně osvojily, přičemž ovšem existují rozdíly v tom, jaké změny zkráceného řízení znamená pro činnost policejního orgánu, státního zástupce a soudu. Nebyly získány poznatky o tom, že by právo obviněného (podezřelého) na obhajobu bylo ve zkráceném řízení oproti standardnímu typu trestního řízení významně omezeno.

Ze **statistických údajů** vyplývá, že ve sledovaném období (2002–2006) počet osob, jejichž věc byla projednávána ve zkráceném řízení, jakož i jejich podíl na celkovém počtu osob, vůči nimž bylo vedeno trestní řízení, narůstaly. V roce 2006 byly ve zkráceném řízení projednávány věci více než čtvrtiny všech osob, vůči nimž bylo trestní řízení vedeno. Okruh trestných činů, které jsou ve zkráceném řízení projednávány nejčastěji, odpovídá zákonem stanoveným podmínkám pro vyřízení věci tímto způsobem. Jedná se tedy o bagatelní případy trestných činů krádeže dle § 247 tr. zák., maření výkonu úředního rozhodnutí dle § 171 tr. zák. a od r. 2006 i řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění dle § 180d tr. zák.

Složení osob, odsouzených ve zkráceném řízení, je podobné jako v celkové populaci odsouzených v ČR s tím, že mezi odsouzenými ve zkráceném řízení je zejména od r. 2004 nižší podíl mladistvých, což může souviset též s aplikací zákona č. 218/2003 Sb. Pokud jde o tresty, ukládané ve zkráceném řízení, odpovídá podíl nepodmíněných trestů odnětí svobody zhruba podílu tohoto druhu trestu mezi všemi tresty ukládanými v ČR obecně, ovšem ve zkráceném řízení jsou ukládány nepodmíněné tresty zásadně nízké výměry (cca 70 % do 6 měsíců odnětí svobody, cca 95 % do 1 roku odnětí svobody). Vyšší podíl oproti celkovému složení ukládaných trestů vykazují tresty obecně prospěšných prací a vyhoštění, naopak nižší je zatím podíl podmíněných trestů odnětí svobody.

Průměrná doba trvání zkráceného přípravného řízení je oproti průměrné době trvání přípravného řízení výrazně kratší, a to zejména v řízení u policejního orgánu. Zhruba poloviční proti průměrné době trvání řízení před soudem je též průměrná doba trvání zjednodušeného řízení před soudem. Výraznějšímu zkrácení délky zjednodušeného řízení před soudem brání především obecné nešvary českého soudního řízení – problémy se zajišťováním účasti osob u hlavního líčení, problémy s doručováním písemností.

Právní úprava zkráceného řízení je vcelku zdařilá, bez závažnějších nedostatků. Jednodušší právní úprava průběhu řízení odpovídá povaze věcí, které mají být ve zkráceném

řízení projednávány. Některé připomínky či náměty k právní úpravě zkráceného řízení, které z její analýzy vyplynuly, se týkají vymezení důvodu pro konání zkráceného přípravného řízení uvedením příslušného ustanovení trestního řádu, vymezení lhůty ke skončení zkráceného přípravného řízení, podmínek pro podmíněné odložení podání návrhu na potrestání, lhůty k přípravě na hlavní líčení a vzdání se práva podat odpor proti trestnímu příkazu.

Z analýzy trestních spisů vyplynulo, že orgány činné v trestním řízení velmi rychle poznaly kladné stránky tohoto typu řízení a naučily se novou právní úpravu účinně aplikovat. Ve zkoumaném vzorku spisů se vyskytovaly pouze věci, které byly svou povahou k projednání ve zkráceném řízení skutečně vhodné, a to zpravidla ty, kdy byl pachatel trestného činu nižší závažnosti dopaden přímo při činu. Rovněž ve spolupráci policejních orgánů a státních zástupců nebyly zjištěny nedostatky. Výsledkem byla zpravidla velmi rychlá zkrácená přípravná řízení, která však zároveň poskytovala dostatek podkladů pro řádné provedení zjednodušeného řízení před soudem. Celkové rychlosti řízení prospělo, byl-li soud s návrhem na potrestání předán i podezřelý. Samosoudci často využívali institutu trestního příkazu. Patrně i díky poměrně nízkým trestům, ukládaným ve zkráceném řízení, podávali obvinění odpor proti trestnímu příkazu či odvolání proti rozsudku jen výjimečně, resp. často se tohoto svého práva výslovně vzdali. V takovém případě také nedocházelo k průtahům v důsledku neúspěšného doručování rozhodnutí obviněnému.

Pokud jde o úroveň zajištění práva na obhajobu, odpovídala ve zkoumaných případech úrovni dosahované v nezkráceném trestním řízení, což se projevovalo zejména standardním plněním poučovací povinnosti a dodržováním zákonných ustanovení o nutné obhajobě, příp. zajištění tlumočníka. Ze zkoumaných spisů nevyplynuly důvody k obavám, že by někteří pachatelé mohli být na svých právech zkráceni z toho důvodu, že by dostatečně nepochopili princip zkráceného řízení, rozsah svých oprávnění v jeho rámci, či důsledky některých procesních úkonů (např. prohlášení o nesporných skutečnostech).

Z expertního dotazníkového šetření mezi policisty, státními zástupci a soudci vyplynulo, že zavedení zkráceného řízení je všeobecně vnímáno jako pozitivní změna, a to zejména z důvodů zjednodušení, zrychlení a snížení formálnosti řízení. Zároveň panuje shoda na tom, že uvedená pozitiva se projevují především ve fázi přípravného řízení, zatímco ve zjednodušeném řízení před soudem se vyskytují obecné problémy soudního řízení (zajišťování

přítomnosti osob u hlavního líčení, doručování), hlavně tehdy, pokud není s návrhem na potrestání předán soudu i zadržený podezřelý.

Oslovení pracovníci orgánů činných v trestním řízení vyjadřovali vesměs spokojenost s právní úpravou zkráceného řízení a kladně hodnotili i úroveň vzájemné spolupráce při jeho provádění. Obzvláště oceňovali možnost číst se souhlasem stran v hlavním líčení jako důkaz i úřední záznamy z přípravného řízení. Míru zajištění práva obviněného (podezřelého) na obhajobu, pokládali za v zásadě stejnou jako ve standardním typu řízení. Velkou překážku účinnějšímu využívání zkráceného řízení spatřovali v absenci systému, který by zajišťoval rychlé, aktuální a úplné informace o řízeních, vedených proti pachateli u jiných orgánů (policie, státních zastupitelství, soudů).

Na základě výsledků výzkumu nabízíme závěrem této části zprávy k úvaze následující shrnutí připomínek a námětů, na které jsme upozornili v předchozích kapitolách a jež by podle našeho názoru mohly přispět k účinnějšímu naplnění záměrů, s nimiž byl institut zkráceného řízení do trestního řádu zařazován:

- policejní orgán by měl podle našeho názoru v záznamu o zahájení úkonů zkráceného přípravného řízení, resp. v záznamu o sdělení podezření, vymezit podmínky pro konání tohoto typu řízení vždy uvedením kompletního příslušného ustanovení trestního řádu tak, aby bylo patrné, zda pro tento postup shledal splněnou podmínku uvedenou v § 179a odst. 1 písm. a) tr. ř. nebo v § 179a odst. 1 písm. b) tr. ř., popř. obě;
- doporučujeme zvážit stanovení počátku lhůty ke skončení zkráceného přípravného řízení (§ 179b odst. 4) až na počátek zkráceného přípravného řízení, nikoliv na den obdržení trestního oznámení či jiného podnětu k trestnímu stíhání;
- podmínku náhrady škody u podmíněného odložení podání návrhu na potrestání (§ 179g odst. 1 písm. b)) doporučujeme zmírnit rozšířením i na případy, kdy podezřelý o náhradě škody s poškozeným uzavře dohodu či učiní jiná potřebná opatření k její náhradě, jako je tomu u podmíněného zastavení trestního stíhání (§ 307 odst. 1 písm. b);
- doporučujeme zvážit, zda pro přípravu na hlavní líčení, koná-li se ve zjednodušeném řízení před soudem, nestanovit kratší lhůtu, než je obecná lhůta pětidenní (např. 3 dny);
- doporučujeme zvážit změnu právní úpravy možnosti vzdát se práva podat odpor (§ 314g odst. 1 poslední věta) tak, aby v případě, kdy je trestní příkaz vydán ve zjednodušeném

řízení po výsledku obviněného dle § 314b odst. 2 tr. ř. za jeho přítomnosti, se obviněný mohl vzdát práva podat odpor přímo na místě (tak jako je tomu u práva vzdát se odvolání po vyhlášení rozsudku), nikoliv až po doručení trestního příkazu;

- doporučujeme zvážit zavedení možnosti číst za stanovených podmínek v hlavním líčení v rámci zjednodušeného řízení úřední záznam pouze se souhlasem státního zástupce, pokud se řádně předvolaný obviněný k hlavnímu líčení nedostaví, a to obdobně, jako to trestní řád umožňuje v případě čtení protokolu o výpovědi svědka v § 211 odst. 1;
- doporučujeme zvážit možnost rozšíření použití institutu nesporných skutečností i mimo oblast zkráceného řízení;
- doporučujeme zvážit možnost, že by orgány činné ve zkráceném přípravném řízení obligatorně zjišťovaly stanovisko podezřelého k případnému uložení trestů či opatření, pro jejichž uložení je stanovisko pachatele významné (v současnosti trest obecně prospěšných prací);
- doporučujeme přijmout legislativní či jiná opatření k tomu, aby orgány činné v přípravném řízení v co nejvyšší míře (samozřejmě však jen v případech pro to vhodných) postupovaly tak, aby mohl být zadržený podezřelý předán spolu s návrhem na potrestání soudu (§ 179e věta před středníkem);
- doporučujeme přijmout legislativní a organizačně technická opatření k tomu, aby měly orgány činné v trestním řízení on-line přístup k aktuálním a úplným informacím o stavech řízení proti konkrétním osobám, např. ve formě registru vydaných (byť dosud nepravomocných) rozhodnutí, prostřednictvím propojení databází jednotlivých orgánů činných v trestním řízení.

Změna postavení a role státního zástupce v trestním řízení

Jedním ze záměrů velké novely trestního řádu bylo přenést pravomoc a odpovědnost za přípravné řízení do rukou jediné osoby, která by do značné míry koordinovala činnost všech orgánů působících v této fázi řízení, aby mohlo dojít k co nejrychlejšímu a zároveň efektivnímu a správnému vyřízení trestní věci. Za tím účelem měla být posílena pozice státního zástupce a rozšířen prostor pro jeho samostatné aktivity. Změnou právní úpravy bylo dále sledováno, aby státní zástupce prostřednictvím účinnějšího výkonu dozoru a nových samostatných pravomocí v přípravném řízení získal takový přehled o věci, aby byl schopen později kvalifikovaněji zastupovat podanou obžalobu. Tímto postupem měly být vytvořeny

předpoklady pro posílení role státního zástupce jako žalobce také v další fázi trestního řízení, tj. v řízení před soudem. Zároveň měl být posílen kontradiktorní charakter trestního řízení, ve kterém by hrály významnější úlohu strany, tj. obžaloba a obhajoba.

Poznatky získané při řešení této části výzkumu naznačují, že změny, provedené velkou novelou trestního řádu, ovlivnily činnost státního zástupce spíše v přípravném řízení, kde bylo zaznamenáno posílení postavení státního zástupce a zlepšení možnosti ovlivňovat podle potřeb průběh této části trestního procesu i přes zvýšené pracovní vytížení. Změny, týkající se postavení a role státního zástupce v řízení před soudem, svůj jasně deklarovaný účel splnily jen zčásti, když vytvořily prostor pro aktivnější a kvalifikovanější vystupování stran, přičemž ovšem možná příliš ponechaly na vůli stran, zda tento prostor využijí.

Konfrontace cílů zkoumaných změn s jejich skutečným praktickým dopadem nás vedla k následujícím závěrům. Nepochybně došlo k poměrně výraznému posílení postavení státního zástupce v přípravném řízení a vytvoření podmínek pro jeho dominantní postavení v této fázi trestního řízení včetně možnosti získání většího přehledu o trestní věci od prvopočátku. Na druhé straně účinnému a efektivnímu výkonu dozoru v přípravném řízení brání praktické dopady velké novely, kterými jsou podstatné zvýšení agendy, jakož i nedostatečné personální zajištění administrativní složky této činnosti u státních zastupitelství, jež častěji vede k formálnímu výkonu dozoru nad zachováváním zákonnosti, jakožto nejdůležitější aktivity státního zástupce v přípravném řízení.

Připravenost státního zástupce z přípravného řízení na kvalifikované zastupování obžaloby v řízení před soudem se po velké novele významně nezvýšila. Postavení státního zástupce v přípravném řízení bylo sice značně posíleno, což by mu mělo umožnit důkladnější obeznámení s věcí pro účely hlavního líčení. Protichůdně však zapůsobilo výraznější přesunutí těžiště trestního řízení do stadia řízení před soudem, v jehož důsledku se rozsah skutečností v přípravném řízení zjišťovaných a v podobě použitelné pro důkazní účely dokumentovaných obecně zřetelně snížil, což pozici státního zástupce, v níž vstupuje do řízení před soudem, naopak oslabuje (určitou výjimku tvoří řízení o trestných činech, o nichž koná řízení v prvním stupni krajský soud, jejichž podoba se oproti stavu před novelou tolik nezměnila). Poskytnutí možnosti rozhodovat v přípravném řízení o schválení narovnání nemělo na postavení státního zástupce ani na trestní řízení jako celek prakticky žádný vliv, neboť je tento postup z řady popsanych důvodů využíván minimálně.

Ze zkoumaných **statistických údajů** vyplývá, že velká novela přispěla k dalšímu zkracování délky přípravného řízení, a to jak pokud jde o délku vyšetřování, tak pokud jde o celkovou délku přípravného řízení. Bezprostředně po nabytí účinnosti velké novely došlo naproti tomu k prodloužení délky řízení u státního zástupce, která byla ovšem postupně v následujících letech opět výrazně zkracována. Zmíněné změny byly zpočátku do značné míry ovlivněny zavedením zkráceného přípravného řízení, obecně lze však konstatovat, že postupně se orgány činné v trestním řízení včetně státních zástupců přenesly přes některé počáteční obtíže spojené s praktickou aplikací změn, jež přinesla velká novela.

Pokud jde o využívání institutu narovnání, došlo sice k určitému zvýšení počtu případů, kdy bylo státním zástupcem tohoto institutu v přípravném řízení využito, nicméně toto zvýšení bylo velmi nevýrazné a nikterak zásadní, jak tomu podle očekávání mělo být. Využívání podmíněného zastavení trestního stíhání prošlo mírným poklesem a v následujících letech pak mělo spíše kolísavou tendenci. Důvodem naznačeného vývoje bylo jednak zavedení zkráceného přípravného řízení a jednak přetrvávající komplikovanost institutu narovnání, které se zjevně příliš nevžilo do trestněprávní praxe.

Po nabytí účinnosti velké novely došlo k postupnému poklesu počtu věcí, vrácených ročně soudem státnímu zástupci k došetření (za současného poklesu počtu obžalovaných osob), třebaže existují rozdíly u jednotlivých případů, kdy k vrácení věci podle trestního řádu může dojít, a vývoj nebyl shodný u věcí, projednávaných okresními a krajskými státními zastupitelstvími. Hlavním důvodem se zdá být skutečně omezení okruhu důvodů, pro které může soud státnímu zástupci věc k došetření vrátit, nicméně zjištěné údaje též naznačují, že se soudy nové úpravě přizpůsobovaly postupně.

Navzdory opačnému trendu vývoje počtu osob, na které byla podána obžaloba, počet osob, jež byly obžaloby zproštěny, od zavedení velké novely roste, a to poměrně výrazně. Lze předpokládat zásadní význam změny právní úpravy, přenášející důraz na stadium řízení před soudem a omezující rozsah a použití skutečností, zjišťovaných v přípravném řízení. Objevují se však i určité signály o ne vždy zcela správném posuzování splnění podmínek pro podání obžaloby ze strany státních zástupců.

Analýzou právní úpravy bylo zjištěno, že velká novela změnou rozsahu a způsobu výkonu dozoru a přesunem pravomocí podpořila posílení postavení státního zástupce v přípravném řízení a vytvořila podmínky pro získání rychlejšího a většího přehledu v trestních věcech. I přesto, že právní úprava po novele do jisté míry rozlišuje přípravné řízení vedené pro méně závažnou, závažnější a nejzávažnější trestnou činnost, výkon dozoru včetně dalších povinností je třeba podle právní úpravy uplatňovat v podstatě v plném, tedy stejném rozsahu ve všech zmíněných případech, což v praxi do určité míry brání aktivnímu zapojení státního zástupce do přípravného řízení tam, kde je to skutečně třeba. Ve vztahu k policejnímu orgánu, za jehož činnost nese státní zástupce v přípravném řízení z titulu svého postavení určitou odpovědnost, nedisponuje státní zástupce účinným oprávněním, které by mu umožňovalo rychle a efektivně reagovat v případě nedostatečného postupu policejního orgánu.

Velká novela vytvořila prostor pro větší aktivitu stran (státního zástupce a obhajoby) v řízení před soudem. Zároveň však ponechala v platnosti konečnou odpovědnost za výsledek dokazování a celého řízení na soudu, čímž zamýšlené posílení kontradiktornosti řízení v praxi do značné míry eliminovala. K přesunutí těžiště trestního řízení do stadia řízení před soudem přispělo i omezení důvodů pro vrácení věci státnímu zástupci k došetření.

Z **expertního dotazníkového šetření** vyplynulo, že státní zástupci po velké novele pocítují posílení jejich postavení v rámci přípravného řízení a připouštějí možnost jejich aktivnějšího zapojení do přípravného řízení. To však konstatují spíše pokud jde o prostor poskytnutý právní úpravou. V praxi spatřují pro uplatnění těchto změn zcela zásadní překážky v nedostatečném personálním obsazení státních zastupitelství, potřebném ke zvládnutí zvýšené administrativní agendy. Proto také státní zástupci obecně nepřisoudili velké novele prakticky žádný vliv na jejich práci v přípravném řízení, a pokud, tak spíše mírně negativní.

Soudci i státní zástupci připouštějí vliv velké novely trestního řádu na výrazné přesunutí těžiště řízení do stadia řízení před soudem a na vytvoření většího prostoru pro procesní aktivitu stran v něm. Zároveň však jejich zkušenosti ukazují, že v praxi se změny neprojevují v soudním řízení tak významně, jak bylo zamýšleno. Možnosti aktivnějšího procesního vystupování zatím někdy nevyužívají ani státní zástupci, ani obhajoba. Sami státní zástupci hodnotili vliv velké novely na jejich činnost v řízení před soudem jako neutrální či mírně negativní. Připravenost státních zástupců z přípravného řízení na zastupování veřejné žaloby v řízení před soudem po

nabytí účinnosti velké novely hodnotili soudci jako obdobnou či poněkud lepší než před novelou.

Na základě zjištěných poznatků nabízíme k úvaze následující náměty či připomínky, které by podle našeho názoru mohly přispět k vytvoření lepších podmínek státních zástupců pro efektivní výkon jejich hlavního poslání, tedy zastupování veřejné žaloby v trestním řízení, a to s ohledem na změny, které v tomto ohledu přinesla velká novela trestního řádu:

- doporučujeme zvážit možnost zakotvení bezprostředního oprávnění, jehož prostřednictvím by mohl státní zástupce rychle a adekvátně zasáhnout vůči policejnímu orgánu v případě, že jeho postup trpí zásadními nedostatky či jiným způsobem posílit odpovědnost policejního orgánu za rychlost a kvalitu jeho práce v rámci přípravného řízení;
- doporučujeme výslovně stanovit v trestním řádu povinnost policejního orgánu vyhovět žádosti státního zástupce o opatření důkazu po podání obžaloby (§ 179 odst. 2 tr. ř.);
- domníváme se, že postup soudů podle § 180 odst. 2 tr. ř. (žádost státnímu zástupci o opatření důkazů, které dosud nebyly opatřeny či provedeny) a § 203 odst. 1 tr. ř. (uložení státnímu zástupci provést jednotlivý důkaz nebo úkon) by měl být výjimečný a měl by respektovat rozdělení procesních rolí, a že právní úprava by tento požadavek měla zřetelněji odrážet;
- doporučujeme zvážit možnost zavedení povinnosti státního zástupce v obžalobě uvádět, které z navržených důkazů by chtěl osobně provést, přičemž podle vývoje řízení by mohl v průběhu řízení před soudem od jejich osobního provedení upustit nebo naopak požádat o možnost provést i důkazy další;
- doporučujeme přijmout opatření, která by umožnila, aby v řízení před soudem zásadně obžalobu zastupoval státní zástupce, který v dané věci prováděl dozor v přípravném řízení;
- doporučujeme zvážit možnost rozsáhlejšího připuštění použití některých skutečností, zjištěných v přípravném řízení, k důkazním účelům v řízení před soudem za stanovených podmínek.

Změny v oblasti vazebního řízení

Před vydáním velké novely trestního řádu byly za nejproblematictější prvky českého vazebního řízení označovány relativně vysoký počet osob ve vazbě a neúměrná délka trvání

vazby. Příčiny vysokého počtu osob ve vazbě nejsou shledávány výlučně v nadužívání institutu vazby orgány činnými v trestním řízení, ale v nepřiměřené skladbě těchto osob, kdy většinu tvořily osoby obviněné z méně závažných trestných činů. Velká novela sledovala odstranění kritizovaných nedostatků ve vazebním řízení.

Snad nejvýmluvnějším ukazatelem kvality vazebního řízení, jeho vývoje, dosažených výsledků a změn, jsou **statistické údaje** porovnávané za delší časové období. A právě zde můžeme konstatovat, že všechny základní statistické údaje za období od poloviny devadesátých let minulého století, týkající se vazby a vazebního řízení, jsou pro naši republiku vcelku velice příznivé. Tyto výsledky nasvědčují tomu, že změny provedené velkou novelou postup ve vazebních věcech pozitivně ovlivnily. Ze statistických údajů jednoznačně vyplývá, že počet vazeb se snižuje a průměrná délka vazby se zkracuje. Při tomto vcelku příznivém hodnocení je třeba mít zároveň na paměti, že k poklesu vazeb a ke zlepšování některých dalších ukazatelů ve vazebním řízení docházelo již v několika letech bezprostředně předcházejících vydání velké novely, a to zhruba od roku 1995. Pravdou však je, že velkou novelou z roku 2001 se tento příznivý trend značně urychlil.

Ustanovení o vazbě, která tvořila předmět **analýzy právní úpravy**, tvoří důležitou součást trestního řádu. Zákonná úprava před listopadem 1989 neobsahovala žádný časový limit pro trvání vazby a je proto nasnadě, že úprava trvání vazby a maximální délky vazby se v polistopadovém období stala velice aktuální. Zásadní změnu v tomto směru přinesla již první polistopadová novela trestního řádu ze dne 13. 12. 1989 č. 159/1989 Sb. a v návaznosti i novely další. Další zásadní změna provedená již na počátku tohoto období spočívala v přenesení rozhodování o vazbě z prokurátora na soud, což bylo provedeno novelou č. 558/1991 Sb. Rovněž další novely z devadesátých let minulého století přinesly důležité změny v právní úpravě vazby a vazebního řízení.

Několikaletý legislativní proces zásadní reformy trestního řízení zatím uzavřela velká novela trestního řádu. Tato novela velmi výrazným způsobem zasáhla také do dosavadní zákonné úpravy vazby. Šlo především o změny důvodů vazby, vyloučení vazby v některých případech, změny rozhodování o prodloužení vazby a změny týkající se nejvyšší přípustné doby trvání vazby. Podle našeho názoru z analýzy právní úpravy vyplývá, že velká novela se vcelku správně zaměřila na ta ustanovení trestního řádu, která dosud přinášela největší problémy.

Hodně z těchto problémů odstranila, ale zůstaly mnohé nedostatky, které byly naznačeny v příslušné kapitole závěrečné zprávy z výzkumu.

Nejzávažnějším rozhodnutím v celé trestní agendě nepochybně je rozhodnutí soudu o vzetí obviněného do vazby. Lze konstatovat, že všechna taková rozhodnutí, která byla obsažena v **analyzovaných trestních spisech**, obsahovala zákonem požadované náležitosti a měla celkově dobrou úroveň. To nasvědčuje tomu, že soudy tuto agendu již zvládají bez větších problémů. Stejný závěr možno učinit i ohledně návrhů státních zástupců na vzetí obviněného do vazby a ohledně žádostí policistů na vydání návrhu na vzetí obviněného do vazby. Stížnost proti rozhodnutí o vzetí do vazby podala jedna třetina obviněných, žádné této stížnosti však soud II. stupně nevyhověl. V analyzovaných spisech jsme v postupu orgánů činných v trestním řízení neshledali žádná formální pochybení, z čehož lze usuzovat, že tyto orgány si již novou právní úpravu osvojily.

Pokud jde o celkové hodnocení velké novely trestního řádu, většina respondentů **dotazníkového šetření** hodnotí ustanovení velké novely týkající se vazebního řízení pozitivně a je přesvědčena, že jako celek vedla ke zkvalitnění vazebního řízení. Projevuje se to především v tom, že vazební řízení se zrychlilo a klesl počet vazebních věcí. Zároveň však k některým ustanovením velké novely mají i zásadní výhrady a domnívají se, že by mělo dojít k jejich změně. Nejčastěji kritizovaným ustanovením novely ze strany soudců a z větší části i státních zástupců bylo ustanovení § 71 odst. 1 až 6, týkající se rozhodování o dalším trvání vazby. Poukazovali na formálnost, značnou komplikovanost a chaotičnost této úpravy, což ji činí nedokonalou a dle názoru některých respondentů i nadbytečnou. Další ustanovení novely, která respondenti nejčastěji kritizovali, jsou ustanovení o důvodech vazby (§ 67 písm. c)), ustanovení vylučující vzetí obviněného do vazby (§ 68 odst. 2 a odst. 3), ustanovení o nejvyšší přípustné době trvání vazby (§ 71 odst. 8), ustanovení o rozdělení celkové doby trvání vazby (§ 71 odst. 9), popř. ustanovení o opakované žádosti obviněného o propuštění z vazby (§ 72 odst. 3).

Prosazování změn v odvolacím řízení

Podle důvodové zprávy k velké novele trestního řádu se novou konstrukcí odvolacího řízení sleduje posílení prvků apelace. Odvolací soud zásadně řízení doplní důkazy potřebnými k tomu, aby mohl o odvolání rozhodnout, s výjimkou případu, kdy by šlo o rozsáhlé a obtížně proveditelné dokazování, které by znamenalo nahrazování činnosti soudu prvního stupně.

V takovém případě, v zásadě výjimečně, vrátí věc soudu prvního stupně, aby v potřebném rozsahu dokazování doplnil. Dále došlo k výraznému omezení revizního principu při přezkouvání napadeného rozsudku odvolacím soudem a k posílení dispoziční zásady v odvolacím řízení. Byl zakotven princip vázanosti soudu obsahem podaného odvolání, který s určitými výhradami znamená, že odvolatel určuje rozsah přezkumné povinnosti odvolacího soudu.

Naše poznatky z provedeného výzkumu ukazují, že legislativní změny ve zkoumané oblasti jsou potřebné k prosazení rychlosti řízení a k zabránění zbytečnému vracení trestních věcí od odvolacích soudů zpět soudům prvního stupně nebo do předcházejícího stádia trestního řízení. Omezení revizního principu znamená u části případů i zjednodušení řízení. Nová konstrukce odvolacího řízení byla soudci přijata, v jejich činnosti je uplatňována a vcelku se osvědčuje i z hlediska dosažení zamyšleného cíle.

Ze **statistických údajů** bylo zjištěno, že počet trestních věcí vyřízených po novele okresními soudy se výrazně zvýšil a zvyšoval se i počet věcí vyřízených odvolacími senáty krajských soudů. Podíl podaných odvolání k celkovému počtu vyřízených věcí se však neměnil. U vrchních soudů se naopak od roku 2001 pravidelně snižoval počet jimi vyřízených věcí, ale zejména v posledních dvou letech se podstatně zvýšil podíl podaných odvolání ve vztahu k počtu věcí vyřízených v prvním stupni krajskými soudy. Rozdíl mezi oběma odvolacími instancemi v podílu podaných odvolání je značný a plyne ze závažnosti, skutkové i právní náročnosti projednávané trestné činnosti.

V rozhodovací činnosti odvolacích soudů se ve sledovaném období statisticky promítly změny spočívající v širším uplatnění apelačních prvků a dalším omezení kasace, které velká novela vytýčila jako jeden ze základních principů pro odvolací řízení. U obou odvolacích instancí se od roku 2002 snížil poměr věcí jimi zrušených a **vrácených soudům prvního stupně** k novému projednání a rozhodnutí a rovněž věcí vrácených státním zástupcům k došetření ve vztahu k celkovému počtu jimi vyřízených věcí. K největšímu snížení vrácených věcí došlo v roce 2002, tedy v prvním roce po nabytí účinnosti velké novely, avšak tento příznivý výsledek se v následujících letech již nepodařilo zopakovat.

Ze statistických údajů bylo dále zjištěno, že u krajských i vrchních soudů se oproti obdobím před rokem 2002 zvýšil i podíl věcí, kde o podaném odvolání bylo meritorně

rozhodnuto výroky o vině, trestu, náhradě škody a ochranném opatření. U vrchních soudů byl tento podíl vyšší a pohyboval se okolo 40 %. U krajských soudů se zvýšil podíl věcí, kde po splnění prezkumné povinnosti bylo rozhodnuto o zamítnutí odvolání, což naznačuje zlepšení kvality rozhodování u okresních soudů. V roce 2006 bylo krajskými soudy rozhodnuto podle § 256 tr. ř. o zamítnutí téměř poloviny podaných odvolání a u vrchních soudů o zamítnutí třetiny podaných odvolání. Od roku 2002 se snižovala u odvolacích soudů i průměrná délka řízení. Z 89 dnů v roce 2002 se snížila na 60 dnů v roce 2006. Ve prospěch odvolacích soudů se měnil i jejich podíl na celkové délce soudního řízení (z 22 % v roce 2002 na 15 % v roce 2006).

V rámci výzkumu jsme provedli **analýzu trestních spisů** ve věcech, kde byla po nabytí účinnosti velké novely trestního řádu odvolacími soudy projednána odvolání podaná oprávněnými osobami. Všem oprávněným osobám se od soudů prvního stupně dostalo náležitého poučení o odvolání a převážná většina podaných odvolání splňovala všechny zákonné náležitosti jejich obsahu. Vyskytly se však v tomto směru i nedostatky, které soudy prvního byly nuceny řešit úkony k odstranění vad podaných odvolání. Odvolací soudy bez meritorního přezkoumání trestní věci řádně, tedy po splnění zákonných podmínek, aplikovaly též nový institut odmítnutí odvolání.

Odvolací soudy při své prezkumné činnosti respektovaly princip své vázanosti podaným odvoláním a jím vytykanými vadami a toto omezení revizního principu se v praxi osvědčuje. Rozšíření prezkumné povinnosti i na výrok o vině, v případě odvolání podaného výlučně do výroku o trestu, bylo zjištěno pouze ve dvou případech. Nad rámec podaného odvolání přezkoumal odvolací soud i oddělitelný výrok o trestu, a omezený revizní princip uplatnil i u oddělitelných výroků o vině a o náhradě škody, vždy s řádným odůvodněním.

Jako kasační důvody, které vedly ke zrušení napadených rozsudků, byly v rozhodnutích odvolacích soudů nejčastěji uváděny uložení nepřiměřeného trestu, porušení ustanovení trestního zákona a nejasnosti a pochybnosti o správnosti skutkových zjištění. V řadě případů šlo o kumulaci více důvodů. Zcela ojediněle byly důvodem zrušení rozsudku podstatné vady řízení, které ve všech případech byly v odvolacím řízení neodstranitelné.

Po zrušení rozsudku byly ve zkoumaných případech jako důvody ke vrácení věci uváděny především závažné procení vady nebo takové nedostatky skutkových zjištění, které ani jiný postup neumožňovaly a nešlo je odstranit ve veřejném zasedání u odvolacích soudů.

Byly však zjištěny i ojedinělé případy, kdy vznikly pochybnosti o důvodnosti tohoto postupu, jako krajní možnosti v případech obtížně proveditelného dokazování, které by znamenalo nahrazování činnosti soudu prvního stupně. Nebyl zjištěn ani jeden případ vrácení věci státnímu zástupci k došetření podle § 260 tr. ř., nesporně jako důsledek zpřísnění podmínek pro tento postup podle velké novely trestního řádu.

V dalších případech odvolací soudy po zrušení rozsudku soudu prvního stupně buď rozhodly o zamítnutí odvolání nebo samy ve věci pravomocně rozhodly. Svými meritorními rozhodnutími měnily výroky o vině i trestu, o náhradě škody i ochranném opatření. Tím naplňovaly účel opravného řízení, spočívající v odstranění zjištěných vad v rozhodnutích soudů prvního stupně, i velkou novelou posílený apelační princip, podle něhož by se měla stát vlastní rozhodnutí odvolacího soudu pravidlem.

Jako další z metod výzkumu bylo provedeno **dotazníkové šetření** mezi soudci okresních a krajských soudů a státními zástupci z okresních a krajských státních zastupitelství. Více než polovina z dotázaných respondentů (61 %) uvedla, že velká novela trestního řádu vedla v praxi odvolacích soudů k posílení apelačních prvků a k výraznějšímu omezení kasace. Odvolací soudy již více samy doplňují dokazování a meritorně ve věci rozhodují. Třetina respondentů se naopak domnívá, že rozhodování odvolacích soudů se nezměnilo a věci jsou vráceny soudům prvního stupně přibližně ve stejném rozsahu (pochopitelně více z řad soudců okresních soudů – 43 %). Nejčastějším důvodem pro vrácení věci soudu prvního stupně jsou podle jejich poznatků neúplnosti ve skutkových zjištěních (75 %), často v kumulaci s procesními závadami.

Podle poznatků většiny respondentů posílení apelačního principu vedlo v praxi ke zrychlení soudního řízení. Někteří soudci však upozornili, že na zrychlení soudního řízení mohly mít vliv i jiné důvody, např. generační obměna v odvolacích senátech. Upozornili též na některé praktické problémy, jako např. na zdlouhavé odstraňování vad podaných odvolání ve věcech, kde není obhájce a doba, o kterou je zkráceno odvolací řízení, se opět prodlouží v nalézacím řízení.

Oslovení soudci a státní zástupci vyjadřovali vesměs spokojenost se stávající právní úpravou odvolacího řízení, považují ji za optimální, vyváženou a odpovídající požadavkům praxe. Pro další posílení principu apelace se vyslovilo 35 % respondentů a část z nich, z řad

soudců okresních soudů se domnívá, že v zákoně by měla být jasně zakotvena povinnost odvolacího soudu meritorně ve věci rozhodnout, event. omezit kasační důvody pouze na závažná a neodstranitelná procesní pochybení s vyloučením možnosti vracet věc soudům prvního stupně pouze pro doplnění dokazování.

Na základě provedeného výzkumu lze dojít k závěru, že posílení prvků apelace a nové konstrukce přezkumu v odvolacím řízení podle platné právní úpravy lze dosáhnout jen striktním dodržováním novelizovaných ustanovení a zodpovědným přístupem soudců a státních zástupců v tomto řízení. Je nadále třeba:

- judikturní činností Nejvyššího soudu řešit včas výkladové problémy spojené s novou právní úpravou,
- v řízení u odvolacích soudů respektovat omezený revizní princip a v maximální možné míře doplňovat dokazování tak, aby již v tomto řízení bylo možno ve věci meritorně rozhodnout a aby k vrácení věci soudům prvního stupně docházelo jen jako krajní možnost,
- v řízení u soudů prvního stupně věnovat zvýšenou pozornost plnění poučovací povinnosti osob oprávněných podat odvolání, a to již po ústním vyhlášení rozhodnutí, aktivně přistupovat k odstraňování vad podaného odvolání a včas předkládat odvolacím soudům trestní spisy k dalšímu postupu,
- aby státní zástupci řádnou přípravou na jednání odvolacích soudů a svojí návrhovou činností přispívali k řádnému přezkoumání napadených rozhodnutí a k odstranění zjištěných vad především v tomto řízení.

Dalšího prohloubení nových principů platných pro odvolací řízení a zpřesnění stávající právní úpravy lze dosáhnout v rámci připravované rekodifikace trestního řádu. Na základě poznatků z výzkumu lze ke zvážení doporučit:

- další posílení principu apelace na úkor kasace tak, aby vrácení věci soudu prvního stupně k novému projednání a rozhodnutí bylo skutečně rozhodnutím odvolacího soudu zcela výjimečným a bylo zvoleno pouze v případech, kdy zcela nesporně nelze zjištěné vady odstranit v odvolacím řízení,
- upravit dispozici s rozsahem a důvody podaného odvolání tak, že by podatelé odvolání měli možnost je měnit ihned po zjištění jejich potřeby, nejpozději však do určité doby po doručení předvolání nebo vyrozumění o nařízení veřejného

zasedání nebo při jeho prvním zahájení, pokud potřeba doplnění není odůvodněna dokazováním provedeným u odvolacího soudu,

- prodloužit odvolací lhůtu tak, aby korespondovala s délkou odvolací lhůty v občanskoprávním řízení, což odvolatelům dá větší prostor i k řádnému vymezení a odůvodnění odvolání a odlehčí soudům prvního stupně s agendou okolo odstraňování vad podaného odvolání.

VYBRANÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU IKSP V LETECH 2004–2007

Editor: Miroslav Scheinost
Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, Praha 5
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Vydání: první, květen 2009

www.kriminologie.cz

ISBN 978-80-7338-086-1